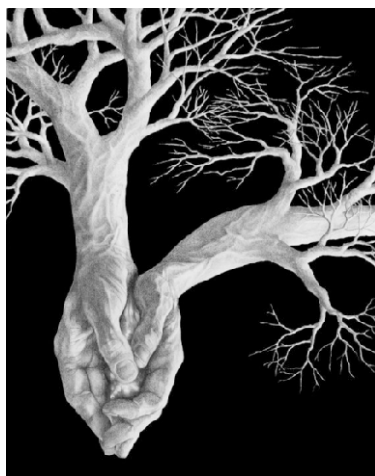

Rafiq Yusifoğlu

XİFFƏT

Bakı-2021

Redaktor:

Məhərrəm Qasımlı

Rəfiq Yusifoğlu. Xiffət. Roman. Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2021. -
250 səh.

“Xiffət” müasir ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrindən biri, şair, ədəbiyyatşünas, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar mədəniyyət işçisi, filologiya elmləri doktoru, professor, “Qızıl kəlmə”, “Qızıl qələm”, “Vətən”, “İlin ən yaxşı kitabı”, “Araz” və s. ədəbi mükafatların laureatı Rəfiq Yusifoğlunun ilk romanıdır. Əsərin mərkəzində Qarabağ hadisələri dayanır. Müəllif bir ailənin taleyi təmsalında soydaşlarımızın faciəsini ümumiləşdirməyə çalışır, maraqlı bədii obrazlar yaradır. Tarixi sənədlərdən istifadə hadisələrin mahiyyətini daha dərinlən anlamağa yardımçı olur.

© $\frac{1947599856}{1957(H)2021}$ - Qrifli nəşr

© Rəfiq Yusifoğlu

Oxumaq istədiyim roman

(Ön söz əvəzi)

“Ömrümdə roman yazmamışam. Ancaq ali məktəbdə, magistraturada dərs dediyim, hazırda doktoranturada təhsilini davam etdirən, dissertasiya müdafiə etməyə hazırlaşan bir qız mənə dedi ki, həyatım boyu ürəyimə yatan şeirlər axtarırdım. Çoxlu kitablar, şeirlər oxumuşdum. Ancaq istədiyimi tapa bilmirdim. Nəhayət, bir gün Sizin şeirlərinizi oxudum. Qəlbimin dərinliyində illər boyu yığılıb qalan həsrət buzları əriyib gözlərimdən sellənməyə başladı... Özümü bəxtəvərlər bəxtəvəri hesab elədim...”

Çoxlu romanlar oxumuşam. Ancaq nədənsə mənə elə gəlir ki, mənim oxumaq istədiyim romanı da siz yazacaqsınız...

Bu inam, bu etibar məni həyəcanlandırırdı. Görəsən o qızın oxumaq istədiyi romanı yazsa biləcəyəmmi? Ulu Tanrım, mənə yar ol, bu yolda mənə kömək ol! Kömək ol ki, bir ədəbiyyat sevdalısının arzusunu yerinə yetirə bilim! Kömək ol ki, o qızın oxumaq istədiyi romanı yazım...”

Bu sözləri 13 yanvar 2013-cü ildə yazmışdım. Bu elə mənim roman yazmaq cəhdimin ilk addımları idi... Addım-addım, qədəm-qədəm irəliləyirdim... Məni duyğulandıran bir hadisə əsasında yazmağa davam eləyirdim...

İşlər pis getmirdi... Yazdıqca səhifələrin sayı çoxalırdı... Bu münvalla xeyli işlədim... Ancaq arada fasilə verib, şeirlər, məqalələr yazmağım, kitablarımı nəşrə hazırlamağım məni bu işdən ayrı saldı... Bir neçə dəfə cəhd eləsəm də, yazdığım əsəri tamamlaya bilmədim...

Aradan illər keçdi. İkinci Qarabağ müharibəsinin başlanması həm ürəyimdəki qələbə, torpaqlarımızın geri qaytarılması ümidimi artırdı, həm də sönmüş roman yazmaq istəyimi yenidən közərtirdi...

Hər gün həyəcanla müharibə xəbərlərini izləməyim xəyalıma qol-qanad verdi. Necə deyərlər, mənim üçün də öz yazı masam döyüş səngərinə çevrildi.... Əsgərlərimiz döyüşdə uğur qazandıqca, mən də zəfər müjdəli şeirlər yazdım. İllər boyu içimdə yığılıb qalan məğlubiyyət ağırları məni intiqama, qələbəyə ruhlandırırdı... Müharibə qəhrəmanları elə mənim canlı qəhrəmanlarıma çevrildilər. “Zəfər dastanı” şeirlər kitabımı tamamlayanda gördüm ki, çoxdan bəri yazmaq istədiyim, ancaq yaza bilmədiyim romanı da tamamlamışam. Şeirlə deyə bilmədiklərimi nəslə deməyə çalışdım. Gələcək nəsillərin işini asanlaşdırmaq üçün faktlardan da gen-bol istifadə etmək qərarına gəldim... Bu tarixi olaylar, dəhşətli hadisələr təkcə mənim yox, elə qəhrəmanlarımda da içini göyüm-göyüm göynətdi... 30 ilə yaxın bir müddətdə elindən-obasından, evindən-eşiyindən ayrı düşən insanların könül yarasına zəfər müjdəsi məlhəm oldu...

Qəhrəmanlarımla birlikdə mən də xəyalən ötən günləri xatırladım. Qəlbimdəki sonsuz yurd həsrətini, illərin həyəcan və iztirablarını zəfər sevinci ilə yoğurub yazdığım əsərin adını da “Xiffət” qoymaq qərarına gəldim...

İndi möhtərəm oxucularıma qələmə aldığım hadisələrlə baş-başa qoyuram...

Proloq

İnsan çox qəribə məxluqdu... Həmişə qazandıqlarından çox itirdiklərini, əlində olandan çox əldə etmək istədiklərini düşünür... Görünür atalar elə buna görə deyiblər ki, keçmiş yurdun qədri gələcək yurdda bilinər...

Keçmiş, indi və gələcək... İnsan həyatını, insan ömrünü girdabına alan üç sehrli dünya...

Qədrini bilmədiyimiz indi – bu gün keçmişə döndükcə qiymətə minir elə bil... Yanımızda olandan çox yanımızda olmayanı düşünürük həmişə... Nostalji hisslər insanın daxili dünyasını boş qalmağa qoymur, xiffət çayları düşüncələr, həsrət dəyirmanını susuz qoymur heç vaxt... İnsan düşünə-düşünə insanlaşır, müdrikləşir...

Keçmiş, indi və gələcək... İnsan həyatını, insan ömrünü girdabına alan üç sehrli dünya...

Real bircə bu gündür, indidir. Keçmiş əl çatmayan xəyallar, gələcək isə hələ reallaşmayan arzular dünyasıdır... Reallıq insanın özüdür, keçmiş onun həyatının bir, gələcək isə o biri qanadıdır... Xeyallar və arzular insanı real dünyadan, özündən uzaqlaşdırır istər-istəməz... İnsan real həyatındakı boşluğu keçmiş xatirələr və gələcəyə sonsuz ümidləri ilə zənginləşdirməyə çalışır...

Gözəgörünməz zaman isə öz işindədir... Hegel demiş-kən: “Hər şey axır, hər şey dəyişir”... Bəşər övladı əlçatmaz, ünyetməz keçmişdən sonsuz, ucsuz-bucaqsız, axırıncı dayanaçağı bilinməyən gələcəyə sarı can atır... Fəsillər bir-birini əvəz elədiyi kimi, nəsillər də bir-birini əvəz eləyir...

I fəsil

**QANLI QAR DƏNİZİ VƏ
QİSAS DALĞALARI**

Qarlı düzlər nəhəng bir dənizi xatırladırdı. Bir neçə saat bundan əvvəl kükrəyən, daşan, topların, mərmilərin, şaqqanaq çəkən avtomatların, göylərə bülənd olan ahlarn, ufultuların, şivən səslərinin hamısı elə bil bu bəyaz dənizə qər q olmuşdu... Bu dənizin üstündəki qaraltılar isə kiçik adalara bənzəyirdi. Bu adaların hər birinin sirli-sehrli bir dünyası var idi o zaman. Əslində bu, adalar deyil, ruhunu tər eləyən insanların qışın şaxtasında donub qaxac olmuş cəsədləri idi...

Birdən elə bil möcüzə baş verdi. Gecənin ayazında buz bağlayan o “adalar”dan biri hərəkətə gəldi. Başını qaldırıp dörd yana baxdı. Gördükləri onu dəhşətə gətirdi. Yərə sərilənlərin hamısı onun doğmaları, əzizləri idi... Saqqalı qarın bəyazlığına yeni çalar verən atasının, üzünə zamanın qırıqları düşən ağbirçək anasının, yaxası namərd əllərlə cırılıb al qana qər q edilmiş ömür-gün yoldaşının, ananın köksünün üstndə donub qaxaca dönmüş süd qoxulu körpənin cəsədini görmək çox ağır idi onun üçün...

Ağlamaq istədi... Ancaq bacarmadı. Göz yaşlarını qışın şaxtası yox, ürəkdə baş qaldıran qisas hissi dondurmuşdu... Elə bil hansısa sehrli bir qüvvə onun qulağına bu sözləri pıçıldayırdı: “Ən böyük qisas kimisə öldürmək deyil, səni məhv eləmək istəyənlərin acığına yaşamaqdır”...

Yaşamaq mı? Doğma el-obasız, ata-anasız, arvad-uşaq-sız, qohum-qardaşsız necə yaşaya bilərdi axı? Və birdən həmin zavallıya elə gəldi ki, düşmənin pəncəsində amansızcasına öldürülən doğmaları, əzizləri, qohumları, qonşuları, kəndçiləri arasında bircə bədbəxt insan var ki, o da elə onun özüdür... Ona görə bədbəxt ki, bu vəhşilikləri görüb. Ona görə bədbəxt ki, nakam sevginin, sədaqətli həyat yoldaşının, donub qaxac olmuş qızçıqazın, başı-bədəni paralanmış, qolu-qıçı sındırılmış, dişləri çəkilməmiş, gözləri oyulmuş, döşləri kəsilib yerə tullanmış gəlinlərin faciəsini, həmkəndlilərinin müsibətini gözləri ilə görmək cəzasına məhkum imiş bu insan... Allah bu məşəqqətləri, təhqirləri görməyi kimsəyə qismət eləməsin...

İndi neyləsin, nə iş görsün? Ya talelə barışıb o kəfənin üstündə uzanmış insanlarla yanaşı sakitcə dayanıb göynəyə-göynəyə, ağrıya-ağrıya, sızıldaya-sızıldaya ölümünü gözləməli, ya da özündə güc tapıb yaşamaq uğrunda mübarizə aparmalı idi... Bəlkə o nəhəng, bumbuz kəfəni ağ vərəqə döndərmək onun alın yazısı idi? Ancaq bu kəfəni yırtmağa, onu ağ vərəqə döndərməyə gücü çatacaqdımı onun?

Yaşamaq lazım idi. Ancaq necə? Qollarını tərpətmək istədi, alınmadı. Ayağa durmaq istədi, alınmadı... Elə bil ki, qış onu bu qarlı düzdə çarmıxa çəkmişdi... Sürünə-sürünə yaxşı bələd olduğu bir təpəyə qalxdı. Oradan aşağıya baxanda gözləri qaraldı, başı gicəlləndi...

Bəmbəyaz düz nəhəng bir kəfəni xatırladırdı. Hələ yer üzündə bu boyda kəfən görməmişdi. Xocalı şəhidlərinin hamısı birlikdə bu kəfənin üstündə uzanmışdı. Ancaq elə bir qüdrətli əl yox idi ki, bu kəfəni çəkib onların üstünə örtün...

Ancaq o, dərk eləyirdi ki, bu ucsuz-bucaqsız qarlı düzləri örtük kimi adamların üstünə çəkmək yox, günahsız insanların qanına bulaşmış bu nəhəng, idbar kəfəni yırtmaq, onun içindən qalxmaq, qurtulmaq, gördüklərini insanlara danışmaq, düşmənin acığına yaşamaq, yaşatmaq lazımdır...

Qar kəsilmədi. El arasında deyilən kimi lap “eşşəkan-qırdan” ayaz idi. Erməni xaçdaşları ilə həvirləşən sovet imperiyasının sarı köpəkləri soydaşlarımızı al qana qərq eləmişdilər. Onlar müstəqillik sevdasına düşən xalqımıza dərs vermək istəyirdilər. Ayaz öz isti yatağında xumarlananda fevral ayazı əliyalın, başıaçıq, ayaqyalın insanları qılınc kimi kəsib doğrayırdı. Ölənlərin isə heç nə vecinə deyildi... Ancaq onların da dilsiz fəryadı ürək göynədirdi. Elə bil bu fəryad yangılı bir haraya dönüb onun uğuldayan qulaqlarında səslənirdi:

Biz ürcəh olduq çaqqala,
Düşsək də, bəbir izinə.
Bəsdir bu dərdə dözdüyün,
Namərdin tüpür üzünə.

Neçə-neçə kəndim yanıb,
Düşmən marıqda dayanıb,
Odlu bir nifrət oyanıb,
Qəlbimdə səbir sözünə.

Köksümüzdən vurulmuşuq,
El içində xar olmuşuq,
Biz ölmüşük, qırılmışıq,
Həsrətlik qəbir üzünə...

Bəli, cansız cəsədləri indi rahat qəbirdən başqa heç nə maraqlandırmırdı. Qəbir üçün də həsrət çəkmək olarmış, İlahi!

Gündüzdən tutulan hava axşam açılmışdı. Yağan quşbaşı qar, çovğun səngimişdi. Qış elə bil ki, qar yorğanla qanlı cına-yətin üstünü örtməkdən imtina eləyirdi. Buludlar elə bil ona görə çəkilmişdi ki, göyün üzü elə bil ona görə açılmışdı ki, ulduzlar bu faciəni bərq vuran gözləri ilə görsünlər. Şaxta elə bil ona görə şiddətlənirdi ki, axan qanları dondura bilsin, kimsəsiz insanların köməyinə yetsin... Çünki kimsəsizlik ən ağır dərddi... Kimsəsi olmayanların başına kimsəli köpəklər zaman-zaman min bir oyun açmışlar və bu da o oyunlardan biri idi.

Əliyalın Haqq dişinə qədər silahlanmış Nahaqla üz-üzə dayanmışdı... Şər yenə də Xeyirə meydan oxuyurdu. Ulduzların əlində imkan olsaydı, aşağı enib, ulduz kimi şiltik-şiltik olan yaraların üstünə qonar, qanaxmanın qarşısını alardı... Türkün qanı isə çağlayıb axmaqda idi...

Azərbaycanlı Qacarı məhv edib, çar imperiyasına sığınan ulu babalarımızın səhvinin əziyyətini onun nəvə-nəticələri çəkirdi...

Onun saçları şəvə kimi qapqara idi. Ancaq xəstəxanada ayılıb özünə gələndə güzgüdə baxıb gördü ki, saçları bəmbəyaz qar rəngindədi. Kişinin tək-cə saçlarına yox, içinə də bir bəyazlıq, ağılıq çökmüşdü. Özü də bu bəyazlıq, ağılıq təmizlik anlamında deyildi. Yaddaşını itirdiyi üçün həyat yolu onun üçün bəmbəyaz bir vərəqə çevrilmişdi... Ötən günlər qar altında qalmışdı, qar kəfənin altında... Kəfənin üstündən isə durub qaç-

maq, bu ağ vərəqdə ömür tarixçəsini təzədən yazmaq, düşmənin acığına yaşamaq lazım idi...

Ancaq dəhşət idi... O, tək-cə ata-anasını, arvad-uşağını, qohum-qardaşını, el-obasını yox, yaddaşını da itirmişdi...

Dünyanı ikicə rəngdə görürdü: ağ və qırmızı. Ağ qarın üstünə axan qan bu bəyaz dünyanın üstündə açılan qızılgülləri, qərənfilləri xatırladırdı... Qarın üstündə nə qədər qızılgüllər, qərənfillər bitərmiş, İlahi! Bu nə idi? Nağıllar dünyasını? Sehrli bir yuxumu? Amansız taleyin acı istehzasımı?

O, heç nə, heç nə anlaya bilmirdi. Ancaq həm də başında dəhşətli bir uğultu var idi. Bu uğultunun içərisində fəryad, hönkürtü səsləri daha aydın eşidilirdi... Bu hönkürtü ildırım kimi şaqqıldayır, parıltısı dəhşətli mənzərəni işıqlandırır, sonra sönürdü...

Elə bil dolu yağırdı... Özü də adi dolu yox, parıldaya-parıldaya yağan, düşdüyü yeri dəlib keçən dolu... O dolu günahsız insan ömrünün sonunda qoyulan amansız bir nöqtəni də xatırladırdı...

...O, gözlərini xəstəxanada açanda ağ xalatlq qadın üstünə gəldi... Kişi qorxdı, gözlərini yumdu... Ağ rəngdən vahiməyə düşdü... Üşəndi... Səbəbini heç özü də bilmədi... Ancaq bu ağ rəng o biri böyük ağ rəngi, dünyanın ən böyük, ən soyuq kəfə-nini yadına sala bilmədi...

-Sən kimsən? – Ağ xalatlq qadın ondan soruşdu...

İstər-istəməz gözlərini vahimə içində açdı... Sualın cavabını tapa bilmədi... Özü də özünə ürəyində sual verdi:

-Mən kiməm?

Nə qədər çalışdısa, kimliyini xatırlaya bilmədi... Hər şeyi, hər şeyi, evini, eşiyini, ailəsini, həyat yoldaşını, uşaqlarını, qoca anasını, atasını, bütün doğmalarını, əzizlərini itirən adam yaddaşını da itirmişdi... Onun indi heç nəyi – nə el-obası, nə ailəsi... heç nəyi, heç nəyi yox idi... Hələ bu azmış kimi xatirələrini də itirmişdi...

Bu, bir tərəfdən yaxşı idi... Yoxsa o boyda itkiyə kim dözə bilərdi axı?! Bəzən yaddaşın itməsi insanı ağrılardan, əzablardan müvəqqəti də olsa qoruyan vasitəyə çevrilir. Lap ağrıkəsici kimi, narkoz kimi təsiri var imiş onun...Bəlkə də o bədbəxt insanı ölümün, ağrıların pəncəsindən xilas eləyən də elə bu imiş... Arabir yadına düşən dəhşətli hadisələr, yaddaşın işartıları ona cəhənnəm əzabı verirdi... Ancaq yaddaşsızlıq qara bir pərdə kimi bu işartıların önünü kəsəndə elə bil ağrıları bir az səngiyirdi zavallının...

Tibb işçisi – Şəlalə xanım xəstənin kimliyini öyrənmə bilməmişdi həmin gün. Ancaq yaxşı bilirdi ki, kişinin yaddaşı nə vaxtsa qayıdacaq... Onu da anlayırdı ki, bu yaddaş qayıdışı ağrıların, əzabların yeni vüsətlə baş qaldıracağına zəmin yaradacaq. Elə buna görə də çalışırdı ki, yaddaşı qayıdanda gözləri ilə müsibətlər görmüş həmin insanın yanında olsun...

Bir dəfə Şəlalə dəhlizdən keçəndə palatadan yanıqlı bir səs gəldiyini eşitdi. Kimsə ürək göynədən səslə oxuyurdu... Şəlalə o səs kəsilməsin deyə palataya girmədi. Qapının yanovundan baxanda gördü ki, oxuyan yaddaşını itirən həmin kişidi... O, zəngulə vurduqca gözlərindən gildir-gildir yaş gəlirdi.

Bayatının sözləri çox təsirli idi. Elə bil bu sözlər dərddli-dərddli inləyən həmin adamın özü üçün yazılmışdı:

Mən Aşiq balabanı,
Asta çal balabanı.
Hamının balası gəldi,
Bəs mənim balam hanı?

Yaşıldı başın ördək,
Qaradı qaşın, ördək.
Həmişə cüt gəzərdin,
Hanı yoldaşın ördək?

Həmin adam qəlbinin dərinliyində balasını, yoldaşını, ailəsini, qohumlarını itirdiyini dərk eləyirdi yəqin ki? Yoxsa dərdinin boyuna biçilmiş bu bayatı onun hardan ağlına gələ bilərdi?!

Yaddaşın da qərribə işləri var. Heç nəyi xatırlamırsan, ancaq bu yaddaşsızlığın özündə belə nəşə bir ipucu var keçmişlə bağlı. Bu yaddaşsızlığın alt qatında minalanmış bir sahə var idi elə bil... Yaddaş işə düşən kimi həmin minaların partlayacağı ehtimalı qorxudurdu qadını... Bütün gücü ilə çalışırdı ki, həmin minaları zərərsizləşdirsin... Ancaq necə? Məgər bu mümkün idimi?

Kişi yanıqlı-yanıqlı oxuduqca qonşu palatalardakı ayağı yer tutan xəstələr də o səsin gəldiyi yerə axışırdılar. Eyni dərddə olan adamların hamısının gözündən yaş gedirdi. Kim idi bu zavvalı? Onun dərdi nə imiş görəsən?

Xəstəxanaya gələn bir həmkəndlisi kişini tanımış, boyunu qucaqlayıb hönkür-hönkür ağlamışdı... Ancaq hər şeyini itirən bu insan heç nəyi, hətta adını belə xatırlamırdı...

Həmin kişi xəstəxanadan çıxanda şəfqət bacısı ondan bu zavallı insanın adının Ümid olduğunu, bütün ailəsini itirdiyini öyrənmişdi... Qadının gözləri dolmuş, onun qəlbində sonsuz bir mərhəmət hissi baş qaldırmışdı... Həmişə xəstəsinin ağlının başına qayıtmasını arzulayan tibb bacısı qəlbindən qara qanlar axa-axa düşünürdü ki, bəlkə də bu zavallı bir müddət ötənləri yadına sala bilməsə, daha yaxşı olardı... Yazıq olanları xatırlasa, bu fəlakətin böyüklüyünə ürəyi necə tab gətirəcəkdi?

Xəstə isə haldan-hala düşürdü. Bədəninin yaraları qaysaq bağladıqca, ürəyinin dərinliklərində olan yaralar yavaş-yavaş qan verməyə başlamışdı. Yaddaşsızlıq elə bil ki, fəlakət sellərinin qarşısını almaq üçün imiş... Ancaq bir gün bu bənd dağıldı... Kişinin harayı, ah-naləsi yeri-göyü titrətdi...

Xəstəni xilas etmək, onu bu gərgin vəziyyətdən çıxarmaq üçün ağrıkəsici, bihuşedici iynə vurmaq lazım idi ona...

Belə də elədilər... Aradan bir neçə gün keçdi... Xəstə bir az özünə gəldi... Keçdiyi məşəqqətli yollar ona yuxu kimi görünürdü. Şəfqət bacısı kişini danışdırmağa cəhd elədisə də, bu talesiz insan haqqında həmkəndlisinin verdiyi informasiyadan başqa bir şey öyrənə bilmədi...

Ümid hər şeyi xatırladıqca yaralı quş kimi çırpınırdı... Bədəninin ağrıları azalsa da, yaddaş ağrısı artır, onu göyüm-göyüm göynədir, sızım-sızım sızıldadırdı. Ancaq bu dəhşətli anları kiməsə danışmaqdan həm qorxur, həm utanırdı... Açıb-ağardılasi dərd idimi ki, kiməsə danışib, bir az yüngülləşəsən? Yerə-göyə üsyan etmək istəyirdi Ümid. Bu qədər haqsızlığa, qəddarlığa qarşı mübarizə apara bilmədiyi üçün bəzən lap özünü öldürmək dərəcəsinə gəlib çıxırdı. Ağ xalatlq qadın isə onun hər

şıltaqlığına dözü, bu zavallı insanın qılığına girib nəşə öyrənmək istəyirdi... Beləcə günlər bir-birini əvəz eləyirdi...

Hərdən Ümidə elə gəlirdi ki, bu ağ xalatlq qadın şəfqət bacısı deyil, onu qanadlarına alıb göylərə aparmaq istəyən ölüm mələyidi... Ancaq hərdən də ağına gəlirdi ki, bəlkə də bu qadın ağrılarını, əzablarını unutturmaq üçün ona taleyin göndərdiyi sonuncu ümid, sonuncu şansıdır...

Suda boğulan saman çöpündən yapışdığı kimi, o da bütün doğmaları qan dəryasında qərqlənən talesiz bir biçərə kimi xilas olmaq, yaşamaq, ən əsası düşməndən qisas almaq üçün bu qadınamı əl uzatmalı idi?

Hərdən öz düşüncələrindən özü də utanır, xəcalət çəkirdi... Bütün ailəsini, olan-qalanını itirən bir insan abır-həyasını da itirməli idi?

Şəfqət bacısı da özündə-sözündə olmayan, hətta başına nələr gəldiyini belə xatırlamayan bu insanı həyata qaytarmaq istəyirdi... Ancaq necə? Bu, mümkün idi?

Bəzən məhəbbət mərhəmətdən başlayır... Ancaq buna məhəbbət demək olardı? Bu biçərənin taleyi şəfqət bacısının ürəyini göyüm-göyüm göynədirdi... Hər işdə ona dayaq, arxa olmağa belə hazır idi. Bu ağırlıqda qəm yükünü daşımağa bir insanın çiyinləri çətin ki, tap gətirəydi... İnsanlıq naminə ona dayaq olmaq lazım idi... Doğrusu, uzun müddət davam eləyən ünsiyyət bu qadının da ürəyində məhəbbətə bənzər bir hissin baş qaldırmasına səbəb olmuşdu... Ancaq ağına gələn bu fikirdən özü də üşənirdi... Bu məqamda “Keçi can hayındadı, qəssab piy

axtarır” məsəli yadına düşür, öz düşündüklərindən özü də utanırdı...

Kişinin adının Ümid olması da qadına qərribə gəlir, onu düşündürürdü. Bu da taleyin istehzasıydı bəlkə? Yer üzündən silinməkdə olan bir nəslin taleyi ağırlar, iztirablar içində çırpınan, budaqda əsim-əsim əsən sonuncu yarpaqda idi... O yarpaq düşməmiş bir çarə axtarmaq lazım idi üzümüzə gələn yeni baharın yarpaqları, çiçəkləri üçün...

Ümid bütün ağırlar, əzablar içində dərk eləyirdi ki, boyuna çox ağır, ağırdan da ağır bir yük düşüb...

Bir atalar sözü hardansa gəlib onun beyninə düşdü: “Elini hürküt, ağsağından yapış”... Onun elini elə pərən-pərən salmışdılar ki... Kimi tapmaq olardı? Kimə pənah gətirmək olardı?

Əslində onun ürəyindəki sevgi deyildi... Sevdininə görə yox, nəslin davam etdirmək istəyi ilə ailə qurmaq, oğul uşaq dünyaya gətirmək, müqəddəs bir ocağı sönməyə qoymamaq arzusu boylanırdı ürəyinin dərinliyindən... Elə bil o, yanıb kül olan bir ocağın sonuncu işaran közü idi... Vaxtında o közdən yeni bir ocaq qalaya bilməsə, bir nəsil ocağının yerində bomboz küldən başqa nə qalacaqdı ki?!

Ümid bir dəfə tibb bacısının otağına keçəndə qadın təsadüfən başındakı kalpakı çıxardı... Onun gur, şlaləyə bənzər saçları çiyinlərinə dağıldı... Qərribə idi, elə bu qadının adı da Şəlalə idi...

Hec vaxt tibb bacısını kalpaksiz görməyən Ümid çaşqınlıq içində geri qayıtdı. Qadın onu səslədi:

-Ümid, keç içəri... Gəl bir az söhbət eləyək...

Ümid geri qayıdıb, qadının göstərdiyi stulda əyləşdi... Araya dərin bir sükut çökdü... Qadın ehtiyatsız bir kəlmə ilə kişinin hələ qaysaqlanmayan yaralarının üstünə yeni yara vurmaq istəmədi...

-Xəstəxanadan çıxandan sonra hara getmək fikrin var, Ümid qardaş?

Ümidin gözləri alacalandı. Yadına alovlanıb yanan evləri düşdü... Tükürpədən şivən səsləri onun varlığını titrətdi, içini göyüm-göyüm göynətdi...

Qadın da həyəcanlandı. Verdiyi suala görə üzr istəmək istədi... Ancaq qorxdı ki, üzrü günahından da betər ola... Ona görə gözlərini peşman-peşman yerə dikdi...

-Hara gedəcəm, Şəlalə xanım? Getməli evim yox, eşiyim yox... Dərdləşməyə, baş-başa verib ağlamağa bir adamım da qalmayıb bu fani dünyada...

Şəlalənin gözləri doldu. Özü də bilmədən Ümidi qucaqladı, onunla baş-başa verib hönkür-hönkür ağladı... Ümid də özünü saxlaya bilmədi...

Gözlərin ağrı buludlarından su alan leysanı nə yaman olurmuş, İlahi? Elə bil ildırım şaqqıldayırdı... Özü də bu səs ildırımından çox, top-tüfəng səsinə bənzəyirdi...

Bir-birinə qovuşub selə döənən bu göz yaşları onların ikisinin də ürəyindəki sənən ümidləri, həyat eşqini, yaşamaq, mübarizə aparmaq təslim olmamaq istəyini cücərtirdi... Dərd onları bir az da doğmalaşdırdı, yaxınlaşdırdı... Özlərinin sözlə deyə bilmədiklərini göz yaşları söylədi... Bir-birinə qovuşan göz yaşları onların gələcək həyatının müjdəçisinə çevrildi...

Bu hadisədən sonra Şəlalə ilə Ümidin münasibəti yavaş-yavaş öz axarını dəyişməyə, ayrı məcraya yönəlməyə başladı. Məsələ ciddiləşdi. Onlar evlənmək qərarına gəldilər və təbii ki, bu istək birmənalı qarşılanmadı... Hər ağızdan bir avaz gəldi. Bir vaxt Ümidin taleyinə göz yaşı tökənlər, ona acıyanlar, dərdinə şərik olmaq istəyənlər belə üzdə olmasa da, daldada onu qınadılar, ağızlarına gələnə dedilər:

-Necə də abırsız, ləyaqətsiz, etibarsız adam imiş... Bütün ailəsini, arvad-uşağını itirən insan yavaş-yavaş öz abır-həyasını da itirir deyəsen... Atalar yaxşı deyib ki, utanmasan oynamağa nə var!

Bu abırsız təkcə özü oynasa dərd yarı idi, başqalarını da öz toyunda oynatmaq istəyirdi... Hər halda kənardan belə görünürdü... Ümidin iztirabları isə sonsuz idi, bu ağrılardan yaxa qurtarıb yenidən ayağa qalxmaq, mübarizə aparmaq, həyatda, cəmiyyətdə öz yerini tutmaq asan məsələ deyildi... Hətta bu o vaxt ümidlərini itirən Ümidə mümkünsüz görünürdü... Ancaq hansı şairdənsə eşitdiyi bu söz daim onun qulaqlarında səslənirdi: “Düşməne toy tutmaq üçün bizə toy lazımdı”...

Cidənə çuvalda gizlətməkmi olar? Bu söz-söhbət, dediqodu Ümidin də qulağına çatdı. Ona görə elin qınağından qurtarmaq üçün xəstəxanadan çıxmaq, həmkəndlilərini axtarmaq fikrinə düşdü. Bu haqda Şəlaləyə də dedi...

Ayrılanda bu qayğıkeş qadından halalıq istədi. Qadın ona dedi ki, nə eləmişəmsə, halal-xoşun olsun. Ancaq məni unutma. İstəyəndə zəng elə. Dərdini bölüşmək ehtiyacın olanda çəkinmə, həmişə qulluğunda hazıram...

Ümid xəstəxanadan çıxandan sonra öz həmdərdləri olan qaçqınlar kimi bir köhnə yataqxanada yerləşdirildi. Tənha dərd yükünü çəkmək çox ağır olur. Yanında olanların əksəriyyətinin də sən dərdə olduğunu bilmək isə bir az ağrıları səngidir elə bil. Boş-bekar adamın əsas işi xəyallara dalmaq, keçmişə xatırlamaqdı... Həm də gələcəyə ümidi olmayanların keçmişə xatırlamaqdan başqa bir yolu qalırdımı? Ümid tez-tez xəyalən keçmişə qayıdır, atalı-analı, nənəli-babalı uşaqlığını təzədən yaşamaq istəyirdi. Ancaq özü də yaxşı bilirdi ki, bu, mümkün işdir... Özü də bilirdi ki, şirin xatirələrlə acı reallığın qarışığından yığılan xiffət insanın təkcə özünə aiddi... Onun ağrıları da, acıları da, göynərtisi də yalnız və yalnız adamın özünə məxsusdu, başqa bir kimsəyə yox. Bu göynərti həm insanı zərrə-zərrə öldürür, həm də içindəki xatirə közlərini közərdirdi... Bu közlərdən təzə ocaq yandırmaq mümkün olacaqdımı? Yoxsa bu közlər ən yaxşı halda qapqara kömürə dönməyə məhkum idi... Kömürün də içində bir közə çevrilmək arzusu uyuyurdu. Bunun üçün həyat eşqi ilə dolu bir nəfəs lazım idi... Bu xatirələr bu günün ağrıların bir az səngidir, azaldır, ancaq yenə də ağırılı keçmişə unutdura bilmirdi...

Xatirə yaşanmış ömrün yaddaşa hopan lent yazısı idi... Xatirə suda boğulanın saman çöpündən imdad diləməsi kimi bir şey idi. Ümid bunları gözəl anlasa da, başqa bir seçimi də yox idi...

Bəmbəyaz qar dənizi, intiqam dalğaları onu keçmişin şirin xatirələrindən də məhrum eləyirdi... Ancaq necə olsa, xatirə elə xatirədi...

II fəsil

YAYLAQDA KEÇƏN UŞAQLIQ İLLƏRİ

Ümidgilin kəndi ermənilərin əhatəsində idi. Uşaqlığı elə bir mühitdə keçmişdi ki, məktəbdə də həmişə xalqların dost-lugundan, qardaşlığından danışır-dılar. Ancaq arabir kəndin kişiləri bir yerə toplaşib dər-dləşəndə Ümidin qulağı mənasını o qədər də dərk eləmədiyi sözlər eşitmişdi. Məsələn, o vaxt Ümid “Ermənini qapında gör” ifadəsinin mənasını anlamırdı. Radioda, televiziya-da isə dostluq, qardaşlıq haqqında o qədər mahnılar verirdilər ki...

Ümidin yaxşı yadında idi. El yaylağa köçəndə ana babası və nənəsi həmişə onu da yaylağa aparırdılar. Sisyanın Dəstəyird deyilən kəndində qohumları yaşayırdı. Çayın bir sahilində erməni, o biri sahilində isə Azərbaycan evləri var idi...

Onlar həmişə bu kənddə qalmırdılar. Bir yaylağa gedəndə, bir də yaylaqdan qayıdanda bu kənddəki qohumlarını ziyarət eləyir, bir neçə gün orda qalırdılar. Böyüklərin başı söhbətə, yeyib-içməyə qarışanda Ümid qaçıb kənd uşaqlarına qoşulur, onlarla oynayırdı...

Velosiped sürməyi də elə bu kənddə öyrənmişdi... Voleybol meydançasında qohumlarının oğlu onu velosipedə mindirmişdi, Ümid sürür, o isə velosipedin aşmasına imkan vermirdi. Bir-iki dövrə vurandan sonra Ümid gördü ki, ona velosiped sürməyi öyrədən oğlan kənarda durub əl çalır. Ümid qorxdu ki, velosipeddən yığıla. Oğlan isə gülə-gülə dedi ki, qorxma, artıq bir beçə dövrədi ki, özün sürürsən, məşallah, tez öyrədin...

Sonra oğlanın təkidi ilə küçəyə çıxdılar. Ümid velosipedi sürə-sürə çayın üstündəki körpüdən keçdi. Bundan sonra kiçik yoxuş başlayırdı və bu yoxuş bazarın yanından o biri tərəfə qalxırdı...

Ümid təcrübəsiz olduğundan yoxuşu axıra qədər çıxma bilmədi. Velosiped dayandı. Oğlan onun üzünü əliyənişə döndərərək, çətinliklə velosipedin üstünə mindi. Üzüenişə olduğundan velosiped bərk getməyə başladı və yolun ortası ilə gedən erməni qadına toxundu. Arvad hay-həşir saldı, qışqırdı. Oğlan isə gücü gəldikcə velosipedin pedallarını daha bərk işlətdi. Uşaqlar qaçıb evə getdilər, ancaq başlarına gələn əhvalatı evdə demədilər...

Dəstəyirdən bir az yuxarıda, üzüm yaylaqlara sarı gedəndə yolun kənarında Hankavan deyilən bir yaşayış məskəni var idi. Burada ermənilər yaşayırdılar. Əhalinin böyük əksəriyyəti molebdin çıxaranlar və onların ailələrindən ibarət idi. Ümid molebdini ilk dəfə burada görmüşdü. Qərribə bir daş idi... Sındıranda içindəki hissəciklər gümüş kimi parıldayırdı...

Ümidin babasıgil ara-sıra yurd yerlərini dəyişirdilər. Gah “Lalalı yurd”da, gah “Mehrilı”də alaçıq qururdular. Yaylağa gələnələr əsasən ferma işçiləri və onların ailələri idi. Çobanlar yaylaqda sürüləri otarır, axşam onları arxaca qaytarırdılar. Hamı fermanın işi ilə məşğul idi, təkcə Ümidin babasıgilin bu məsələlərə aidiyyəti yox idi. Onlar sözün tam mənasında istirahətə gəlmişdilər. Ancaq istər-istəməz axşam-səhər ferma adamları ilə ünsiyyətdə olurdular.

Ümidin babası sinif müəllimi idi. Məşhur bir bəyin qızı olan nənəsi isə evdar qadın idi. Təkcə onlar idi bura istirahət

üçün gələnlər. Əmin-arxayınlıq olsun deyə, həm də süd-qatıq, yağ, pendir, şor – ağartı sarıdan korluqları olmasın deyə alaçıqlarını fermada işləyənlərin çadırından bir az aralıda qururdular. Alaçıq keçədən olurdu. Əvvəlcədən hazırlanıb gətirilmiş çubuqları cərgə ilə yerə basdırır, sonra onların ucunu əyib birbirinə bağlayırdılar. Çubuq “karkas” hazır olandan sonra böyük keçəni açır, köməkləşib onu çubuqların üstünə çəkir, nizamlayandan sonra keçənin uclarını hər tərəfdən iplə çubuqlara bağlayırdılar ki, külək vurub yerə salmasın. Divar əvəzi yanlara çətən, ya da palaz tuturdular... Sonra çadırın içini düzəldir, yatacaq yerlərini nizama salırdılar. Yerə altıdan keçə, üstədən isə palaz sərirdilər ki, yaşayış sahəsi torpaqdan nəm çəkməsin. Yorğan-döşəyi fərməşlərdən çıxarıb, alaçıqın bir küncündə səliqə ilə üst-üstə yığır, sonra yükün üstünü xüsusi örtüklə örtürdülər. Yalnız qaranlıq düşəndə yükdəki yorğan-döşəyi götürüb, hər kəs üçün ayrıca yatmaq yeri düzəldirdilər.

Gecələr çox vaxt neft lampaları yandırırtdılar. Çıraqdan mümkün qədər az istifadə edirdilər. Çünki çıraq his eləyirdi...

Sürü xüsusi saxlamaq yerinə, arxaca yığılandan sonra onun qapısını kol-kosla bağlayırdılar ki, qoyunlar, quzular çölə çıxıb bilməsinlər... Sonra hamı öz çadırına çəkilərdi.

Sürünü qoyun itləri qoruyardı... Gecə çox sakit olardı. Səssizlikdə arabir gövşək səsləri gələrdi. İtlərin ağız-ağıza verib hürmələri təhlükə signalı idi. Çobanlar öz səsləri ilə onları qaranlıqda ürəkləndirərdilər. “Alabaş, tut”, “Qarabaş, tut” səsləri gələrdi... Ferma işçiləri əllərində çıraqlar sürüyə baş çəkər, arxayınlaşandan sonra yenidən geri qayıdardılar... Bəzən bu hadisə bir neçə dəfə təkrar olunardı...

Bu binədə yaşca ən balaca Ümid idi. Əvvəllər bir az qorxsa da, sonra bu romantik mühitə öyrəşmişdi... Gecələr bulaqların zümzüməsinə, kiçik dağ çayların səsinə qulaq asmaq ona ləzzət eləyərdi...Sübh tezdən sərnicilərə sağılan südün səsinə dinləmək, onun köpüklənib daşmasına baxmaq da ayrı aləm idi...Sonra çobanlar sürünü haylayıb otlaqlara aparardılar. Binə kimsəsizləşərdi, arvad-uşağın umuduna qalardı...

Ümid hər səhər babası ilə sübh gəzintisinə çıxar, yamyaşıl dağların belinə sicim kimi sarılan dağ cığırları ilə çayın sahilinə enər, ləzzətlə əl-üzünü yuyar, sonra evə qayıdardı... Onlar alaçığa gələndə nənə süfrəni hazırlamış olardı... Təzə yağ, qaymaq, pendir, şor... Səhər yeməyindən sonra babanın ev dərsləri başlayardı. O, əvvəlcə qaydaları izah eləyər, sonra sərbəst şəkildə həll etmək üçün məsələ və misallar verərdi... Yalnız bundan sonra Ümidə icazə verilirdi ki, ferma müdirinin və çobanların uşaqları ilə oynasın. Əslində bu oynamaq deyildi. Torbalarını götürüb təzək yığmağa gedərdilər. Yamyaşıl dağ çəmənlərində nəinki odun, heç diş qurtdalamağa bir çöp də tapmaq mümkün deyildi...Həm ziyarət, həm ticarət...

Arxac yerlərində elə yekə ağ göbələklər bitirdi ki... Uşaqlar sevinclə torbalarını doldururdular. Sonra isə tamahlarını saxlaya bilmir, təzəkdən ocaq yandırır, göbələklərin göbəyə bənzər hissəsinə duz səpib odun üstünə qoyurdular. Çiy vaxtı kövrək olan, paralanan göbələk bişəndən sonra rezin kimi olurdu. Əlləri pörşələnə-pörşələnə bu göbələkləri ocaqdan götürür, sıxıb, duzlu suyunu damcıladandan sonra ləzzətlə yeyirdilər... Ümid sonralar da heç harda o dadda göbələk görməmişdi...

Babası hərdən yaylaqları gəzəndə bu sözləri deməyi çox xoşlayardı: “Füzuli dərd əlindən dağa çıxdı, dedilər bəxtəvər yaylağa çıxdı”...

Ümid bu sözlərin mənasını anlamırdı o vaxt. Bu dağlara nə imiş axı aidiyyəti Füzulinin? Nə imiş axı babasının dərdi?

Bir dəfə Ümid babasından bu sözlərin mənasını soruşsa da, gözləri yol çəkən ağsaqqal nəvəsini başını sıgallayıb: “Hələ balacasan, böyüyəndə özün biləcəksən,” – demişdi...

Babası arabir Aşıq Ələsgərin “Bahar fəslı, yaz ayları gələndə, Süsənli, sünbüllü lalalı dağlar” misraları ilə başlayan şeirini də əzbərdən deyərdi... Elə bil ki, Aşıq Ələsgər gül-çiçəklə bəzənmiş bu dağları da öz gözləri ilə görübmüş...

Bir də nə fərqi, bu dağ olmasın, o biri dağ olsun... Bu yerlərin bütün yaylaqları biri-birindən gözəl, biri-birindən axar-baxarlıdı...

Hərdən Ümidin dayıları da yaylağa gəlib onlara baş çəkər, bir neçə gün qalıb, sonra öz işlərinin dalınca gedərdilər. Dayılarından biri universitetin hüquq fakültəsini bitirmişdi. Onu təyinatla o vaxtki İlç, indiki Şərur rayonuna milis idarəsinə işləməyə göndərmişdilər. Sahə müvəkkili vəzifəsində əmək fəaliyyətinə başlamışdı. Kiçik dayısı isə həkim idi, o da Naxçıvanda, Culfada işləyirdi. Dayılarının yaylağa tez-tez gəlib qayıtmaqları Ümidi sevindirsə də, həm də təccübləndirirdi. Sevinirdi ki, dayıları həmişə gələndə ona hədiyyə alıb gətirirdilər. Dəvə yunundan idman kostyumu və simli musiqi aləti, “mandalin” deyilən musiqi aləti almaqları heç yadından çıxmırdı uşağın. Kostyuma nə var ki, geyirsən, qurtardı. Çətin musiqi aləti imiş. Sən onun sahibisən, ancaq çala bilmirsən...

Dayısı ona simli alətdə çalmağı da öyrədirdi yavaş-yavaş. Özü də ilk öyrəndiyi mahnı “Sudan gələn sürməli qız” idi... Bu yaylaqda nə qədər istəsən su var idi, ancaq buralarda işvəli, nazlı “sürməli qız” nə gəzirdi o vaxt?

Dayıları gələndə ətraf kəndlərdə yaşayan qohumlarına da baş çəkərdilər. Dəstəyirdə gedəndə çox vaxt onu da özləri ilə aparardılar...

Bir dəfə Ümid kiçik dayısından soruşmuşdu ki, bu qədər uzaq yolu necə gedib gəlirsiniz? Dayısı mənalı-mənalı ona baxıb soruşmuşdu:

-İstəmirsən, gəlməyək...

-Yox, yox, istəyirəm... Ancaq bilmək istəyirəm ki, uzaq yol sizi yormur ki?

-Doğmaları görmək istəyənin üçün yolun uzaqlığının, yaxınlığının elə də bir fərqi yoxdu. Ancaq Naxçıvan uzaqda deyil ki, bu dağların elə o biri üzündədi...

Bir dəfə yaylaqda darıxan uşaqlar valideynlərindən icazə alıb, Hankavandakı dükandan nəsə almağa getdilər. Dükənçi qadın heç onları adam yerinə də qoymur, yanındakı üç-dörd dığa ilə söhbət eləyirdi... Piştaxtanın üstünə çıxarılmış balaca erməni uşağı isə səbətdəki meyvələri bir-bir götürüb, yaylaqdan gələn uşaqların başına çırpırdı. Dığalar bic-bic baxıb gülür, yerdəki meyvələri götürüb yenidən həmin uşağın əlinə verirdilər.

Ümidgil bayıra çıxmaq məcburiyyətində qaldılar. Yaylağa sarı getmək istəyəndə beş-altı erməni dığası onların qabağını kəsib sıraya düzülmələrini əmr elədilər. Sözü baxmaqdan, dinməzəcə işin axırını gözləməkdən başqa çarə yox idi...

Birdən o murdar dığalardan birinin gözü Ümidə sataşdı. Yanındakına ermənicə nə dediklərini başa düşmədi, ancaq dedikləri bu sözü yadında saxladı ki, evə qayıdanda onun mənasını babasından soruşsun: “Naçalnikin dğani”...

Sən demə, bu, “naçalnikin oğludu” demək imiş. Sən demə, Ümidi nə vaxtsa milis paltarında olan dayısı ilə bir yerdə görübmüslər.

Ümidi sıradan çıxadılar, ona heç nə eləmədilər. O biri çoban, sağıcı uşaqlarını isə saldılar şapalağın altına... Bu, böyük haqsızlıq idi... Ümidi döyməsələr də, günahsız uşaqların üzünə vurulan hər şapalaq elə bil onun öz üzünə dəyirdi... Ancaq neyləmək olardı... Uşaqların gücü təkcə göz yaşlarına çatdı...

Onlar evə qayıdanda hamıdan böyük olan baş çobanın oğlu bərk-bərk dostlarına tapşırırdı ki, bu haqda heç kəsə heç nə deməyin... Sonra dava, qan düşər...

Ümid ilk dəfə idi ki, ermənilərin iç üzünü görür, ancaq bunun səbəbini anlamırdı...

Bir dəfə kiçik dayısı yaylağa tək gəlmişdi. Səhər yuxudan oyananda bacısı oğluna dedi ki, səni gəzməyə, bizim dədə-baba yaylağımız olan “Lalalı yurd”a aparacam. Ancaq bir az özümüzlə pendir-çörək götürməliyik. Yol uzaqdı, aca bilərik.

-Bəs su götürməyə?

-Su götürməyə ehtiyac yoxdu... Buralarda o qədər bulaq var ki... Suyu bumbuz... İçməklə doymaq olmur...

Onlar birlikdə dağa sarı dırmandılar. Yoxuş adamı yorsa da, təbiətin gözəlliyi ləzzət eləyirdi... Lap Aşıq Ələsgərin dediyi kimi idi... Süsənli, sünbüllü, laləli dağlar göz oxşayır, ürəkləri rıqqətə gətirirdi.

Bulaqların yanında, yamaclarda o qədər ot, pencər var idi ki... Hamısı bir-birindən ləzzətli. Quzqulaq, yemlik, əvəlik, qırxbuğum... Baldırğan isə lap ayrı aləm idi. Onun zoğlarını soyub yemək adama ləzzət eləyirdi. Ancaq dayısı xəbərdar olmuşdu ki, çalış baldırğanın suyunu əlinə, qoluna vurma. Çünki baldırğan dəyən yer sonra yara tökür...

Dağlara dırmanmaq onları lap yormuşdu. Dayısı ona toxtaqlıq verib deyirdi:

-Bir az da döz, lap az qalıb...

Axır ki, dağın başına çatdılar. Ordan dönüb öz alaçıqları olan binəyə baxdılar. Elə gözəl görünürdü ki...

Dağın o biri üzündə daha maraqlı bir mənzərə var idi... Yamacda o qədər lalə var idi ki... Ümid onda başa düşdü ki, bura niyə "Laləli yurd" deyirmişlər.

Dayısı Ümidin uşaqlığından danışdı. Bir şələlə göstərib dedi ki, bilirsən buranın adı nədi?

-Yox.

-Ümid ölən yer...

-Ümid ölən yer nədi, dayı?

Sən lap balaca olanda bu yaylağa gətirmişdik. Su görəndə üzün gülürdü. Bu şələləni görəndə kimi ora sarı dartıydın. Mən səni soyundurub suyun altına tutanda çır-çır çığırdın və özündən getdin. Hamımız bərk qorxmışduq. Ona görə bu yerin adını Ümid ölən yer qoymuşduq...

Ümid doluxsundu... Ölüm sözü onu üşəndirdi. Bir xeyli keçəndən sonra soruşdu:

-Dayı, mən də olacağam?

-Yox, sənə tələ ölüm yoxdu...

-Bəs deyirlər hamı ölür?

Dayısı sözün istiqamətini dəyişməyə çalışdı, zarafatla dedi ki, sənin adını təsadüfən Ümid qoymamışıq. Yadında saxla, ümid heç vaxt ölməz. Ümidini itirən insan ölür...

Ümid özünü tox tutmağa çalışsa da, əvvəl-axır hamının öləcəyi həqiqəti onu çox duyğulandırmışdı... Dayısının ona cığardan hördyü, sonra üstünü lalə ilə bəzədiyi tac da gözündən düşdü uşağın...

Bir xeli keçdi. Təbiətin gözəlliyi narahatçılığı bir qədər arxa plana keçirdi, ölüm söhbətini unutturdu. Uşaq soruşdu:

-Ay dayı, bura bizim dədə-baba yurduumuzdusa, bəs niyə alaçığımızı burda qurmamışıq?

Dayısı fikrə getdi. Suala necə cavab verəcəyini düşündü... Sonra dedi:

-Burda alaçıq qurmağa icazə vermirlər.

-Niyə?

-Ona görə ki, dədə-baba torpaqlarımızı, yaylaqlarımızı indi ermənilərə veriblər...

Ümid bu haqda suallar vermək istəyəndə dayısı da babası kimi demişdi:

-Sən hələ balacasan, Ümid, böyüyəndə hər şeyi özün biləcəksən...

Bununla da söhbətin istiqaməti dəyişmişdi. Uşağın gözlərinin önündə yaylaq dostlarının haqsız yerə dığalar tərəfindən döyülməsi səhnəsi düşmürdü... Ancaq bu haqda dayısına da heç nə deməmişdi...

III fəsil

ÜMİDİN ƏSGƏRLİK XATİRƏLƏRİ

Ümid də əsgər olmuşdu, sovet dövrünün əsgəri. Özü də qərribə idi ki, əsgərliyini Yerevan şəhərində çəkmişdi. Ermənistanı qulluq eləyəcəyini biləndə istər istəməz yadına bu atalar sözü düşmüşdü: “İlanın zəhləsi yarpızdan gedər, yarpız da tərs kimi onun yuvasının ağzında bitər.”

Hündürdə, Kanaker deyilən bir yerdə idi onların hərbi hissələri... Karantin dövründən sonra onları tez-tez posta göndərirdilər. İki saat keşikdə qaldığı vaxtları çox sevirdi Ümid. Burada tək qalır, düşünür, gələcək həyatı üçün şirin xəyallar qururdu. İki saatın necə keçdiyini bilmirdi. Bir də görürdü ki, qarovul rəisi iki əsgərlə ona yaxınlaşır... Əsgərlərdən biri Ümidin postunu təhvil alır, Ümid isə qarovul rəisinə və o biri əsgərə qoşulub dincəlmə otağına qayıdırdı.

Postdan qayıdan əsgərlər gələn kimi, o birilər arxa otağa keçib iki saat mürgüləmək üçün paltarlı şəkildə uzanır, onları isə postlardan təzə qayıdan əsgərlər əvəz eləyirdi. Otaqda oturanlar da müəyyən mənada iki saat müddətində yatanların keşiyini çəkir, məktub yazır, kitab oxuyurdular.

Beləliklə, iki saat keşikdə dayanmaq, iki saat otaqda oturub dincəlməkdən sonra iki saat yatmaq növbəsi gəlirdi... Və beləcə davam eləyirdi qarovul həyatı...

Qarovul məntəqələri bir neçə idi. Bəziləri şəhərdə, bəziləri şəhərdən kənarda. Hər qarovul məntəqəsinin də bir neçə postu olurdu... Ümid şəhərdən kənardakı qarovullara göndəri-

ləndə çox sevinirdi... Uşaqlıqda təbiət qoynunda doğulan bu insan gözəl mənzərələr aşıqı idi. Gül-çiçəkli yamacları seyr etməyi çox sevirdi...

Bir dəfə Ümidgilin rotasını Tbilisi şəhərinin yaxınlığındakı Kodjori deyilən yerə ezamiyyətə aparmışdılar. Hərbi hissədən ayrılan Ümid sevinirdi. Bu yerlərin təbiəti çox gözəl idi. Onlar generalların istirahət mərkəzini nizama salmağa gəlmişdilər. Əsas işləri meşənin içindəki taxtadan tikilmiş evlərin içindəki mebelləri ora-bura çəkməkdən ibarət idi. Qalan vaxt isə boş olurdular.

Əslən Azərbaycandan olan əsgərlik yoldaşları ilə meşələri, çəmənləri, dağları gəzirdilər. Axşamlar isə bulaq başına yığılıb söhbət eləyir, zarafatlaşırdılar.

Yaxınlıqda bir qala var idi. Ümid bu qala ilə maraqlandı. Yerli sakinlərdən – gürcülərdən öyrəndi ki, bu qalaya el arasında Koroğlu qalası deyirlər.

Bu məlumatı öyrənəndə elə bul Ümidin gözlərinə işıq gəlmişdi... Öz-özünə deyirdi ki, bu qalanın adının Koroğlu qalası olması təsadüfi deyil... Bizim qəremanlarımız təkə oğruların, quldurların boynunu vurmaqla, haqqa qahmar çıxmaqla kifayətlənməyiblər. Onlar getdikləri yerdə məbədlər, qalalar tikib gediblər...

Kodjori sözünün etimologiyası ilə maraqlanan Ümid axır ki, əslən Gürcüstandan olan tələbə yoldaşlarına məktub yazmaq vasitəsilə öyrəndi ki, bura məşhur Qocur yaylağı imiş. Gürcülər “Qocur”u “Kodjor” kimi tələffüz eləyiblər və beləliklə də Kodjori sözü yaranıb.

Bu məlumatı öyrənəndən sonra Ümidin ürəyində xalq qəhrəmanımızın adıyla bağlı həmin qalya getmək, onu ziyarət etmək arzusu baş qaldırdı. İstəyini azərbaycanlı uşaqlara söylədi. Onlardan biri diqqətlə qalaya sarı baxıb dedi:

-Buradan baxanda yaxın görünməyinə baxma, ora çox uzaqdır. O qalanın yanına gedib-gəlmək üçün ən azı bir günlük vaxt lazımdır. Əslən erməni olan komandirlərimiz çətin ki, bizə icazə verələr. Özü də həmin yer biçənəyin lap ortasındadır. Görmürsənmi, ot lap qurşağa çıxır. Əgər biz biçənəyi tapdaya-tapdaya getsək, tarladan icazəsiz bir qarpız dərməyinə görə hay-haray qaldıran, əsgərlərimizdən birini “disbata” (xüsusi rejimli batalyona) göndərdən gürcülər bizdən də şikayət eləyə bilirlər...

Söz Ümidin ağına batdı. Ancaq fikri-zikri elə o qalanın yanında idi...

Bir dəfə səhər-səhər məskunlaşdıqları evin həyatında sahibsiz donuz sürüsü gördülər. Erməni uşaqları komandirin tapşırığı ilə çosqaları qovur, onları tutmaq istəyirdilər. Axır ki, bir donuz çosqasını tuta bildilər. Onu çığırda-çığırda iri kisələrdən birinin içinə qoydular. Kurinyan familyalı batalyon, Kasparyan soyadlı vzvod komandirləri həmin kisəni götürüb harasa getdilər. Əsgərlərə tapşırdılar ki, bu haqda heç kəsə heç nə deməsinlər...

Komandirlərin bu hərəkəti Ümidə çox anormal gəlmişdi. Öz-özünə sual vermişdi ki, sovet zabiti də oğurluq edərmidi? Ümumiyyətlə, oğurluq kişiyyə yaraşan işdirmi?

Bu sualların cavabını o vaxt tapa bilməyən Ümid çox-çox sonralar Adam Mets adlı bir İsveç səyyahının ermənilər haqqında dediyi sözləri oxuyanda o şərəfsiz zabitlərin hərəkət-

lərinin səbəbini dumanlı şəkildə olsa da anlaya bilmişdi. Səyyah yazırdı: *“Ermənilər ağ insanlar arasında ən pis qullardır. Onların zəif qaməti və çirkin ayaqları var. Heç bir şeydən utanmırlar, oğurluqla tanınırlar. Əgər sən erməni xidmətçisini bir an sərbəst buraxsan, səni quyunun dibinə qədər aparacaq. O, qamçı altında qorxduğu üçün çalışır.”*

Erməni zabitlər çoxqanı çıxırda-çıxırda aparanda Ümidin əsgərlik dostu Əhməd Vəliyev dedi:

-Ümid, yaxşı fürsət düşüb əlimizə. Gəl gedək Koroğlu qalasını ziyarət eləyək.

Ümid duruxdu:

-Bəs sən demirdin ki, ora çox uzaqdı?

-Narahat olma, bir də belə fürsət ələ düşməyəcək. Ermənilər apardıqları çoxqanı kəsib kabab eləyənəcən biz ora gedib-gələrik. Özü də donuz ətinə həris bu donuzların axşam gürcülərdən “Çaçə” – “Cecə” arəğini aldıqlarını da görmüşəm. Arxayın ol, yeyib içməyə başı qarışan komandirlər yəqin ki, gözdən-könüldən uzaq bu kazarmaya gec qayıdacaqlar. Bəlkə də heç qayıtmadılar...

Ümidin gözlərinə elə bil içiq gəldi. O, Əhmədlə yola düşəndə Kamil Ağayarov adlı Naxçıvandan olan bir oğlan da onlara qoşuldu...

Biçənək qurşağacan ot idi. Ümid dostlarına deyirdi ki, ehtiyatlı olun, ayağınızın altına baxın. Yəqin ki, buralar ilançayanla doludu indi.

Kamil onlara toxtaqlıq verdi:

-Ə, qorxmayın, dizimizə qədər olan əsgər çəkmələri bizi qoruyacaq. Ancaq tez gedib qayıdaq ki, kazarmadakı ilanların dişinə keçməyək...

Əhməd təəccübləndi:

-Nə? Bizim kazarmada ilan var?

-Var, əlbəttə, var... Kasparyanla Kurinyan ilan deyil bəs nədir?

Uşaqlar gülüşdülər... Ümid də dostlarına qoşuldu. Sonra ciddiləşdi və onlardan soruşdu:

-Deyəsən sizin böyük rus yazıçısı Lev Nikolayeviç Tolstoyun ermənilər haqda dediyi sözdən xəbəriniz yoxdur?

Əhməd təəccübləndi:

-O nə deyib ki?

-Lev Tolstoy deyib ki, erməni yer üzünün ilanı, insanlığın düşmənidir...

Elə bil əsgərlərin yadından ilan çıxdı. Onlar qaça-qaça, bəzi yerlərdə tullana-tullana qalanın yanına getdilər... Eh, cavanlıq ki, cavanlıq...

Biçənəkdən çıxandan sonra dostlar hündür bir dağın başındakı qalaya sarı dırmanmağa başladılar. Qala, nə qala. Oğulsan, onun yanına qalx.

-Qalaya çıxmıyacaqdınızsa, bəs bura niyə gəlirdiniz? – Ümid kinayə ilə soruşdu...

-Nə danışırısan, ay Ümid. Ordan yığılsaq, heç tikəməz də ələ gəlməz...

-Özünüz bilin, mən çıxacam...

Onlar sınaycı nəzərlərlə bir-birlərinin üzünə baxdılar. Sonra keçi kimi sıldırımlı dağın lap zirvəsində ucalan qalanın

yanına dırmadılar. Bacardıqları qədər ehtiyatla hərəkət edirdilər. Çəkmələrini ayaqlarından çıxarandan sonra yuxarı dırmanmaq bir az asanlaşdı...Çox böyük çətinliklə qalanın yanına dırmadılar. Buradan ətrafa baxanda çəkilən zəhmət rahatlıqla, məmnunluqla əvəz olundu. Dörd tərəf necə gözəl görünürdü, İlahi...

Zirvədən baxa-baxa xəyallara dalan Ümid elə bil Zəngəzurdakı balaca kəndlərini, atasını, anasını, doğmalarını, əzizlərini gördü. Qanadlanıb onların yanına uçmaq arzusu baş qaldırdı ürəyində...

Əsgərlər geri qayıdanda kazarmının həyatında bir qışqır-bağır var idi ki, gəl görəsən. Onlar bərk narahat oldular. Düşündülər ki, geri qayıdan komandirlər əsgərlərin yoxa çıxdığını görüb qışqırır, aləmi bir-birinə qatırlar...

Sən demə belə deyilmiş. İtən donuz balasının sahibi imiş gəlib hay-haray qaldıran. Komandirlər də, əsgərlər də and-aman eləyirdilər ki, bizim heç nədən xəbərimiz yoxdur...

Komandirlərdən biri donuz sahibinin fikrini yayındırmaq istədi. Ona görə dedi ki, üç əsgərimiz yoxa çıxıb. Yəqin çəşqanı onlar oğurlayıblar...

Elə bu vaxt Ümidgil söhbətin üstünə gəlib çıxdılar. Donuzun sahibi onların üstünə cumub qışqırdı:

-Neyləmisiniz mənim donuzumu?

Əhməd dedi:

-Ay kişi, nə danışırısan? Biz üçümüz də müsəlmanıq, azərbaycanlıyıq...

Donuz sahibi bir az fikrə getdi və hirsli erməni zabitin üstünə şığıdı:

-Ay donuz oğlu, donuz, heç müsəlman da donuz əti yeyər? Verin mənə donuzumu...

Azərbaycan uşaqları gülməkdən özlərini saxlaya bilmirdilər...

Ümid Yerevanda gəzə-gəzə həmişə düşünürdü ki, görəsən bu qədər qədim Azərbaycan şəhərini niyə bu ermənilərə veriblər? Elə o vaxtın özündə də Yerevanda az azərbaycanlı yaşamırdı. Dükən-bazarda satıcılıq eləyən ermənilərdən rusca bir söz soruşanda cavab vermirdilər. Azərbaycanca soruşanda isə bir az mehribanlaşırdılar elə bil. Hər halda bu, Ümidə elə gəlirdi. Hərbi hissədə də ona ermənilərin münasibəti pis deyildi. Ancaq eşitmişdi ki, əvvəllər bizim uşaqlarla onların arasında ciddi münaqişə olub...

Kamil adlı bir oğlandan çəkinirdi dığaların hamısı. Sən demə əsgərliyə təzəcə gələn bu yeniyetməni əvvəllər onlar sındırmağa çalışmışlar. Hətta bir dəfə yuyunma otağında qapını bağlayıb onu döyübmüşlər də... Kamil isə əlinə məqam düşəndə onların hamısını dizin-dizin süründürübmiş... Posta gedəndə avtomatı çəkib onların üstünə. Ömrə eləyib ki, dizin-dizin sürünsünlər. Deyib ki, əgər sürünməsəniz, üzr istəməsəniz, sizin hamınızı güllələyəcəm...

Sonra Azərbaycan uşaqları güc-bəla ilə avtomatı ondan ala biliblər.

Kamildən çox qorxurdular, ancaq hiss olunurdu ki, fürsət düşsə, onun qanını da içərlər...

Bəlkə də orduda nüfuz sahibi olan bu “stariklər”in hesabına Ümidə gözün üstündə qaşın var deyən yox idi. Bir səbəb

də batalyona təzə bir komandirin qoyulması ilə əlaqəli idi. İntizam çox yüksək idi. Kombat heç kəsə güzəştə gedən deyildi.

Bir dəfə hansı bir avtomatınsa təmizlənməmiş “silah parkına” (“rujpark”-a) qoyulduğunu bilən batalyon komandiri rota komandiri Kurinyanla vzvod komandiri Kasparyanı silah parkına salıb qapını açarla bağlamış, axşama qədər silahları dilləri ilə təmizləməyi tapşırırmışdı. Ümid isə əlində silah keşik çəkirdi silah parkının qapısının ağzındakı postda. Əllərinə imkan düşəndə əsgərləri təhqir edən bu erməni gədələrinin düşdüləri vəziyyət Ümidə ləzzət eləyirdi...

Yerevanda olduğu vaxt radioda, televiziyada ən çox səslənən Azərbaycan mahnıları idi. Bu, Ümidə ləzzət eləyirdi. Ancaq bir şeyi başa düşmürdü ki, niyə bütün mahnıların sözlərini ermənicəyə tərcümə eləyiblər?

Ümid əsgərliyə gedən vaxt təzəcə dəbdə olan bir mahnı var idi. Mikayıl Müşfiqin sözlərinə yazılmış “Qal, sənə qurban” adlı bu mahnı Zeynəb Xanlarovanın ifasında çox gözəl səslənirdi... Mahnıda işlədilən “Sən Müşfiqin yanında, qalginən, sənə qurban. İstəsən bu canımı alginən, sənə qurban” misraları da var idi mahnıda. Bu mahnının sözləri də erməniləşdirilmişdi. Hətta Müşfiq adı da çəkilirdi.

Ümid bu mahnının Müşfiqin sözlərinə bəstələnən gözəl mahnı olduğunu söyləyəndə Seropyan familiar bir serjant emosional şəkildə etiraz etmiş, “ara, nə danışsan, bu qədim erməni xalq mahnısıdır”, –demişdi. Həyasızlıq, həyasızlıq, ta bu qədər də yox da...

Yerevanda azərbaycanlılar az deyildi. Hətta orda Azərbaycan dilində “Sovet Ermənistanı” adlı qəzet də çap olunurdu.

Cəfər Cabbarlı adına Yervan Teatrı da fəaliyyət göstərir, aktyorlar Azərbaycan dilində gözəl tamaşalar hazırlayırdılar. Hətta bu tamaşalara ermənilər də həvəslə gedib baxırdılar. Zahirən vəziyyət normal görünərsə də, arxa planda bizimkiləri həmişə sıxışdırırdılar. Əlbəttə, bunu seyrçi gözlə görmək mümkün deyildi. Erməni xislətinə yaxından bələd olmaq üçün onlarla bir yerdə işləməli, yaşamalı, qonşuluq eləməlisən.

Bir dəfə Ümid şəhərə çıxmaq üçün hərbi hissədən icazə almışdı. Mərkəzi poçta gedib Bakı ilə danışmaq istəyirdi. Sifariş vermək üçün növbəyə dayanmışdı. Yaraşıqlı, gözəl geyimli bir qız ona yaxınlaşıb ermənicə nəsə soruşdu. Heç nə anlamayan Ümid rusca anlamadığını söyləyəndə qız soruşdu:

-Yəqin azərbaycanlısınız?

-Bəli.

-Çox şükür.

Ümid qızdan soruşdu:

-Xanım, Siz ermənisiniz?

Qız əsəbi şəkildə dedi:

-Allah eləməsin erməni olum. Mən azərbaycanlıyam, özü də xalisindən. Onların zahirən mədəni görünmələrinə baxmayın, əllərinə imkan düşsə, bizim millətin qanını içərlər...

Əlbəttə, o vaxt Ümid erməniləri hələ yaxşı tanıyırdı. Lakin illər sonra anlamışdı ki, həmin qız öz qənaətlərində nə qədər haqlı imiş... Görünür, "Erməninə qapında gör", "İtlə dostluq elə, ancaq çombağını əlindən yerə qoyma" qənaətləri də uydurma deyilmiş, reallıqdan doğurmuş...

Ümid həqiqi hərbi xidmət, kişilik məktəbi keçmiş, həm gecə, həm yay, həm qış təlimlərində olmuşdu. Qışda Qaraya-

zıya hərbi təlimə getdikləri gün kino lenti kimi gözlərinin qarşısında canlanırdı... Qarayazı düzünə axşam qaranlığı çökürdü. Bərk yağış yağırdı. Əsgərlərin hamısı suyun içində idilər. Qəddar komandir heç kəsə döyüş maşınlarında yağışdan qorunmağa icazə vermirdi. Palçıqın içində, yağışın altında təpik döydürürdü əsgərlərə...

Sonra çadır qurmaq əmri verildi. Ümidgil də çadır qurdular. Bununla iş bitirdimi? Dizə qədər palçıqın içində necə otursan, necə yatasan?

Komandirin göstərişi ilə “plaş-palatka”lar açılıb yerə sərilirdi. Hamı gecələmək üçün məcburi çəkildə yerə uzanmalı oldu... Bütün bədəni su içində olan Ümid donmamaq, xəstələnmək üçün səhərə qədər bədəninin ora-burasını ovuşdurdu. Paltarı donub taxta kimi olmuşdu. Gördü ki, mümkün deyil, çadırın kənarını qaldırıb bayıra çıxmaq, bir az ayaq üstə gəzmək, qaçmaq istədi...

Qarın ağılığından Ümidin gözləri qamaşdı... Axşamdan yağan yağış gecə qara dönmüşdü...

On altı gün o qarın, çovğunun içində qalan, hərbi təlim keçən əsgərlərin biri də xəstələnmədi... Təkcə “kaçaqarka” deyilən yerdə komandirlərin sayəsində baş girləyən bir erməni dığasından başqa. Həmişə pişik kimi isti sobanın yanında uzanan həmin gədə elə ağlayır, elə zarıyırdı ki...

Qarayazıda yayda da hərbi təlimlərdədə iştirak eləmişdi Ümid. Yayın yay, qışın qış dərdi var imiş... Yayın çırhacırında Qarayazıda bitən, biçilmədiyindən qurşağa qədər qalxan ot qupquru qurumuşdu. Atılan güllələrdən, mermilərdən alışan Qarayazı lap cəhənnəmi xatırladırdı...

Bir dəfə də Ümidgilin vızvodunu Oktemberyana ezamiyyətə aparmışdılar. Sonradan məlum olmuşdu ki, bu yerin adı Sərdarabad imiş əslində. Ümid onu da öyrənmişdi ki, Sərdarabad XVIII əsrin ortalarında yaradılan İrəvan xanlığının 15 mahalından biridir. Bu qədim türk torpaqlarına da, İrəvan xanı tərəfindən tikilən tarixi Sərdarabad qalasına da ermənilər sahib çıxmışdılar. Özlərini elə aparırdılar ki, guya bu yerlərin ən qədim sakinləri də elə onlar olmuşlar...

Əsgərlər çadır tikib orda qalırdılar. Qalmaq deyəndə ki, gündüzlər xırda-xuruş işlərlə məşğul olur, fürsət tapıb ərik bağına qaçır, axşam bura gecələməyə gəlirdilər. Qatarda olan kimi üst-üstə çarpayılar quraşdırırdılar. Tezdən əsgərlər təzə, təmiz paltarlarını burda qoyur, köhnə paltar geyinib işləməyə gedirdilər.

Bir dəfə geri qayıdanda gördülər ki, Ümidin təzə paltarlarını çırpışdırıblar. Əsgərlik dostları dedilər ki, çox güman ki, bunu erməni dığaları eləyiblər. Hərəsi əlinə bir ağac götürüb ərik yemək üçün bağa gedən erməni uşaqlarının ardınca düşdülər. And içmişdilər ki, bunu kim eləyibsə, paltarı kim oğurlayıbsa, onu döyüb şil-küt eləyəcəklər...

Heç kəs oğurluğu boynuna almadı. Kim alardı ki? Əhməd dedi ki, axtarış aparacam, hansı çadırdan çıxsə, orda yaşayanları döyüb şil-küt eləyəcəyik.

Geri qayıdanda artıq qaranlıq düşmüşdü. Ona görə axtarışı səhərə qədər təxirə salmaq qərarına gəldilər. Elə yerlərinə təzəcə uzanmışdılar ki, kimsə çadırın qapısını açıb, içəri nəsə tullayıb qaçdı. Baxıb gördülər ki, bu, Ümidin təzə əsgərlik paltarı imiş. Hədə-hərbə öz işini görmüşdü. Dığalar səhər döyül-

məkdən canlarını qurtarmaq üçün paltarı gətirib çadıra atmışdılar... Bu dəfə oğurluqları baş tutmamışdı...

Ümid hərbi təlimdə həmişə seçilən olmuşdu. Atdığı güllələrin biri də hədəfdən yayınmırdı... O vaxt heç onun ağlına da gəlməzdi ki, nə vaxtsa bu naxələflərlə bir də üz-üzə gəlməli olacaq. Yatsa yuxusuna girməzdi ki, həmişə soyqırımdan əziyyət çəkən məzlum xalq kimi özlərini tanıتماğa çalışan, zərriyan bu qorxaqlar əllərinə imkan düşən kimi Xocalı faciəsini törədəcəklər.

Başlarına gələn müsibətlərdən sonra Ümid özünü heç bağışlamırdı. Bu qədər çətin sınaqlardan keçəsən, sərrast güllə atmağı öyrənəsən, öz ailəni, uşağını qoruya bilməyəsən... Bu çox böyük dərd idi Ümid üçün... O, özünü bağışlaya bilmirdi... Ancaq qəlbinin dərinliklərində dərk eləyirdi ki, illər boyu hazırlaşan, tərədən dırnağa kimi sovet silahları ilə silahlanan, 366-cı alayın təlim keçmiş qəddar əsgərləri ilə həvirləşən cəlladların qarşısını nəinki əliyalın, heç avtomat silahlarla da almaq mümkün deyildi... Ancaq necə olur-olsun, kişi nə yolla olur-olsun öz ailəsini, onun şərəf və ləyaqətini qorumalıdır. Bu missiyanı özündən asılı olan, olmayan səbəblər ucbatından yerinə yetirə bilməməsi ona daim vicdan əzabı verirdi...

İstəklə imkan arasındakı keçilməz uçurum onun ürəyində elə bir dərin xəcalət dənizi yaratmışdı ki, sözlə ifadə eləmək belə mümkün deyildi... Bir tərəfdən səni eşitmək istəyən yox idi, digər tərəfdən də heç acıb-ağardılasi dərd də deyildi bu dərd... Kişi heç kəsə gileylənmədən, ağlayıb-sızlamadan öz qisasını özü ala bilmirdisə, onun heç danışmağa dili, el arasına çıxmalı üzü də olmamalı idi...

IV fəsil

QAÇMAQ MƏCBURİYYƏTİ

Uşaqlığı gözəl, axarlı-baxarlı bir kənddə keçmişdi çox ümidləri boşa çıxan Ümidin. Onların kəndi beş-on evdən ibarət balaca bir yaşayış məntəqəsi idi. Ortasından qijiltı ilə axan bol sulu bir çay keçirdi. Bərgüşad çayı... Çörəklərini daşdan çıxarmağı bacaran zəhmətkeş kəndlilər təsərrüfatla, əkin-biçinlə, heyvandarlıqla, arıçılıqla məşğul olur, öz ruzilərini bərəkətli torpaqdan və balığı əskik olmayan çaydan çıxarırdılar. Böyüklər çox zaman deyirdilər ki, bizim kəndi bu bərəkətli torpaq və balığı heç zaman əskik olmayan çay xilas eləmişdi müharibənin acliğından, qıtlığından...

Bərgüşad taleyin bəxşişi idi bu yerlərin adamları üçün. Əslində elə insanları bir yerə toplayan da elə su idi. Susuz necə yaşamaq olardı ki? Su olmasa əkib-becərmək, bağ salmaq mümkün deyildi. Ruzisi torpaqdan çıxan kəndli elə yerdə məskən salırdı ki, burada yaşayış nisbətən asan olsun. Bu yerlər isə yaşamaq üçün ən ideal bir məkan idi...

Əsrlərdən bəri mənbəyini yaylaqlardan götürən çay axır, axır, özü ilə təmiz hava, ruzi-bərəkət gətirirdi... Çay boyu sıralanan kəndlər yaşıllığa bələnirdi Bərgüşadın suyunun hesabına. Axar-baxarlı kəndlər könül oxşayırdı...

Ancaq kəndli üçün bu axar-baxardan, gözəllikdən çox suyun təsərrüfat işlərinə gərəkliyi vacib idi... Dağ havasına da qətiyyənlər söz ola bilməzdi. Gül-çiçəkli yamaclar göz oxşayırdı... Arılar çəmənlərin üstündə uçur, çiçəklərin şirəsini bala çevirirdilər...

Cavanlar şəhərə getmək istəyəndə yaşlılar onları məzəmmət edir və deyirdilər ki, ağılı olan belə gözəl yerdən köçüb getməz. Burdan gözəl yer harda var ki? Meşə, çay, dağlar, biçənəklər, diş göynədən şəfalı bulaqlar... Bir də ən əsası budur ki, bu yerlər ulu babalarımızın, nənələrimizin bizə əmanətidir. Əmanətə isə xəyanət eləmək olmaz...

Çoxbilmiş cavanlar da söz altında qalmırdılar. Bir dəfə Ümid zarafatla atasına demişdi ki, ay kişi, buralar sən deyən kimi gözəl, yaxşı olsaydı, çay elə burda qalardı da, axıb dənizə getməzdi...

Ümidin atası oğluna haqq qazandırırdı əslində... Ancaq bu haqda heç nə demir, övladlarının gələcək taleyini düşünürdü bütün valideynlər kimi... O, çox zəhmətkeş kişi idi. Ruzisini torpaqdan çıxarmağı yaxşı bacarırdı. Ancaq həmişə oğluna deyirdi ki, ay bala, dərslərini yaxşı oxu, ali məktəbə qəbul ol. İndidən özünə bir gün-güzaran qur. Ermənilərin əhatəsində olan bu balaca kəndin gələcək taleyi məni bərk üşəndirir...

Ümid balaca olanda bu sözlərin mənasını o qədər də anlamırdı. Çünki nankor qonşularının iç üzündən o qədər də xəbəri yox idi. Öz kəndlərində məktəb olmadığından Ümid kənd uşaqları ilə birlikdə qonşu kənddəki məktəbə gedirdi. Özü də həvəslə. Hətta qışın qarında, sazağında, çovgununda, boranında belə dərstdən qalmırdı...

Buraların yazı da, yayı da, payızı da, qışı da gözəl idi... Ancaq kəndlini gözəllikdən çox rahatlıq maraqlandırırdı. İl boyu əkib-becərir, qışın çilləsindən salamat çıxmaq üçün yollar axtarırdı. İl boyu odun, taxıl, mer-meyvə, ot-alaf dərdi çəkməyə məhkum idi kəndli. Uşaqlar da ev işlərində böyüklərə kömək

eləyirdilər. Odun yığmağa gedir, ot biçir, həm özləri, həm də heyvanları üçün qış azuqəsi toplayırdılar. Beləcə günlər günləri, aylar ayları, illər illəri əvəz eləyirdi...

Yaşlılar qocalır, uşaqlar böyüyürdülər... Bu yerin gələcək sahiblərini dünyaya gətirmək də çox vacib məsələ idi...

Orta məktəbi yaxşı qiymətlərlə bitirən Ümid öz zəhmət-sevərliyi ilə atasının ümidlərini doğrultdu. Ali məktəbə qəbul olundu. Bakı mühiti onun xarakterini möhkəmləndirdi, oğlanı kişiləşdirdi. İnsanlarla ünsiyyət onun dünya haqqında təsəvvürlərini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirdi...Təkcə düşdü-yü mühit yox, oxuduğu kitablar da onu böyütdü, gələcək həyata hazırladı.

Bir dəfə tələbə yoldaşlarından biri hardansa bir kitab tapıb gətirmişdi yataqxanaya. Əyyub Abbasov adını birinci dəfə eşitsə də, kitabın adı onu maqnit kimi özünə çəkmişdi: “Zəngəzur”. Elə buna görə də kitabı oxumağa başlamışdı. Ancaq bir neçə səhifə oxuyandan sonra Ümidə aydın olmuşdu ki, bu gənclərin həvəslə, maraqla oxuduqları sevgi romanı deyil. Bu, ağrılar, əzablar romanı idi. Həmişə Zəngəzurdə yaşasa da, söhbət əsnasında yaşlı adamlardan erməni vəhşiliyi haqqında eşitsə də, bu romandakı hadisələr Ümidi dəhşətə gətirmişdi...

Ayrı-ayrı sadə, günahsız Azərbaycan ailələrinin başına gətirilən müsibətlər, erməni qəddarlığı, uşaqların nizəyə keçirilmələri, qaynar samovarın müsəlmanların çıpaq kürəyinə bağlanması və onlarca buna bənzər faktlar Ümidi dəhşətə gətirdi...

O vaxt heç oğlanın ağlına da gəlməzdi ki, vaxt keçəcək, onun özü də, ailəsi də erməni təcavüzünə məruz qalacaq. Sən

demə, onu da “Zəngəzur” romanında başlarına müsibətlər gətirilən soydaşlarının taleyi gözləyirmiş...

Ümid günlərlə, həftələrlə oxuduğu bu romanın təsirindən qurtara bilməmişdi. Yalnız bu kitabı oxuyandan sonra atasının narahatçılığının əsas səbəblərini başa düşməyə başlamışdı...

Ali məktəbi bitirəndə sevib seçdiyi tələbə yoldaşı ilə, Mehriban adlı bir qızla ailə qurmuşdu. Bakıda qalib işləmək, ev-əşik sahibi olmaq imkanı var idi. Ancaq onun ürəyi doğulduğu kəndə bağlı idi. Həm də qoca ata-ananı bir damın altında qoyub başqa yerdə yaşamağı özünə sığışdırmırdı Ümid.

Hələ ailə qurmamışdan Mehribana da bu haqda öz fikirlərini söyləmişdi. Qız da onunla razılaşmışdı. Demişdi ki, mən də buna razıyam. Özün bilirsən ki, mənim də uşaqlığım kənddə keçib. Bizim də kəndimiz axar-baxarlı bir yerdedir. Təpənin üstündə... Orada bir dərə var, adına Daşlı dərə deyirlər. Uşaq vaxtı həmişə bu dərədən keçib Qarağac bulağının yanındakı məktəbə gedərdik.

Ümid maraqla soruşmuşdu:

-O Daşlı dərədən yəqin ki, kiçik də olsa bir çay axır.

-Yox, yağış yağanda bu dərədən güclü sel axdığını görmüşəm, ancaq dərənin özündə çay yox idi...

-Bəs bulaq?

-Bulaq nə qədər istəsən. Əyin kəndinin aşağısında, dərənin lap başlanğıcında gözəl bir bulaq var idi. Adına Pəyhan bulağı deyirdilər. Dərə aşağı gedəndə, lap kəndimizin tuşunda olan hissədəki bulağın isə tayı-bərabəri yox idi. Həm suyu gur idi, həm də saf. Qışda suyu isti, yayda isə bumbuz olan bu bulaq bir eli, obanı başına toplamışdı elə bil. Onun daşdan yonulmuş

iri novu var idi. Bulaqdan bura tökülən sudan heyvanlar ləzzətlə içərdilər.

O vaxt bulağın suyunu kəndə aparmaq imkanı yox idi. Pəyhan bulağından kəndə su çəkilsə də, adamlar içmək üçün suyu gedib Qısrıq bulağından gətirərdilər.

-O bulağın adına niyə Qısrıq deyirmişlər görəsən?

-Doğrusu, mən də bilmirəm. Ancaq bir dəfə lüğətdə rast gəldim ki, “qısrıq” madyan ata deyirmişlər...

-Maraqlıdır. Görəsən həmin bulağın atla nə əlaqəsi?

-Bilmirəm. Ancaq onu bilirəm ki, bulağın suyu çox gur idi. Onun aşağı hissəsində kənd adamları bostan əkirdilər. O qədər bol məhsul olurdu ki?

-Bəs bağ yox idi kəndinizdə?

-Var idi, necə yox idi? Bir məktəbin bağı, bir də dərədə kolxozun bağı. Məktəbin bağı Qarağac bulağının suyu hesabına yaşayırdı, kolxozun bağı isə Qısrıq bulağının. Dərə aşağı getdikcə su gurlayırdı. Bax həmin kolxoz bağıının yanında çağlayan bol sulu bulağın adına Ağsu deyirdilər. Bu bulaqdan rayon mərkəzinə su çəkilmişdi... Ancaq ətrafda suyu rayona aparılan bulaqdan başqa o qədər bulaq var idi ki... Bol su dərə aşağı başlı-başına axırdı... Bu dərə, bizim Daşlı dərəmiz Bərgüşada qədər uzanırdı...

Kəndimizin altından bir maşın yolu keçirdi. Nədənə onun adına “Poçt yolu” deyirdilər. Yaşlılardan eşitmişdim ki, ipək yolu bu kənddən keçib gedirmiş... Qubadlıdan gələn, bizim kəndimizdən, Əyindən keçən bu yol Qafan-Gorus yoluna birləşir. Düzdü oraları görməmişəm, ancaq sənin sayəndə yəqin ki, gedib görəcəm gözəllik silsiləsinin davamı olan o yerləri də...

Gələcək həyat yoldaşının bu sözləri Ümidi lap duyğulandırmışdı. Həm də Mehriban atasının dəyər verdiyi, hörmət elədiyi bir ailənin qızı idi...

Təyinat zamanı onların göndərişini öz xahişləri ilə kəndə vermişdilər. İki cavan müəllimin ucqar bir məktəbdə işləmək qərarı direktoru çox duyğulandırmışdı...

Ümid imkan olanda həyat yoldaşını aparıb gəzdirirdi. Kəpəzin ətəyindəki Şamsız, Ağbulaq, Qurdqalağı kəndləri çox xoşuna gəlmişdi Mehribanın. Çayzəmi, Vəldüzü, Qızıldaş ayrı aləm idi...

Ümidgilin kəndi isə məşhur Şurnuxu, Eyvazlı kəndinə, Gürcülüyə, Məzrəyə, Novluya yaxın idi... Həm təbiətin, həm təzə qohum olan ailələrin bir-birinə uyğunluğu ailə həyatının gözəlliyini birə-on artırırdı...

Hər iş öz qaydasında gedirdi. Ümidlə Mehriban məktəbə qoşa gedir, qoşa da qayıdırdılar. Atası Salman kişi isə təsərrüfatla məşğul olur, öz əlinin bəhrəsi ilə dolanırdı. Evləri yol üstündə olduğundan gəlib keçənlər bu evdən mer-meyvə, yumurta, yağ, pendir alıb aparırdılar. Salman kişinin çəkdiyi tut ağrısının sorağı hər tərəfə yayılmışdı.

Bir dəfə Ümid müəllim məktəbdən evə gec qayıtdı. Mehribanın dərsi olmadığından həmin gün evdə qalmışdı. Həyətə yaxınlaşanda anasının və həyat yoldaşının baş-başa verib ağlamaları, atasının devikə-devikə həyətdə o başa, bu başa getməsi Ümidi lap qorxutdu. Yərə sərilən bir erməni ölmüş, o birisi isə zarıydı...

Salman kişi lap başını itirmişdi. Ümid dəhşət içində burda nə baş verdiyini soruşanda Mehriban handan-hana başlarına gələnləri danışdı:

-Bir neçə kefli erməni dığası maşını saxlayıb bizim həyatə gəldilər. Dedilər ki, araq almaq istəyirlər. Məni görəndə araq yadlarından çıxdı. Onların namərd baxışlarından ağılım heç bir şey kəsmədi. Atanı səslədim. O gəlib çıxanacan dığalar qəflətən üstümə cumdular, məni sürüyə-sürüyə maşına sarı aparmağa başladılar. Qışqıra-qışqıra atanı çağırıb haray qopardım:

-Salman əmi, Salman əmi! Qoyma bu alçaqlar məni aparsınlar. Qurban olum, tez elə, ay Salman əmi. Tüfəngi götürüb gəl, kəlləmə bir güllə çax! Bizi bu biabırçılıqdan qurtar.

Bir də gördüm ki, Salman əmi əlində qoşalülə evdən çıxdı. İki güllə ilə iki dığanı yerə sərdi. Biri öldü, o birsi yaralandı. O birilər maşına minib qaçdılar.

Ümidin ağılına nə gəldisə, qaçıb evin arxasındakı kölgəlikdə saxladığı Nivanı işə saldı. Sonra amiranə bir səsə qışqırdı:

-Tez olun, minin maşına! Ermənilər gəlməmiş kənddən çıxmaq, Qubadlıdakı qohumlarımıza pənah aparmaq lazımdır...

Həmin dəhşətli anları xatırlayan Ümid müəllimin ürəyindən qara qanlar gedirdi... Onda Sovet hökuməti hələ dağılmamışdı. Atasını həbs elədilər.

Vəkil ona öyrətmişdi ki, məhkəmədə “özümü, ailəmi müdafiə eləmişəm, tüfəng də mənim deyildi. Süpürləşib dığaların əlindən almaq istəyəndə açılıb onlara dəydi”, - desin.

Məhkəmə zalında atası Salman kişinin söylədiyi söz onun cəzasını artırsa da, ürəyinə mənəvi bir yüngüllük gətir-

mişdi Ümidin. Salman kişi vəkilin diktəsi ilə həmin sözləri deməmişdi. Əksinə, söyləmişdi ki, nə təsadüfi tufəng açılması? Mən o yaramazları elə dəqiq nişan aldım ki, birinin köksünü al qana, o birinin beynini qatığa döndərdim... Hələ qaçmasaydılar, o biriləri də güllələyəcəkdim...

El elə sığışar, ev evə sığışmaz deyiblər. Ümidgil atasının həbsindən sonra Xocalıya köçmək qərarına gəldilər... Burda onların həmdərdləri daha çox idi... Həm də tənhalıqdan, köməksizlikdən gözləri qorxan adamlar daha əmin-arxayın yerə sığınmaq, yurdlarına bənzər yurdda məskunlaşmaq qərarına gəlmişdilər...

Kəndləri ilə müqayisədə Xocalı çox böyük idi. Həm evləri çox idi, həm əhalisi... Adamları da çox mehriban, qayğı-keş idilər. Burada hava limanının olması da onları əmin-arxayın salan səbəblərdən idi... Hələ Əlif Hacıyev kimi qəhrəman oğullar dayanırdı Xocalının keşiyində...

Elin köməyi ilə özünə axar-baxarlı yerdə təzə ev tikdirdi Ümid. Həyat yavaş-yavaş öz axarına düşməyə başladı. Övladı dünyaya gəldi... Ancaq narahatçılıq davam eləməkdə idi... Atalar demişkən: “Sən saydığını say, gör fələk nələr sayır”... Balaca bir dağ kəndində öz ailəsini, valideynlərini azğınların əlindən qurtaran Ümid burada ailəsini qoruya bilmədi, başına müsibətlər gətirilən Xocalı sakinlərindən birinə çevrildi...

Budur dəhşətli, danılmaz faktlar. Erməni cinayətinin tarixdən pozmaq mümkün olmayan izləri: *“Xocalıda 613 nəfər soyuqqanlıqla qətlə yetirilib. Onlardan 63-ü uşaq, 106-sı qadın, 70 nəfəri isə yaşlılardır. 8 ailə tamamilə məhv edilib. 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirib.*

Yaralananlar - 487 nəfərdir, onlardan 76-sı uşaqdır. Əsir götürülmüşlər – 1275, itkin düşənlər - 150 nəfərdir.”

“Xocalıya qədər azərbaycanlılar fikirləşirdilər ki, bizimlə zarafat etmək mümkündür; onlar düşünürdülər ki, ermənilər dinc əhaliyə toxunmazlar. Biz bu stereotipi dağıda bildik.” – deyən alçaq erməni lideri gör nə ilə öyünürdü? Bu yaramazların insanlıqdan danışmağa haqqı var idimi görəsən? Ən dəhşətli isə o idi ki, bu hərəkət nəinki qınanılır, hətta ona dəstək verilirdi.

Bu dəhşətli hadisələri gözləri ilə görən polkovnik Vladimir Savelyevin göndərdiyi dəhşətli faktları da görməzliyə vurmuşdular erməni terrorunun havadarları. BMT, Avropa Şurası da xəbərdar idi bu faktlardan... Ədaləti qorumalı olan təşkilatlar isə öz sükutları ilə beynəlxalq cinayətlərin daha böyük vüsətlə inkişafına rəvac verirdilər əslində.

Zabit həyəcanla gördüklərini belə qələmə almışdı: “Bütün bu olanlar haqqında mən yazmaya bilməzdim. Hər şey mənim gözlərimin önündə baş verdi. Körpələrin, qadınların, hamilə gəlinlərin güllələnmiş cəsədlərini unuda bilmirəm. Azərbaycanlılar məni bağışlasınlar ki, bu insanlıqdan kənar və qanlı qırğında mən onlara heç cür yardım edə bilmədim. Tək bacardığım bu oldu ki, Kremlə, Müdafiə Nazirliyinə və həmçinin Baş Kəşfiyyat İdarəsinin generallarına 19 səhifəlik məxfi arayışı göndərə bildim. Qoy rus zabitinin şərəfinin necə ləkələndiyini oxuyub bilsinlər...”

Xocalı hadisələrinin dəhşətlərini yaşayan Ümid bu faktları öyrəndikcə, məsələnin əsl mahiyyətini başa düşürdü. Ancaq başa düşməyəcəyi bir şey var idi ki, adını insan qoyan

məxluq bu cinayətləri eləməyə necə qadir olmuşdu? Körpələri, qadınları, qocaları, silahsız insanları amansızcasına qətlə yetirmək insana yaraşan iş idi mi? Hələ bu cəhənnəm, hadisələrin inkişafından xəbərdar olan beynəlxalq ictimaiyyətin sükutu isə qətiyyənlə başa düşülən deyildi...

Oxuduqları ilə öz başına gətirilənləri müqayisə edən Ümid məsələnin mahiyyətini anladıqca, böyük ölkələrin ilk nəzərdə humanist görünən siyasətinin alt qatında böyük cinayətlərinin gizləndiyini anlayır, “Parçala, hökm sür” siyasətinin mahiyyətini daha dərinlən başa düşürdü. Onun ailəsi kimi xalqı da tənha, kimsəsiz qalmışdı canavar xislətli yırtıcıların əhatəsində... Kimsədən haray yox idi... Kimsə onların dərindən şərik olmaq istəmirdi...

Kimsəsizlik nə böyük dərddə imiş ilahi?! Vay o gündən ki, insanın özü yox, onun xalqı kimsəsiz ola...

Tələdən, qədərdən qaçmaq olmurmuş... Həyatın amansız sınaqları, yaşamaq uğrunda mübarizə davam eləyirdi. Yaşamaq təkə yaşamaq üçün yox, intiqam almaq üçün lazım idi ona...

V fəsil

ÖMRÜN YOL AYRICINDA

Ümid Bakıda, Pedaqoji Universitetdə sevib-seçdiyi, ailə qurduğu, birlikdə öz dədə-baba torpağına qayıtdığı insanı – uşaqlarının anası Mehribanı qətiyyənlə unuda bilmirdi. Ömrünün ən yaxşı, ən işıqlı günləri bu qadının adı ilə bağlı idi. Çox yaxşı gəlin idi Mehriban... Təkcə qaynatasının, qaynanasının yox, qohumlarının da dərin hörmətini qazanmışdı... Adı kimi özü də Mehriban idi... Təkcə işlədiyi kənd məktəbinin yox, bütün mahalın sayılıb-seçilən müəllimlərindən idi... O, həyat yoldaşının, ailəsinin pərvanəsi idi... Lakin tale bu ismətli gəlinə sevgi oduna yanmağı da çox gördü...

Azğın, qəddar düşmənlər onun gözləri qarşısında 13 yaşlı oğlunun dərisini diri-diri soydular... Uşaq qışqıranda anasının döşünü kəsib onun ağzına basdılar ki, qoy səsi çıxmasın... Lakin Mehribanı bütün Azərbaycan qadınları kimi namusunun ləkələnməyindən başqa heç nədən qorxmurdu... Kəsilən döşünün ağrısına da mərdliklə dözürdü... Ancaq şarhaşarla axan qanın son damlası bəmbəyaz qarın üstünə düşəndə, o, əbədi olaraq gözlərini yummuşdu...

Ölən ölüb canını qurtarır... Vay qalanın gününə... Ümid gündə yüz dəfə ölüb-dirilir, intiqam almaq hissi ilə yaşayırdı... Ancaq o, təkbaşına dişinə qədər silahlanmış düşməne neyləyə bilərdi?...

Özümüzünkülər isə tez-tez bu sözləri işlədir, sağ qalanlara təskinlik verir, məsələni sülhlə həll etmək vacibdir, - deyir,

“lazım gəlsə” düşməyə qan udduracaqlarını söyləyirdilər... Ancaq günlər həftələrə, həftələr aylara, aylar illərə çevrilir, “Lazım” isə gəlib çıxmırdı ki, çıxmırdı...

Bir gün Ümid yuxusunda öz həyat yoldaşı Mehribanı gördü. Yuxuda belə öz mehribanlığını itirməyən qadın Ümidə and içdirdi ki, evlənsin. Mehribanın rüyada dediyi sözlər çox təsiredici idi. Onu həyəcənsiz dinləmək mümkün deyildi.

-Kim nə deyir desin, ay Ümid. Neçə ki, canın suludu evlən, nəslimizin kökünün kəsilməsinə imkan vermə! Yoxsa haqqımı sənə halal eləməyəm...

Ümid yuxudan ayılanda yorğan-döşəyi bütün su içində idi... Qəlbindən qara qanlar gedə-gedə öz-özünə düşündü ki, bu adi tər deyil, xəcalət tər idi...

Uzun müddət nə eləyəcəyini bilmədi... Dəli olmaq dərəcəsinə gəlmişdi... Öz-özünə deyirdi:

-Gör camaat nə haydadı, sən nə haydasan?!

Ancaq qəlbinin dərinliklərində onu da dərk eləyirdi ki, göz yaşıyla nəyisə həll eləmək olmaz. Göz yaşının gücü olsaydı, yəqin ki, qəbristanda bir nəfər də ölü qalmazdı...

Bəzən hadisələrin içində olanda adam ancaq öz ətrafını görür, dərдин böyüklüyünü, qloballığını o qədər də dərk eləmir. Ümid ağrıların, əzabların, təhqirlərin ən qaynar mərkəzində, cəhənnəmin orta göbəyində idi. Ancaq o zaman Ümid bilmirdi ki, bu müsibətlər təkcə bir nəfərin müsibəti deyil. Başı özünə qarışan insanın çox zaman özgülərin faciəsindən xəbəri olmur... Ümid də belə idi...

Qaçqınlıq, köçkünlük həyatı Ümidə başa saldı ki, ellə gələn qara gün də toy-bayramdır... Əlbəttə, burada əsl toy-bayramdan söhbət getmirdi. Dərd ortaqlığı, dərd birliyi insanları sınmağa qoymur, mübarizəyə səsləyirdi...

Sonralar televiziya Xocalı faciəsinin tükürpədicə mənzərələrini görəndə Ümid faciənin miqyasının nə qədər böyük olduğunu anlayırdı... Mətbuatda tanıdığı, tanımadığı insanların başına gətirilən müsibətlər haqqında yazılan saysız-hesabsız yazılar onu dəhşətə gətirirdi... Qəddar, amansız, zalım, hiyləgər düşmənlərin əsas istəyi türklərin kökünü yer üzündən kəsmək idi. Onlar müəyyən mənadə bu arzularına çatmışdılar da... Nəçə ailənin bütün üzvünü məhv etmək nə demək idi bəs?

Ümid isə bir ailənin, bir nəslin odlardan, alovlardan çıxan son nümayəndəsi idi... Zaman da, yaş da öz işində idi... Həyat yoldaşı Mehribanın yuxuda ona söylədikləri Ümidi təslimçilikdən, həyatı ilə barışmaqdan vaz keçməyə səsləyirdi. Ailə qurmaq, nəslin yeni nümayəndələrini dünyaya gətirmək olduqca vacib bir məsələ idi. Heç olmasa Ümidin özündən başqa bircə qardaşı, ya oğlu sağ qalsaydı, bu başqa məsələ. İndi isə ata ocağını kor qoymamaq, şəcərəni davam etdirmək missiyası onun boynuna düşürdü... Nəslin tükənməsi fikri onu əməlli-başlı üşəndirir, qorxudurdu.

Ancaq bu fəlakətdən yaxa qurtarmaq asan idimi?... Bu yükün altına girmək də hər oğulun işi deyildi. Başqa bir çıxış yolu isə yox idi... Ya əli qoynunda dayanıb bu amansız həyatla barışmaq, taleyin hökmünə boyun əymək, ya da mübarizəni davam etdirmək lazım idi...

Ümid ikinci yolu seçmək zorunda qaldı istər-istəməz...

Taleyin hökmü ilə Ümidlə Şəlalə ailə qurdular. Səssiz-səmirsiz... Utana-utana kəbin kəsdirdilər. Utana-utana öz münasibətlərini rəsmiləşdirdilər... Toyları da çox səssiz-səmirsiz oldu... Ancaq Ümid günahkar-günahkar, xoflu-xoflu düşünürdü ki, bu toyun səsi o dünyada Mehribanın qulağına çatacaq, onu silkim-silkim silkələyəcək...

Əvvəlcə çadır şəhərciyində yaşadılar. Sonra kəndliləri, həmdərdləri yaşayan yataqxananın bir küncündə onlara da guşə tapıldı...

İşə girdilər, qazancları ilə özlərini dolandırdılar, kimsəyə möhtac olmadılar... Divarları sökülüb-tökülən yataqxana elə bil onların daxili dünyalarının aynası idi...

Baş-başa verib yaşadılar, bir-birlərinə dayaq oldular... Günlər, aylar keçdikcə bir-birlərinə isinişdilər... Ancaq illərin, ayların soyuğu elə bil onların iliyinə keçmişdi...

Bəlkə də Xocalı faciəsinin ağrıları onları xoşbəxt olmağa qoymurdu... Bir tərəfdən öz gözləri ilə gördükləri, bir tərəfdən ekranda tamaşa elədikləri, mətbuatda oxuduqları... Belə görün-tülərə baxan, dəhşətli yazıları oxuyan insan necə xoşbəxt ola bilərdi axı?!

Xocalı qara-qura, qarmaqarışq bir yuxu idi elə bil. Onu yatanda da, oyaq olanda da görürdü Ümid... Yuxu ilə ayıqlığın sərhədini pozmuşdu gözüylə gördüyü dəhşətli mənzərələr...

İnsan tənha, kimsəsiz, köməksiz şərin pəncələri altında inildəyəndə, harayının kimsəyə çatmadığını, haqq səsinin heç harda eşidilmədiyini biləndə elə özünə də, insanlığa da nifrət eləyir bəzən... Bu, tamamilə başa düşüləndir. Bu haray, bu hay-

qırtı haqsızlığa qarşı üsyandır... Bu üsyanın bəzən asilik dərəcəsinə yüksəlməsi də başa düşüləndir... Neyləsin bu yazıq insan? Kimə inansın, kimə güvənsin?

Ən dəhşətlisi bu idi ki, həmişə haqdan, ədalətdən danışan “sivil” dünyanın sakinləri eşitdiklərini eşitməzliyə vurur, gördüklərinə göz yumurdular. Hələ bu harasıymış, elədikləri cinayətləri öz zavallı xalqlarının başına gətirilən müsibətlər kimi təqdim eləməyə çalışırdı həyasız cinayətkarlar. Kütləvi şəkildə öldürülən, məhv edilən, cəsədləri tanınmaz hala salınan günahsız qocaların, qadınların, köməksiz uşaqların şəkillərini yayır və belə təqdim etməyə çalışırdılar ki, baxın, türklər vəhşidirlər, bizim xalqın başına bu oyunu gətiriblər, onlarla bir yerdə yaşamaq mümkün deyil...

Ancaq “yalançının yaddaşı olmaz”, - deyirlər. Özləri öz etirafları ilə özlərini ifşa eləyirdilər. Həyasızcasına elədikləri cinayətlərlə öyünənlərin, utanmadan, çəkinmədən, lovğa-lovğa bunu bəyan edənlərin sözləri, etirafları törətdikləri cinayətlərdən də qat-qat ağır idi. Bu cinayətlərə göz yumanlar, şərin dəyirmanına su tökənlər əslində elə özləri də cinayətkarlar sırasında idilər.

Ümid bu yazını oxuyanda dəhşətə gəlirdi, haqqa, ədalətə, ləyaqətli insanlara olan ümidi alt-üst olurdu.

Qarabağ hadisələrinin iştirakçısı, ermənilərin ən çox sevdiyi, milli nifaq toxumu səpənlərdən biri, yazıçı-şair Zori Balayan “Ruhumuzun dirçəlişi” adlı kitabında 1992-ci ilin 26 fevralında Xocalıda törətdikləri soyqırım haqqında belə yazırdı: “Biz Xaçaturla Xocalıda ələ keçirdiyimiz evə girərkən əsgərlərimiz 13 yaşlı bir türk uşağını pəncərəyə mismar-

lamışdılar. Türk uşağı çox səs-küy salmasın deyə, Xaçatur uşağın anasının kəsilmiş döşünü onun ağzına soxdu. Daha sonra 13 yaşındakı türkün başından, sinəsindən və qarnından dərisini soydum. Saata baxdım, türk uşağı 7 dəqiqə sonra qan itirərək dünyasını dəyişdi. Ruhum sevincdən qürurlandı. Xaçatur daha sonra ölmüş türk uşağının cəsədini hissə-hissə doğradı və bu türklə eyni kökdən olan itlərə atdı. Axşam eyni şeyi daha 3 türk uşağına etdik. Mən bir erməni kimi öz vəzifəmi yerinə yetirdim. Bilirdim ki, hər bir erməni hərəkətlərimizlə fəxr duyacaq”...

Daha bir erməni müəllif, hazırda Livanda məskunlaşmış yazıçı-jurnalist David Xerdiyan Xocalıda ermənilərin Azərbaycan türklərinin başına gətirdikləri müsibətləri “Xaç uğrunda” kitabında fəxrlə xatırlayır. Həmin kitabının 19-76-cı səhifələrində Xocalı soyqırımı haqqında belə yazılır:

“Səhərin soyuğunda biz Daşbulaq yaxınlığındakı bataqlıqdan keçmək üçün ölürlərdən körpü düzəltməli olduq. Mən ölürlərin üstünə getmək istəmədim. Bunu görən polkovnik-leytnant Ohanyan mənə işarə etdi ki, qorxmayın. Mən ayağımı 9-11 yaşlı qız meyidinin sinəsinə basıb addımlamağa başladım. Mənim ayaqlarım və şalvarım qan içində idi. Və mən beləcə 1200 meyidin üstündən keçdim”.

“Martın 2-də “Qafan” erməni qrupu (meyitləri yandırmaq üçün məşğul olurdu) 2000-ə yaxın alçaq monqolun (türklərin) cəsədini toplayıb ayrı-ayrı hissələrlə Xocalının 1 km-liyində yandırdı. Axırncı yük maşınında mən başından və qollarından yaralanmış təxminən 10 yaşlı bir qız uşağını gördüm. Diqqətlə baxanda gördüm ki, o yavaş-yavaş nəfəs alır. Soyuq, aclıq və

ağır yaralanmasına baxmayaraq, o hələ də sağ idi. Ölümə mübarizə aparan bu uşağın gözlərini mən heç vaxt yaddan çıxarmayacam. Sonra Tigranyan fəmilialı bir əsgər onun qulaqlarından tutub artıq üzərinə mazut tökülmüş cəsədlərin içərisinə atdı. Daha sonra onları yandırdılar. Tonqaldan ağlamaq və imdad səsləri gəlirdi”...

Bu da türkləri “mədəniyyətsiz”, “köçəri”, “qanıçən”, “cəllad”, “quldur” adlandıran erməni “ziyalı”larının etirafları... Hələ gör ziyalı belə olanın cahili, qulduru, oğrusu necə imiş? Haqq-ədalətdən, insan hüquqlarından ağız dolusu danışanların bu dəhşətli faktlara göz yumması adamı odsuz-alovsuz yandırır. Bu riyakarlıq cinayətkara haqq qazandırmaq istəyi idi əslində...

Ancaq nə yaxşı ki, tarix boyu haqqın tərəfini saxlayan insanlar da var imiş. Onlar həqiqəti ört-basdır eləməyi də cinayət hesab etmişlər...

Rus diplomatı general Mayevskinin hələ ötən əsrin əvvəllərində “Ermənilərin törətdiyi kütləvi qırğınlar” kitabında verilən bu fikirlər kimin kimliyini çox aydınca göstərmirmi? Diplomat yazırdı: *“Ermənilərin xalq qəhrəmanlığı barəsində bir şey eşidən olubmu? Onların azadlıq uğrunda mübarizlərinin adları harada həkk edilib? Heç yerdə! Çünki ermənilərin “qəhrəmanları” həmişə öz xalqlarının xilaskarlarından daha çox cəlladı olublar.”*

Hamilə qadının qarnını cırıb ordan türk övladını çıxaran, ananın gözləri qabağında körpəni quduz köpəklərə yem eləyənlərə necə insan deyəsən? Ana bətnindən çıxarılıb itlərin qabağına atılan körpənin yerinə pişik balalarını qoyub, qadının

qarnını tikən cinayətkara haqq qazandırmaq insanlığa ləkə deyilmi? Bəşər övladları necə göz yumur bu dəhşətli faciələrə?

Misli görünməmiş cinayətlər törədən bu vicdansızların, qaniçənlərin, cəlladların elədiklərinə göz yumanların gözü tökül-məli deyilmi? Günahsız insanların ah-naləsini eşitməyənlərin qulaqları dibindən kəsilməli deyilmi? Cəllad dəyirmanına su tökənlər, canilərə havadarlıq eləyənlər qurtara biləcəklərmi haqqın cəzasından?

Ancaq təssüf ki, cinayətkar “qalibi” mühakimə eləyən olmur nədənsə. Elə susurlar ki, guya günah zalımlarda yox, məzlumlarda imiş... Çox-çox əvvəllər səpilmiş bu milli münaqişə toxumu zaman-zaman öz “bəhrələrini” vermiş, “parçala, hökm sür” siyasətinin rahatlıqla davamına zəmin yaratmışdır. Cinayətlər silsiləsinin bir-birini əvəz eləməsi də təsadüfi olmamışdır heç zaman...

Əslində Xocalı faciəsi 20 Yanvar faciəsinin davamı idi... Bakıda əliyalın insanlara tanklarla divan tutan cəlladlar indi də Xocalıda at oynadırdılar... Cinayətin dozasını artırmaqla iblis-liyin pik nöqtəsinə qalxmışdı onlar... Ölənlər ölüb canlarını qurtarmışdılar, sağ qalıb istər fiziki, istər mənəvi işgəncələrə məruz qalanlar isə gündə yüz dəfə ölüb-dirilirdilər... Namusu, ləyaqəti namussuzlar tərəfindən tapdalanan doğma insanların dərdi sağ qalanları havalandırmışdı... Onların havası çatmırdı... Ən dəhşətli isə bu idi ki, insanlıqdan, azadlıqdan, insan hüquqlarının toxunulmazlığından dəm vuranlar əzilən Xeyirə yox, cinayətlər törədən Şərə qahmar çıxır, ona havadarlıq eləyirdilər həmişə olduğu kimi... Həmin iyrenc proses indi də başqa bir görkəmdə davam eləyir... Şəhərləri, kəndləri talan eləyənlər, evləri dağı-

danlara, qəbir daşlarını belə oğurlayanlara, gor eşib sümükləri sürmə olmuş ölülərin ağzındakı qızıl dişi çıxaranlara indi də gözün üstə qaşın var deyən yoxdu bu yer üzündə... Budurmu insanlıq? Budurmu “sivil” dünyanın insanlıq meyarları? Budurmu “haqq-ədalət” tələb eləyənlər? Sözlə əməl arasındakı uçurum deyilmi bəşəriyyəti canavar sürüsünə döndərən?

Təəssüf ki, ürəyi genişliyimiz, qonaqpərvərliyimiz, səxavətimiz bizə çox baha başa gəlib həmişə. Bu və buna bənzər saysız-hesabsız faktları nəzərə almamışıq, ermənini dost-qardaş sanmışıq, torpaqlarımızda onlara sığınacaq vermişik. İrəvanda, Göycədə, Zəngəzurda, Qərbi Azərbaycanın bütün bölgələrində, ən səfalı yerlərimizdə insan sandığımız bu zatıqırıqlara yaşamaq imkanı verdik. Onlar isə ürəyi yumşaqlığımızdan, səxavətimizdən, qonaqpərvərliyimizdən, sülhsevərliyimizdən, unutqanlıığımızdan istifadə edib, yavaş-yavaş bizi öz doğma evimizdən, ulu əcdadlarımızın, babalarımızın, nənələrimizin qəbirləri olan qədim torpaqlarımızdan sıxışdırıb çıxardılar. Tarixi şəraitə uyğun tez-tez cildlərini dəyişən bu buqələmunlar üzdə özlərini dost göstərsələr də, zaman-zaman ayağımızın altını qazdılar. Musiqimizi, xalq mahnılarımızı, folklorumuzu, milli mətbəximizi, incəsənətimizi oğurladılar, öz adlarına çıxmaq cəhdi göstərdilər. Tarixi abidələrimizə saxta elementlər vurub onları da erməniləşdirmək istədilər, özlərini qədim, sivil xalq kimi bəşəriyyətə sıramaq istədilər. Yalanlar malikanəsi qurub içini saxta tarix elementləri ilə bəzəməkdən yorulmadılar. Bacardıqları hər şeyi, hər şeyi dəyişdilər, bircə özlərini, erməni xislətlərini, nankorluqlarını, zalımlıqlarını, qaniçənliklərini dəyişmək istəmədilər ki, istəmədilər...

Hegel demişkən, “Hər şey axdı, hər şey dəyişdi”, birçə erməni xisləti dəyişmədi ki, dəyişmədi... Bakı, Şamaxı, Quba soyqırımını törətdilər... Qana hər is gözləri doymadı ki, doymadı. Əllərinə fürsət düşən kimi XX əsrin ən böyük faciələrindən birini, Xocalı faciəsini törətdilər, havadarlarının hesabına sudan quru çıxmağı da bacardılar...

Ümid bu haqda çox düşünür, çox daşınırdı, ancaq vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilmirdi ki, bilmirdi... Onu da dərk eləyirdi ki, bu faciələrə son qoymaq üçün xalqın birliyi olduqca vacibdir. Ancaq Ümid ürək ağrısıyla dərk eləyirdi ki, qara bazar Qarabağ ağrılarını bir dəyirman kimi üyütməkdədir gecə-gündüz. Hərənin başı özünə qarışb. Biri dağa çəpər çəkir, biri bulağa... Azadlıqsevərlərin hasar çəkmək azarı xalqı bir-birindən uzaqlaşdırırdı elə bil. Torpaq bir olanda, meşə bir olanda adamlar da birlikdə idilər. Ucaldılan hasarlar insanları da bir-birindən ayrı salırdı elə bil...

Ümidlə Şəlalə də baş-başa verib öz həyatlarını yaşayırdılar. Onların da eldən ayrı fərdi dünyası yaranırdı bu “mənəm-mənəmlik, mənəm mənəmlik” ab-havasında... Ümid dərk eləyirdi ki, böyük dərdi böyük qüvvə ilə məhv eləmək olar. Ancaq adamlar elə bil birləşməkdən çox ayrılmağa meyilli idilər...

Ümidin gözləri önündən gördüyü ağırli səhnələr getmirdi ki, getmirdi... Ağrılı xatirələr onu ağrısız yaşamağa qoymurdu... Soyqırımının bir-birini əvəz edən dəhşətli fraqmentləri göz önündə canlanırdı axşam-səhər...

Atasını-anasını itirən 25 uşaq... Ana ölüb, uşaq onun sinəsində qalıb, döşünü əmməkdə davam eləyir... Lap buz heykəldə olduğu kimi... İstəyirlər ki, uşağı da dəfn eləsinlər...

...Güllələrə, işıqlı gecələrə öyrəşmişdik. Bilmirdik ki, gecə görünən bu silah işıqları bizi əbədi zülmətə qərq etmək üçün yanırmış...

Bu mühit, günahsız şəhidlərin kimsənin qulağına çatmayan imdad səsləri yaşamağa, nəfəs almağa, sevməyə, sevilməyə qoymurdu onları... Bu imdad səslərini dünyanın kor qulaqları eşitmirdi elə bil...

İndi oxu, oxu görüm necə oxuyursan bu faciələri əks etdirən şahidlərin yazılarını?! İndi dinlə, dinlə görüm günahsız körpələrin, qocaların, namusu ləkələnən qadınların ah-harayını?!

Deyirlər ki, zaman yaraları sağaldır. Ancaq insanların ürəyinə vurulan yaraları heç “zamanın məlhəmləri” belə sağaltmaq, unutdurmaq gücündə deyildi... Çünki bu yaralar elə dərin, elə dərin, elə dərin idi ki, onun içini dünyanın bütün ağrıkəsici məlhəmləri ilə belə doldurmaq mümkün deyildi...

Ancaq başqa yol var idimi? Bu əzablı ömürlə, həyatla barışmaq, heç bir müqavimət göstərmədən zalımlara təslim omaq yaraşarmı insana? Nifrət elədiyən şərin cinayətləri ilə barışmaq elə ona havadar çıxmaq kimi bir şey idi... Ümid bunları yaxşıca anlayırdı. Dərd onun ürəyini param-parça eləsə də, zamanın amansız zərbələri onu müdrikləşdirmişdi, mübarizə əzmini artırmışdı... O, inanırdı, inanırdı ki, haqq nə vaxtsa haqsızlığa qalib gələcək. “Buynuzlu qoçun qisası buynuzsuz qoçda qalmaz” deyən atalar səhv eləyə bilməzdi... Doğrudur, bu mübarizə yolu çətindir, ağırlıdır, məşəqqətlidir, ancaq şərəfli bir yoldur... Bu yoldan dönmək bəşər övladına yaraşan iş deyil...

VI fəsil

**TALEYİN YENİ SINAQLARI
VƏ İZTİRABLAR**

Şəlalə ilə Ümid ailə qurmuşdular. Onlar evlənəndə gözlərini sevgi kor eləyən, başlarını sevgi dumanlandırıan yeni-yetmələr deyildilər. İkisi də həyatın amansız zərbələrini dadmışdı. Onları tale oxşarlığı yaxınlaşdırmışdı bir-birinə. Tənha yaşamağın dəhşətlərini ikisi də gözəl anlayırdı... Elə tale də onları görüşdürmüşdü... Hərdən Şəlalə sevdiyi şairlərdən birinin “Biz öz taleyimizin ağası deyilik ha” şeirinin misralarını xatırlayırdı və ürəyində həmin fikirlərlə razılaşırdı. Doğrudan da, insan sabah başına nə gələcəyini bilmir. Doğrudan da, insan öz taleyinin ağası deyil...

Türklər “qədər” deyirlər, biz alın yazısı... Doğrudan da, tale, qismət onları görüşdürmüşdü... Özü də ən çətin, ən ağırılı məqamlarda. Şəraitə, vəziyyətə uyğun insani ünsiyyət onları yavaş-yavaş bir-birlərinə yaxınlaşdırmışdı... Nə qədər tərəddüdlər eləsələr də, elin qınağından çəkinsələr belə, ürəkdən çox ağılın hökmü ilə bir-biri ilə ailə qurmaq qərarına gəlmişdilər. Ancaq buna sevgisiz ailə də demək olmazdı...

Bu qadın Ümiddən fərqli olaraq atasını, anasını xatırlamırdı. Valideynləri dünyasını dəyişəndən sonra onu qonşular aparıb uşaq evinə vermişdilər. Şəlalə məhz belə bir mühitdə böyümüşdü. Yeməyi də, içməyi də, geyimi də normal idi. Ancaq uşaq evində qalan bütün uşaqlar kimi onun da gözləri yol çəkirdi... O da valideynlərinin yoxluğunu bilə-bilə yenə də

ümidlə, inamla onların gələcəyi günü gözləyirdi... Necə deyərlər, gözləməkdən gözlərinin kökü saralmışdı... Bütün yeniyetmə qızlar kimi o da nağılların təsiri ilə öz ağ atlı oğlanını gözləyirdi... Və bu ağ atlı oğlan gəldi də... Ancaq gəldiyi kimi də getdi... Onu ağ ölüm Şəlalənin əlindən aldı...

Ailə qurduğu insan Şəlalənin ümidlərini doğrultmadı... Bir yandan pulsuzluq, imkansızlıq, bir yandan da gənc həyat yoldaşının qumara hərisliyi, narkomana çevrilməsi Şəlalənin xoşbəxtlik gözləntilərini yarımcıq qırdı...

Həyat yoldaşı ağ ölümün qurbanı olandan sonra Şəlalə özündə güc tapıb ayağa qalxdı. Öz-özünə həmişə düşünürdü ki, tək ağacı təklik qol-budaq atmağa, torpağın daha dərin qatlarına zoğ verməyə məcbur edir...

Şəlalə də anladı ki, yaşamaq üçün əyilməmək, mübarizə aparmaq lazımdır... Elə də elədi... Qarabağda xəstəxanaların birində tibb bacısı işləməyə başladı... Və elə bu vaxt tale Xocalı cəhənnəmini gözləri ilə görən bir insanla onu tanış elədi...

Mərhəmət hissi, insanlıq, ləyaqət, səmimiyyət, ünsiyyət onları bir-birinə bağlayan gözəgörünməz alın yazısıymış sən demə... Qismət onları dərd ortağı eləmişdi...

Ümidin saflığı, təmizliyi, dürüslüyü Şəlalənin çox xoşuna gəlirdi... Ürəyindən keçirdi ki, kaş Allah mənə güc verəydi, Ümidin ümidlərini sınmağa, amansız talelə barışmağa qoymayaydım...

Şəlalənin bu qayğıkeşliyi, səmimiyyəti Ümidin qəlbinin dərinliklərində olan ümid qığılcımlarını közərdirdi elə bil... İllər isə öz işindəydi...

Evliliklərindən neçə il ötsə də, onların övladı olmurdu... Ümid isə qəlbinin dərinliklərində böyük ümidlə adı yer üzündən silinməkdə olan bir nəslin davamçısının yolunu gözləyirdi...

Şəlalə həssas qadın idi. Ərinin ürəyindən keçənləri çox yaxşı anlayırdı... Üstəlik özünün də ürəyində ana olmaq istəyi var idi... Ancaq istək ayrı, reallıq ayrı... Hərdən öz-özünə düşünürdü ki, bəxtim olsaydı, heç valideyn nəvazişindən uzaqda yaşamazdım. Bəxtim olsaydı, ağ atlı oğlan sandığım oğlanı ağ ölüm əlimdən almazdı...

Ümidlə çox mehriban dolansalar da, el demişkən, “can deyib can eşitsələr” də bu zahiri mehribançılığın alt qatında üzücü bir nigarançılıq var idi...Düzdü, bu haqda heç vaxt söhbət eləmirdilər, ancaq ikisi bir-birini sözsüz də başa düşürdü...

Bu ailədə zahirən hər şey var idi, ancaq tək-cə yaralara, ağrılara məlhəm ola biləcək uşaq nəfəsi çatışmırdı... Onların ikisi də həsrətlə ailənin ab-havasını dəyişə biləcək o sehrli varlığın gəlişini gözləyirdilər... O isə gəlmək bilmirdi ki, bilmirdi... Hərəsi bir cür sınağa çəkilən kişi və qadın həyatın yeni sınağı qarşısında idilər... Ancaq bu sınaq könül sınıqlığına məlhəm olmaqdan çox sındırmaqla hədələyirdi onları...

İkisinin də xəyalından “Koroğlu” dastanında verilən “Necə baxım ev-eşiyə, Yaralı könlüm üşüyə” misraları ilə başlayan gəraylı düşürdü ayrı-ayrılıqda... İkisinin də yaralı könlü üşüyürdü... Ancaq heç biri bu haqda söhbət açmaq istəmirdi... Ümid Şəlalənin, Şəlalə isə Ümidin necə əzab çəkdiyini bilirdi... Diaqnoz bəlli olsa da, bu üşüyən ürəkləri isitmək üçün məlhəm tapmaq müşkül məsələ idi...

Ümidin gözləri yol çəkir, Şəlalənin gözləri isə tez-tez bahar buludu kimi dolub boşalırdı... Yaz yağışı quru çöllərə yeni həyat verirdi. Şəlalənin gözlərindən ələnən leysan isə olan-qalan ümidləri də yuyub aparırdı... Bu əzablı günlərin, sonsuz həsrətin ömrü isə uzanmaqda idi...

Nəhayət, bir gün Şəlalə dözə bilmədi, ürəyindən keçənləri hıçqıra-hıçqıra həyat yoldaşına söylədi:

-Ümid, bu haqda səninlə çoxdan danışmaq istəyirdim, amma cəsarətim çatmırdı. Ancaq gördüm ki, vaxt bizim xeyrimizə işləmir... İkimiz də yaşlanırıq. Bu, istər-istəməz olan qalan şansımızın da günbəgün azalmasına zəmin yaradır. Biz istəsək də, istəməsək də belədir. Mən sənin arzularını reallaşdırma bilmədim, bağışla mənə. Yaxşısı budur ayrılmaq, get başqasıyla ailə qur... Onsuz da sənə sevgidən, qadından çox arzularını reallaşdırma bilən insan lazımdı... Sən mütləq nəslini davam etdirməlisən... Bunun üçün isə bircə yol var. Mütləq səni yenidən ata edə biləcək bir qadınla evlənməlisən...

Qadının gözlərindən yaş sel kimi axırdı... Kişi isə ağlaya da bilmirdi... Ailəsinin başına gətirilən müsibətlər onun gözlərində yaş qoymamışdı qala...

Ümid həyat yoldaşını ovundurmaq üçün söz tapa bilmədi. İkisi də bir-birinə sarılıb ürəkləri boşalana qədər ağladılar...

...Lakin deyəsən həsrətdən göyüm-göyüm göynəyən ürəyin heç boşalmaqla işi yox idi... Bir az keçən kimi kədər buludları yenidən onların üstünü alır, bu talesiz insanlara rahatlıq vermirdi...

Aradan bir-neçə gün keçdi. Uzun illərin əzab-əziy-yətindən, göynərtisindən sonra Ümid Şəlaləni ovundurmağa çalışdı. Bir gün o, ürəyində gizlədiklərini, dilinə gətirməyə qorxduğu sözləri həyat yoldaşına dedi:

-Şəlalə, görünür Allah bizi yeni sınağa çəkir... Ayrılmaq haqqında qətiyyənlə fikirləşmə. Doğmalarımı, əzizlərimi faciəli şəkildə itirmək əzabından sonra mənim yeganə təsəllim, güvənə biləcəyim insan sən sən... Mən o dünyanın cəhənnəmini bu dünyada yaşayan adamam. Səninlə birlikdə olmaq o ağrıları heç olmasa bir zərrə səngitmək şansımıdır. Sən əzabların, məşəq-qətlərin zülmətində azan insanın həyatına yeganə işıq salan bir varlıqsan. Sənin kədərlə yoğrulmuş təbəssümün dərin bir quyunun içində məni oradan çəkib çıxarmaq üçün sallanan yeganə bağa bənzəyir... Məni bu sonuncu şansdan məhrum etmə... Bu da bizim taleyimizdi... Gəl uşaq evinə gedib oradan kimsəsiz bir varlıq götürək... Heç olmasa onu öz övladımız kimi böyüdək...

Uşaq evindən övladlığa körpə götürmək məsələsi qadının köhnə yaralarının qaysağını qopardı elə bil... Kim də olmasa, o, uşaq evindəki həyatın nə demək olduğunu çox gözəl bilirdi... Atılmışların taleyi onu ömrü boyu göyüm-göyüm göynətməmişdi onsuz da... Bu göynərti indi də davam eləyir, səngimək bilmirdi ki, bilmirdi...

Bu söhbət günlərlə, həftələrlə uzandı. Nəhayət, onlar uşaq evinə gedib körpə, valideynlərini xatırlamayan, keçmişindən xəbərsiz bir uşaq götürmək qərarına gəldilər...

Uzun çək-çevirdən, məsləhətləşmələrdən sonra onlar arzularını reallaşdırmaqdan ötrü Şəki şəhərinə sarı üz tutdular.

Yol boyu söhbət eləמידilər. Yanaşı oturan iki insan bir istiqamətdə hərəkət etsə belə, əslində xəyalən onların yolu ayrılırdı... Hərə öz keçmişinə sarı üz tutmuşdu...

Şamaxı aşırımından Muğanlı yolu ilə hərəkət eləməyə başlayanda isə elə bil onların ikisi də xəyallar dünyasından ayrıldı... Təbiətin gözəlliyi bu insanların yaralı ürəklərini ovsunladı elə bil. Dağ havası üçün qərİbsəyən ciyərlər rahatlıq tapdı. Təmiz hava onların içindəki illərin havasızlığına qarşı üsyan eləyirdi elə bil.

Maşın hərəkət elədikcə, mənzərələr də dəyişirdi... Enişlər, yoxuşlar bir-birlərindən nə qədər uzaq olsalar da, dərənin dibində birləşirdilər. Dərədən hər iki səmtə qalxan yol yoxuş idi, təpədən isə hər iki tərəfdən dərəyə sarı eniş başlayırdı...

Qərİbə idi, hansı tərəfə getməyindən asılı olaraq eyni yol həm enişə, həm də yoxuşa çevrilirdi... Yoxuş onların həyat yollarına daha çox uyğun gəlirdi... Arzuları reallaşdırmaq naminə yoxuşların çətinliyinə sinə gərmək zərurəti olub həmişə...

Bu enişli-yoxuşlu yollar bir-birini əvəz elədikcə, qadınla kişi də tale yoxuşlarını birlikdədə qalxırdılar...

Bu da dağlar qoynundakı qədim şəhər... Üstü kirəmitli evlər... Xan sarayı, Karvansaray... İnsanların üzündəki qeyri adi təbəssüm... Xata odur birindən bir söz soruşasan, verdikləri yumorlu cavab ən qaraqabaq adamın belə dodağını qaçırır...

Ümid qarşısına çıxan ilk kişidən uşaq evinin yerini soruşdu. Kişi o dəqiqə cavab verdi:

-Uşaq evin soruşursan? Ha budu ağzının içində...

Şəlalə də, Ümid də özlərini gülməkdən zorla saxladılar. Sonra məzəli kişinin göstərdiyi səmtə gedib uşaq evini tapdılar. Müdirə ilə görüşdülər. Xeyli söhbətləşdilər, məsləhət aldılar. Götürəcəkləri uşaq haqqında məlumat topladılar. Lazimi sənədlər hazırlandı, imzalandı... Körpə bir qızcığazın övladlığa götürülməsi rəsmiləşdirildi...

...Şəkidən bir körpə, hələ təzə-təzə dil açan bir qız uşağı ilə qayıdırdılar onlar. Övlad həsrətini götürdükləri bu uşaq ilə azaltmağa, ailədəki dərin bir boşluğu doldurmağa ümidli idi arzuları gözündə qalan, doğmalarının hamısını itirən Ümid kişi ilə Şəlalə xanım...

Örlə arvad bir-birlərindən xəbərsiz xatirələr cıgırı ilə ötən günlərə qayıdırdılar. Ayrı-ayrı yerlərdən gələn, son udda birləşən ağırlı-əzablı ömür yolları var idi qabaqda...

Bu balaca qız uşağı onların könül yarasına dərman ola biləcəkdimi görəsən? Övladlığa götürdükləri uşaq qeyb olan doğmanın boşluğunu doldura, dünyasını dəyişənləri əvəz edə biləcəkdimi görəsən?

Maşın Şəkidən çıxıb üzü şəhərə sarı gedəndə qar yağmağa başladı... Güzəl bir mənzərə yaranırdı yavaş-yavaş... Yolun kənarındakı meşələrdə, çəmənlərdə qalan qarın üstünə təzə qar yağırıdı... Yol isə hələ açıq idi... Maşınların təkərinin istisi elə bil ki, qarın yolun içində qalmağına imkan vermirdi... Yarpaqları tökülmüş çılın-çılpaq ağacların üstünə ələnən qar dənəcikləri də budaqların üstündə yerlərini bərkitməyə çalışırdı elə bil...

Bu gözəl mənzərə Ümidin ürəyində qərribə bir narahatçılıq yaradırdı... Bu qarlı gün, çılpaq ağaclar, qarlı yal-yamac

ötən günlərin ağrılarını təzələyirdi elə bil. Yağan qar Ümidin könül yaralarının üstünə səpilən duz kimi onu göyüm-göyüm göynədirdi. Hələ bu azmış kimi yavaş-yavaş yolu tutan qış dumanı da Ümidin ümidlə gözlədiyi gələcək işıqlı günlərini də elə bil görünməz eləyirdi...

Bu nədi? Mən xoşbəxt olmağa layiq deyiləmmi? Bəlkə təbiət bu zavallı qızcığazın özündən bir azca böyük qardaşından ayrılmasına qarşı üsyan eləyir? Bəlkə, duman yolu ona görə bağlayır ki, bu qızcığazı yenidən uşaq evinə, qardaşının yanına qaytarım?

Ay Allah, bu nə iş idi mən düşmüşəm? Başqa uşaq yox idimi götürməyə? Ancaq neyləməli, taleyin oyunlarından qaçmaq da asan məsələ deyil. Necə oldu ki, uşaq evinə gedən kimi o biri uşaqlar yox, məhz bu qızcığaz qaça-qaça gəlib Şəlalənin qucağına atıldı? Necə oldu ki, bu uşaq Şəlaləni öz anası bildi? Hələ təzə-təzə dil açan uşağın “ana” deyə qadının boynuna sarılması elə bir kövrək ab-hava yaratmışdı ki!

Bu körpənin bədbəxt qadının boynuna sarılan qolları nə qədər güclü imiş ilahi? Tərbiyəçilər nə qədər çalışsalar da, bu uşağın qollarını qadının boynundan ayıra bilmirdilər... Uşaq ağlayır, üsyan eləyirdi. Bu uşağın ürəyini necə qırmaq olardı axı? Elə övlad həsrətiylə illər boyu göyüm-göyüm göynəyən Şəlalə də ilk dəfə gördüyü, ona pənah gətirən bu qızcığaza bağlandı bir neçə anın içində... Onları bir-birindən ayırmaq sözün əsl mənasında insafsızlıq olardı...

Ancaq bir məsələ vəziyyəti bir az çətinləşdirdi. Məlum oldu ki, bu uşağın bir qardaşı da uşaq evindədi... Ayrılıqlardan

sinəsi dağlı insanlar indi bacı-qardaş ayrılığına imza atmalı idilər...

Çox məsləhət, məşvərət, çək-çevir elədilər. Ancaq anası bildiyi bir qadının boynuna sarılan qolları açmağa heç kəsin cəsarəti çatmadı...

Ümid qarlı düzlərə baxa-baxa o ağrılı-acılı günlərini ürək göynərtisi ilə xatırlayırdı... Hələ nə yaxşı ki, Şəlaləni başı ona yeni bir dünya, yeni bir ad verən körpəyə qarışmışdı...

Bir yandan yolu örtən qar, bir yandan görmə məsafəsini azaldan duman hərəkəti əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir, qəza riski yaradırdı...

Ümidin, Şəlalənin gələcəklə bağlı ümidləri, arzuları elə bil ki, qarlı, dumanlı yollardan keçirdi... Özü də bu təzə bir yolun başlanğıcı idi... Öndə təzə sınaqlar gözləyirdi onları...

Evə qayıtdılar əgər bura ev demək mümkün idisə... Yorğun uşaq yatmışdı. Gözlərini açıb ətrafa baxanda özünü darısqal bir otaqda gördü. Gördüyü andan ana deyib boynuna sarıldığı qadından soruşdu:

-Ana, bəs evə nə vaxt gedəcəyik?

Şəlalə bir az duruxdu. Ümidin üzünə baxmağa, onu utan-dırmağa cəsarəti çatmadı. Uşağın başını sıgallayıb dedi:

-Bizim evimiz elə buradı...

Uşaq darısqal otağa göz gəzdirib soruşdu:

-Ev belə balaca olur ki?

Ümid Şəlalənin köməyinə gəldi:

-Darıxma, Ümidə, bura bizim müvəqqəti evimizdi... Əsl evimiz uzaqdadı... İnşallah, gün gələr, ora da gedərik...

-Ümidə kimdi, ata?

-Ümidə sənsən də elə. Gör səni nə qədər çox istəyirəmsə, öz adıma uyğun sənə də ad qoymuşam. Xoşuna gəlmir?

-Yox, gəlir, gəlir... Mən Sədaqət olsam, yenidən gəlib məni sizin əlinizdən alıb, uşaq evinə apararlar...

-Narahat olma, qızım, heç kəs səni bizim əlimizdən ala bilməz.

Uşaq Şəlalənin boynuna sarıldı. Qadın kövrəldi. Ümidə isə bunu hiss eləmədi... Mehriban ana qolları arasında mürgüyə getdi...

Günlər bir-birini əvəz etdikcə Ümidə bu darısqal otağa, Ümidlə Şəlalə isə bu balaca qızçıqaza öyrəşdilər. Həyatlarına arzuladıqları insanın, həsrətini çəkdiqləri körpənin gəlişi elə bil darısqal otağı genişləndirib, möhtəşəm bir saraya döndərmişdi onlar üçün... Qızçıqaz yeni ab-hava gətirmişdi onların həyatına... Elə bil öz uşaqlıqlarını bu körpə, məsum uşaqla birlikdə yenidən yaşayırdılar Ümidlə Şəlalə... Ümidə divarları üşüyən darısqal evə yeni bir hərarət, ailəyə təzə bir nəfəs gətirdi elə bil...

Beləcə günlər həftələri, həftələr ayları əvəz eləyirdi...

Bir dəfə Ümid yuxudan ayılanda Şəlaləni çox kefsiz gördü. Narahat oldu. Səbəbini soruşdu. Qadın heç nə demədi. Ancaq birdən onun gözlərindən yaş qaynadı...

Ümidə elə gəldi ki, selə bənzəyən bu göz yaşları hər şeyi, hər şeyi bu kirli dünyanın üzündən yuyub aparmaq gücündədi...

-Nə olub?

-Heç nə!

-Heç nə belə olmur axı?

Bilirsən qızımız mənə nə dedi:

-Ana, yuxumda qaqaş görmüşəm. Mənim qaqaşım hanı? Nə cavab verəydim dərdi özündən böyük bu körpəyə?

Ümid söz tapmadı deməyə. Araya ayrı söhbət qatsa da, yaxışı bilirdi ki, bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Övlad həsrətiylə alışıb-yanan qadının ağrıları, həyəcanları onun yaşlı gözlərindən boylanırdı elə bil... Ona görə də Ümid o gözlərə baxmaqdan yamanca qorxurdu...

Aradan xeyli keçdi. Dərdli qadının gözlərinə baxmaqdan çəkinən Ümid çay içə-içə altdan-altdan Şəlalənin süzürdü. Birdən hiss elədi ki, bu gözlərin dərinliyində nəse qeyri adi bir nur, işıq var. Ümid həm sevindi, həm də xoflandı... Bunun səbəbini soruşmaqdan isə çəkindi...

Aradan bir neçə gün keçdi. Şəlalə özünü nəse yaxşı hiss eləmirdi. Ümid bunun səbəbini soruşur, qadın isə hər şeyin normal olduğunu söyləyirdi.

Ümid işləmirdi. Şəlalə işə gedəndə isə o, balaca Ümidəni götürüb gəzməyə aparırdı. Baş uşağa elə qarışırdı ki, onu illər boyu göynədən dərdin ağrıları, göynətiləri elə bil səngiyirdi bir az... Ancaq nə qədər çalışırdısa, o dəhşətli mənzərələri unuda bilmirdi... Unudulası dərd idimi ki, unudasan?

Özgəyə öz doğman kimi baxanda Allah da adamı mükafatlandırarmış sən demə... Hamilə olduğunu gizlədən Şəlalənin axır ki, sirləri açıldı. Ümid yenidən ata olacağını biləndə çox həyəcanlandı... Düşündü ki, yəqin Ulu Allah mənim dualarımı eşidib... Mənim nəsil şəcərəm qırılmadı, şükürlər olsun sənə, İlahi... Kərəminə min şükür! Alan da sənsən, verən də... Hamımızı həyat yollarında sınağa çəkirsən. Səbrin böyük

olduğu kimi, qəzəbin də böyükdür. İnanıram ki, haqq işimizin yardımçısı olacaq, mərdləri mükafatlandıracaq, namərdləri isə cəzalandıracaqsan...

Günlər günləri, həftələr həftələri, aylar ayları əvəz elədi. Nəhayət, onların bir oğlu dünyaya gəldi. Ümid onun adını İntiqam qoydu... Doğum evindən çıxıb evə gələndə Ümidə anasının qucağındakı körpəyə təəccüblə, maraqla baxırdı... Elə bil ki, bir az qısqanclıq duyğuları yarandı ürəyində. Bunu sezən ananın həssas ürəyi kövrəldi... Ümidəni bağrına basıb, o üzündən, bu üzündən öpdü... Dedi ki, sən mənim ağıllı balamsan. Yer üzündə heç kəs, heç kəs səni əvəz eləyə bilməz... Sən mənim gözümün ilk nurusan....

Günər keçdikcə Ümidə də çağaya isinişirdi. Körpə ağlayanda onu ovundurmağa çalışırdı... Bu mehribançılığı görən Şəlalə çox sevinirdi. Bir dəfə o Ümidəyə demişdi:

-Bax, qızım, sən yuxuda qaqaş görmüştün, qaqaş da gəlib çıxdı...

Uşaq diqqətlə beşikdəki çağaya baxıb demişdi:

-Axı mənin qaqaşım böyük idi, bu ki lap balacadı!...

-Darıxma, qızım, tezliklə böyüyəcək. Bir yerdə oynayacaqsınız...

-Axı bu mənim yuxuda gördüyüm qaqaşa oxşamır?

Qadın qəhərləndi... Gözlərində yaş gilələndi... Ancaq çalışdı ki, qız bunu hiss eləməsin.

-Yuxuda qaranlıq olur, mənim ağıllı balam, qaqaşın böyüyəndə düz sənin yuxuda gördüyün adam olacaq...

Aylar, illər ötdü. İntiqam böyüdü... Bacısı onu çox sevsə də, yuxuda gördüyü qaqaşa oxşada bilmirdi ki, bilmirdi... Elə bil

onlar fərqli-fərqli adamlar idilər... Qız sövq-təbii ilə bunu hiss eləsə də, səbəbini anlaya bilmirdi. Nədənsə yuxuda gördüyü qaqaş hər gün onunla oynayan, bir evdə yaşayan qaqaşından çox fərqlənirdi. Ona elə gəlirdi ki, yuxudakı uşaq İntiqamdan daha istiqanlı, mehribandır... Qəlbinin dərinliyində nə qədər bu məsələ haqqında düşünsə də, səbəbini anlaya bilmir, anasından da bir söz soruşmağa cəsarət eləmirdi...

Ümidə həyatından çox razı idi. Ailələri kasıb olsa da, onu zərrəcə korluq çəkməyə qoymamışdılar... Balaca vaxtı istədiyi oyuncaqları var idi... Böyüdükcə oyuncaqların yerini kitablar tutmağa başladı... Məktəbdə özünə gözəl rəfiqələr tapdı. Onlarla dostlaşdı...

Dərslərini yaxşı oxuyurdu. Valideyn iclaslarında həmişə onu tərifləyirdilər. Ümid bununla qürurlanır, qızının başını sığallayır və Şəlaləyə deyirdi ki, anası, bizim Ümidə balamız bütün ümidlərimizi doğruldacaq, ailəmizin, vətənimizin adına layiq bir qız kimi böyüyəcək...

Bu sözlər Ümidəni bir az da həvəsləndirirdi. O, çalışırdı ki, atasının, anasının başını həmişə uca eləsin...

Allahın lütfü çox böyük imiş... O, Ümidlə Şəlaləni yeni sevinc payı ilə mükafatlandırdı... Dünyaya yeni övladlarının gəlişi onların sevincini, gələcəyə inamını bir az da artırdı...

Valideynləri kimi Ümidə də çox sevinirdi. Özündən kiçik qardaş və bacısının qayğısını çəkməkdə anasına kömək eləyir, böyük bacı olmağın ləzzətini dadırdı...

Həyat öz yeni axarı ilə davam eləyir, insanları keçmişdən çox gələcəyə baxmağa sövq edirdi... Uşaqlar böyüdükcə ailənin gələcəyə inamı da artırdı...

VII fəsil

**ÇİLİKLƏNMİŞ ÜMİDLƏR
VƏ YARALI XƏRİTƏ**

Deyirdilər ki, hərənin bir bəxt, tale güzgüsü olur. Sevi-seçdiyi tələbə yoldaşı Mehriban onların evinə gəlin gələndə qabaqda yeni ocağa təmizlik, saflıq gətirmək istəyən gəlinin qırmızı lentlə bağlanmış güzgüsünü aparan qız qəflətən yıxılmış, güzgü əlindən yerə düşüb çilik-çilik olmuşdu... Bu, istər-istəməz narahatçılıq yaratmışdı... Vəziyyətdən anındaca çıxış yolu tapan Ümidin anası Sərvinaz xanım söz-söhbətə imkan verməmiş, irəli şığıyıb gəlininin boynunu qucaqlamış, başına basmış, ona xoşgəldin eləmiş: “Təki sınıan şüşə olsun”, - demişdi...

Ancaq sınıan şüşə deyildi, güzgü idi. Özü də tale güzgüsü... Nə qədər xoşbəxt yaşaslar, oğul-uşaq sahibi olsalar belə o güzgü məsələsi gəlinin yadından çıxmırdı. Ümid belə şeylərə əhəmiyyət vermirdi o vaxt. Ancaq başına Xocalı müsibətləri gələndən sonra o çiləklənmiş güzgünü tez-tez xatırlayırdı. Hətta ikinci evlilikdən, oğul-uşaq sahibi olduqdan sonra belə o güzgü əhvalatı Ümidin yadına tez-tez düşürdü. Əlbəttə, bu haqda həyat yoldaşı Şəlalə xanıma heç nə demirdi. Qorxurdu ki, onun da qadınlıq qürurunu çilik-çilik eləyə bu söhbət...

Şəlalə həssas qadın idi. Çalışdı ki, ürəyinə çalın-çarpaz dağlar çəkilən həyat yoldaşını tək qoymasın. Çünki bilirdi ki, tək olanda keçmişin məşəqqətli xatirələri ərinin bütün varlığını alt-üst edir... Yaxşı ki, uşaq evindən götürüb gətirdikləri, adını Ümidə qoyduqları qızçıqaz bu ailənin uğur mələyinə çevril-

mişdi... Onların bu özgə qızı öz balaları kimi sevməsindən xəbərdar olan Ulu Yaradan bu ailəni iki doğma övladla mükafatlandırmışdı.

Oğlunun adını İntiqam qoymuşdu Ümid. “Qızımızın adını isə sən qoy”, – demişdi həyat yoldaşına. Şəlalənin ilk ağlına gələn ad Mehriban olmuşdu. Ancaq deməyə dili gəlməmişdi. Qorxmuşdu ki, bu ad Ümidə keçmişini xatırlada hər gün...

İnsan qərribə məxluqdu. Şəlalə öz düşüncəsindən özü də üşənmişdi. Hətta qəlbinin dərinliyində qısqanclığa bənzər bir hissin oyanması ona təəccüblü gəlmiş, həm də qadını qorxutmuşdu bir az... Ona görə düşündüklərini ərinə deməyə çəkinmişdi...

Balaca İntiqamın həyətdən evə gələrkən əlində bir lalə gətirməsi qadını mütəəssir etmişdi. Ərinə demişdi ki, bəlkə elə qızımızın adını Lalə qoyaq?

Ümid öz fikrini deməyə macal tapmamış təzəcə dil açan uşağın əlindəki gülü aparıb bacısının beşiyinə qoyması onları duyğulandırmışdı... İntiqamın bacısına “Sənə qırmızı gül gətirmişəm”, – deməsi Ümidi də, Şəlaləni də həyəcanlandırmışdı. Ümid gələcəyinə böyük Ümid bəslədiyi oğlunun başını sıgallamış, “bacının adını sən qoydun”, – demişdi...

İntiqam bir bacısına, bir də onun beşiyinə qoyulan gülə baxıb gülmüş və demişdi:

-Lalə bacı...

Zaman öz atını elə sürətlə çapır ki, illərin nə vaxt gəlib keçdiyindən insanın heç xəbəri də olmur... İntiqam da böyümüşdü, Lalə də... Hələ böyük qızları Ümidəni – Uğur mələyini

gəlin də köçürmüşdülər... Baba, nənə adını da qazanmışdılar... Bütün işlər qaydasında idi... Bütün məsələlər həll olunmuşdu Allahın izniylə...

Bircə məsələ qalmışdı: torpaqların azad olunması... Ancaq bu heç düzələn məsələyə oxşamırdı. Nə BMT-nin qərarlarının köməyi var idi, nə ATƏT ümidləri doğruldu... Əzablı, məşəqqətli qaçqınlıq illəri davam eləyirdi. Ümid düşünürdü ki, yaxşı ki, qaçıb öz xalqımıza sığındıq. Ölkə bizim qayğımıza qaldı, çadır şəhərlərindən canımız qurtardı... Sağ olsun hökumətimiz, bizim üçün evlər tikdi, şəhərciklər saldı...

Ümid öz-özünə deyirdi ki, məsələ təkcə necə yaşamaqda, rahatlıqda deyil, viranə könülləri sağaltmaq daha çətin məsələ idi, çox çətin. Ürəklərdə salınan ümidlər şəhərciyi xəyal idi, hər kənddə, hər şəhərdə yurd həsrətli qaçqınların, köçkünlərin dəfn olunması ilə yaranan qaçqınlar qəbristanlığı ürək göynədirdi... Yurd həsrəti ilə dünyalarını dəyişən bu insanların bədənləri ilə birlikdə arzuları da dəfn olunmuşdu bu əbədiyyət şəhərciyində...

Ümid dərk eləyirdi ki, nə bu əbədiyyət şəhərciyində uyanları dədə-baba yurdlarına qaytarmaq mümkün olacaq, nə də hələ də ümidlə yaşayanların ömüründən gedən ayları, illəri...

Ümidgilin yaşadığı qaçqınlar şəhərciyində məskunlaşan Baqi adlı məzəli, zarafatçı bir kişi var idi. Bir dəfə adamlar həyəətə yığışıb dərdləşəndə kimsə ondan soruşdu:

-Baqi dayı, ağlın nə kəsir, yəni biz yenidən öz kəndlərimizə, dədə-baba yurdlarımıza qayıda biləcəyikmi?

Baqi kişi isə özünəməxsus tərzdə cavab vermişdi:

-Bu saysız-hesabsız qaçqınlardan qayıtsa, bəlkə bir-iki lapet adam qayıda...

Baqi kişinin bu kinayəli, ikibaşılı sözünə hamı gülmüşdü o vaxt... Ancaq bu sözdə ağırlı bir həqiqət var idi. Nəinki qocalar, hətta dədə-baba yurdlarını tərk eləyəndə cavan olan insanları belə otuz ilə yaxın bir vaxt qocaltmışdı... Bu yaşlı insanların böyük bir qismi, elə o zarafatçı Baqi kişinin özü də dünyada yox idi artıq...

Bir dəfə Ümid qəbristanlıqda dəfn mərasimində iştirak edirdi. Gözünün altıyla qəbirlərə baxırdı. Birdən onun gözlərinə dünyasını yurd həsrəti ilə dəyişən qaçqın analardan birinin məzarı sataşdı. Mərmərə dönən ananın uzaqlara baxan baxışları da mərmərə dönmüşdü elə bil. Məzarın sinə daşına yazılan ürək göynədən sözləri oxuyanda Ümid göz yaşlarını saxlaya bilməmişdi:

Boylanıb dağlara sarı
Gecə-gündüz hey ah çəkdin.
Ölümünlə qəlbindəki
Yurd həsrətinə dağ çəkdin...

Qəlbində vətən nisgili
Bu dünyadan köçdün, anam.
Təzə yurd yerin mübarək,
Qaçqın anam, köçkün anam!

Təzə yurd yeri... Arzuların dəfn olunduğu qəbristanlıq...

Yaxasını məşəqqətli düşüncələr məngənəsindən xilas eləyə bilməyən Ümidi dərd müdrikləşdirmişdi elə bil. “Həyatda sevdiyi insanla yaşayanlar xoşbəxt, sevmədiyi qadınlarla yaşayanlar filosof olurlar” fikrinin kimə məxsus olduğunu Ümid xatırlamırdı, ancaq qəlbinin dərinliyində hiss eləyirdi ki, bu

kəlamda böyük bir həyat həqiqəti var. Bu fikir müdrik bir düşüncənin məhsuludur. Ancaq onu da dərk eləyirdi ki, təkcə sevdikləri insanlardan yox, doğulduğu, boya-başa çatdığı, havasıyla, suyuyla qidalandığı dədə-baba yurdundan ayrı düşmək daha böyük bir müsibətdi... Dərd qaçqınların çoxunu “şair” eləmişdi. Hamı yazırdı, yaza bilən də bilməyən də... Onlar şeirin, sənətin qaydalarını bilməsələr də, ağrının, məşəqqətin, kimsəsizliyin, köməksizliyin dadını gözəl bilirdilər...

Hər işdə peşəkarlığı sevən Ümid isə yazıb özünü gülünc vəziyyətə qoymaq, bambılıya dönmək istəmirdi... Böyük dərdin sahibləri gərək öz böyüklüklərini, müdrikliklərini də qoruyub saxlaya bilsinlər. Ümid nəyi də bacarmasa, bunu bacarırdı... Onu təkcə özünün yox, başına müsibətlər gətirilən xalqımızın taleyi çox narahat eləyirdi. Həmişə öz-özünə soruşurdu ki, görəsən bu işlərin axırı necə olacaq? O axır, o gözlənilən gün isə gəlib çıxmaq bilmirdi ki, bilmirdi...

Ümid istər istəməz dərk eləyirdi ki, nəsillərin bir-birini əvəz eləməsi həyatın əbədi-əzəli qanunudur... Hər şey axır, hər şey dəyişir... Qocalar dünyadan köçür, yeni nəsil dünyaya gəlir... Bunda təəccüblü, narahat olunası bir şey yoxdur. Ancaq Ümid ondan qorxurdu ki, Qarabağın üzünü görməyən bu yeni nəslin nümayəndələri o torpaqları, xalqımızın adət-ənənələrini unudalar, texnologiyanın inkişafı onları milli dəyərlərdən ayıra...

Düşüncələr, düşüncələr...

Ümidin təkcə arzuları yox, elə ümidləri də bəxt güzgüsü kimi çilik-çilik olmuşdu... Tez-tez xəritənin önündə dayanıb xəyallara dalmaq onun şəkərinə dönmüşdü... Sərhədləri yad,

xəyanətkar əllərlə dəyişdirilən Azərbaycanın xəritəsi də elə çiliklənmiş, para-para olmuş bəxt, tale güzgüsünə bənzəyirdi...

Həmişə tarixi kitabları acgözlüklə oxuyan Ümid başına gələn hadisələrin mahiyyətini, haradan qaynaqlandığını yaxşı bilirdi... Nankor erməniləri, onlara “bağışlanan” torpaqları türk dünyasını bir-birindən ayırmaq üçün araya soxulan düşmən qılıncına bənzədirdi Ümid. Xəritə qarşısında dayananda, doğru-dan da, həmin ərazi ətlə dırnaq arasına pərçim olunmuş talaşa kimi gəlirdi gözlərinin qabağına. Öz-özünə deyirdi ki, erməni haranın tulasıdı ki, başından yekə qələtlər eləyə. Böyük qüvvələr onların acgözlüyündən, nankorluğundan, genetik nifrətindən məharətlə istifadə ediblər tarix boyu... Burunlarından uzağı görməyən bu bədbəxtlər, təkcə əhatəsində yaşadıkları insanlara yox, elə özlərinə də fəlakət gətirən İblis sifarişçiləri olublar tarixin bütün dövrlərində...

Bir tərəfdən başımıza gətirilən müsibətlər, bir tərəfdən də hakimiyyəti bir-birinə ötürən quldurların – Petrosyanın, Koçaryanın, Sərkisyanın, Ohanyanın həyasız-həyasız bəyanatları, xalqımızı təhqir eləmələri hamı kimi Ümidə də çox pis təsir edirdi. Paşinyanın, Balayanın, erməni generallarının Cıdır düzündə “Yandıq yallısı”na tamaşa eləmək adamın lap cızdağını çıxarırdı... Hamı bu yaramazların əlindən cilov gəmirirdi... Hamı amansız intiqam alovuyla odlanır, müharibə başlayacağı günü səbirsizliklə gözləyirdi...

Ümidləri üzülən insanlar hakimiyyəti gözləmə mövqeyi tutmaqda günahlandırırdılar... Ancaq Ümid nə qədər qisas arzusıyla yansa da, yadına həmin çətin məqamlarda bir atalar sözü düşürdü: “Xəstənin könlü meyvə istəyir, meyvə isə öz vaxtında

dəyir”... Sonrakı hadisələr göstərdi ki, atalar bu qənaətə gəlmək-də yanılmayıbmışlar...

Sərhədlərimiz haqda çox düşünürdü Ümid... Öz-özünə deyirdi ki, “sər” baş deməkdi, “həd” isə məsafə. Sərhəd - yəni ən son məsafə... İndiki dillə desək, “qırmızı xətt”. Düşünürdü ki, bu da maraqlı sözdü. Qırmızı dayanmaq rəmzidi. Qırmızı işıqda yolu keçmək olmaz. Ancaq təəssüf ki, sərhədləri qanunsuz keçənlər, qırmızı işıqda dayanmayanlar başqaları üçün həmişə qəza, fəlakət törədiblər... “Yersiz gəldi, yerli, qaç” kəlamı da reallıqdan qaynaqlanmışdı sözsüz ki...

Cəmiyyətin birgəyaşayış qaydalarına riayət eləməyənlərdi sərhədi keçənlər. Sərhəd pozanlar mütləq cəzalanmalıdı. Ancaq təəssüf ki, qoluzorlular insanlıq, şərəf, ləyaqət sərhədlərini pozublar həmişə... Böyük Azərbaycandan qorxanlar, çəkinənlər zaman-zaman onun sərhədlərini kiçildiblər. İnsanları dədə-baba torpaqlarından didərgin salıblar. Ulu yurd yerlərimizi bizə unutturmağa çalışıblar. Ümid eləyiblər ki, vaxt uzatmaqla işləri həll etmək mümkün olacaq. Yaşlı nəsil yavaş-yavaş dünyadan köçəcək, dədə-baba torpaqlarının üzünü görməyənlər isə ora qayıtmaq haqqında düşünməyəcəklər də...

Xəritəmiz özgə əllərlə cızılıb həmişə. Ümidə bir yaxın jurnalist dostu başına gələn əhvalatı danışmışdı neçə illər bundan əvvəl. Onda ətraf rayonlardan bircə Kəlbəcər işğal olunmuşdu...

Həmin jurnalist başının dəstəsi ilə Moskvaya gedib film çəkirmiş 20 Yanvar, Sumqayıt, Xocalı hadisələri ilə bağlı. Çox böyük, tarixi şəxsiyyətlərdən müsahibələr alıblar. O vaxt dövlət katibi işləyən Burbulis isə müsahibə verməkdən imtina edib.

Ancaq o, jurnalistləri qəbul etməyə, onlarla söhbətləşməyə razılıq verib. Kameraları əllərindən alınandan, üst-başları yoxlanılandan sonra jurnalistləri qəbula buraxıblar...

Ordan-burdan söhbətləşiblər. Jurnalist deyib ki, bu Dağlıq Qarabağda olanları başa düşdük, Kəlbəcərin işğalına nə ad vermək olar?

Burbulis kinayə ilə gülümsünüb və soruşub:

-Bilirsinizmi Türkiyədə nə qədər kürd var?

-Xeyir, bilmirik.

Burbulis əhəmiyyətli dərəcədə böyük bir rəqəm söyləyəndən sonra yenə həmin tərzdə soruşub:

-Bilirsinizmi kürdlər nə istəyirlər?

-Xeyir.

-Onlar istəyirlər ki, Türkiyə və Azərbaycan ərazisində Kürdüstan dövləti yaratsınlar.

-Bu mümkündürmü?

-Xeyir. Bu, böyük dövlətlərə sərf eləmir.

-Bəs nə sərf eləyir böyük dövlətlərə?

Dövlətin məsul işçisi çəkinmədən, utanıb-qızarmadan açıqca belə deyib:

-Regionda olan daimi münaqişə. Eşitməmişiniz ki, bula-nıq suda balıq tutmaq asan olur?

Jurnalistlər mat-mat onun üzünə baxanda rəsmi şəxs sözünə davam eləyərək söyləyib ki, Kəlbəcər hələ başlanğıcdı. Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Füzuli, Ağdam da, bu rayonların kəndləri də işğal altına düşəcək...

Bu xəbərdarlıqdan dəhşətə gələn jurnalist emosional şəkildə deyəndə ki, bu mümkün ola bilməz, dövlət katibi

kinayəli təbəssümlə söyləyib ki, olar, olar, lap yaxşı olar! Bunu özünüz görəcəksiniz.

Jurnalist çarəsiz şəkildə sual verir:

-Bəs bu işlərin axırı necə olacaq?

-Bir müddət keçəndən sonra ətraf rayonlar qaytarılacaq.

Qarabağdan isə birdəfəlik əlinizi üzün...

-Yox, bu, ola bilməz.

-Olar, olar, yaxşı olar!

-Qarabağ ermənilərəmi veriləcək?

-Yox, nə onlara veriləcək, nə sizə...

-Bəs necə olacaq?

-Qarabağ həmişə münaqişə zonası kimi saxlanılacaq. Bu, böyük dövlətlərə sərf eləyir...

... Bu söhbəti Ümid çoxdan eşitsə də, onu ciddi bir məsələ kimi qəbul etməmişdi. Ancaq illər keçdikcə o, əmin oldu ki, böyük dövlətlərin regionla bağlı öz siyasətləri olub hər zaman...Özü də bu siyasət maşını qarşısını almaq istəyənləri tapdalayıb keçməyə həmişə hazır olub...

Ürəyimizi də xəritələrimiz kimi paramparça eləyən əllər var imiş dünyada. Kiçiklər həmişə böyük siyasətin qurbanı olublar. Əzilməmək, öz haqqını tələb etmək üçünsə inkişaf etmək, güc sahibinə dönmək çox vacib məsələdir...

Təbiətdə olduğu kimi, cəmiyyətdə də yaşamaq uğrunda mübarizə gedib həmişə... Böyük balıqlar yedikləri, həzm etdikləri kiçik balıqlar hesabına böyük olublar...

VIII fəsil

BACI-QARDAŞ NAĞILI

Elşən bacısı Sədaqətdən (Ümidə) böyük idi. Ona görə onları uşaq evində bir-birindən ayırmışdılar. Həm hərə öz yaşına uyğun qrupda məşğələ keçir, həm də oğlanlarla qızların yataq otaqları ayrı idi.

Uşaqların əslində heç nəyə ehtiyacları yox idi. Dövlət onlara himayədarlıq edirdi. Hər şeyləri var idi; yeyib içməkləri də, yataqları da.

Elşən körpə bacısı üçün darıxırdı. İmkan düşəndə uşaq evinin həyatində onunla oynayırdı. Məşğələ vaxtı isə tərbiyəçilər onları ayırırdılar.

Bir gün Elşən öz bacısını görməyəndə təəccübləndi və bərk darıxdı. Bacısının övladlığa götürüldüyünü eşidəndə hönkür-hönkür ağladı... Neçə həftə özünə gələ bilmədi. Dünyagörmüş qadın, uşaq evinin müdirəsi Elşəni yanına çağırıb onunla söhbət eləyirdi. Deyirdi ki, oğul, bacının övladlığa götürülməsi heç də pis deyil. Sənə nə var, sən oğlansan. Qız uşağının isə ailədə böyüməsi çox vacibdir.

Elşən isə bu ayrılığa heç cür dözə bilmir, hıçqıra-hıçqıra müdirədən imdad diləyirdi:

-Mən bacımı görmək istəyirəm. Onun üçün çox darıxıram...

-Bilirəm, oğlum, bilirəm. İndi onsuz da sən bacı saxlamaq, onun qayğısını çəkmək imkanında deyilsən... Allah qoysa, böyüyəndə, bir peşə sahibi, ev-eşik sahibi olanda bacını taparsan...

Elşən bacısına qovuşmaq naminə tez böyümək, ali təhsil, ev almaq arzusu ilə yaşayırdı. Deyirdi ki, ev alanda mütləq gedib bacımı tapacam, gətirəcəm yanıma...

Müdirə ona toxtaqlıq verirdi:

-Ay oğul, Allah səni arzularına çatdırsın...

İllər isə bir-birini əvəz eləyirdi... Elşən böyüdükcə onun ürəyindəki kimsəsizlik ağrısı da böyüyürdü. Öz valideynlərinin öldüyünü bilirdi. Ancaq uşaq evində onunla qalanların çoxu atalı-analı yetimlər idi... Bu, oğlana çox pis təsir eləyirdi. Düşünürdü ki, heç insan da Allahın verdiyi paydan imtina edərmidi? Heç insan da öz ciyərparasını özgə umuduna qoyarmı, onu atarmı?

Elşənin gecəsi-gündüzü yox idi. Daim bu haqda düşünürdü... Bu dünyada onun üçün yeganə doğma olan adamı – bacısını unuda bilmir, onlu günlərin xiffətini çəkirdi...

O, böyümüşdü, ali məktəb bitirmişdi, tikintidə mühəndis işləyirdi... Ancaq hiss eləyirdi ki, hər şeyi ola-ola nəyisə çatışmır... Dərk eləyirdi ki, yer üzündə tənhalıqdan pis heç nə yoxdur. Kimsəsizlik çox böyük dərddir...

Mən Aşıq, kimsənəmdi,
Kim mənim kimsənəmdi?
Nə kimin kimsəsiyəm,
Nə kimsə kimsənəmdi?

Sarı Aşığın bu bayatısı elə bil məhz onun haqqında deyilmişdi... Bu bayatını gündə neçə dəfə pıçıldamaq olarmış, İlahi? Bu misralarda tənhalığın fəryadı var idi, ürək göynədən fəryadı...

Ancaq oğlanın qəlbini göynədən bu bayatı həm də elə bil ona güc verir, bacısını axtarib tapmağa təhrik edirdi Elşəni. O, illərdən bəri idi ki, yer üzünün yeganə doğma insanını axtarırdı... Soraqlaş-soraqlaş qalmışdı. Ancaq gördüm deyən yox idi. Hətta uşaq evində də ona səhih bir məlumat vermirdilər. Qanunla belə də olmalı idi...

Hər dəfə oğlana deyirdilər ki, ümidini üzmə, axtarışlarını davam etdir. Sıdq ürəklə axtarsan, mütləq bacını tapacaqsan...

Ancaq Elşən bilmirdi ki, hara getsin, bacısını harda axtarsın. Axır ki, dostlarından biri ona ağıllı bir məsləhət verdi:

-Get televiziyaya, "Səni axtarıram" verilişinə çıx. Kimi axtardığını söylə.

-Bacım o vaxt lap uşaq idi. İnanmıram ki, məni xatırlaya bilsin.

-O xatırlamasa da, uşağı övladlığa götürənlər yaxın ki, xatırlayacaqlar...

-Lap tutaq ki, xatırladılar. Onlar öz övladları kimi böyütdükləri bacımı mənə qaytararlarmı?

-Ümidini üzmə. Qaytarmasalar da, insafları olsa, səni bacınla görüşdürəcəklər...

Elşənin kövrək şəkildə, qəhərlənərək dediyi söz dostlarına da təsirsiz qalmamışdı:

-Heç olmasa, onun sağlığını biləydim. Uzaqdan-uzağa olsa da durub yer üzündə mənə ən əziz olan insana baxa biləydim... O, mənə atamın, anamın yadigarı idi... Qoruya bilmədim o yadigarı... Əlimdən quş kimi uçub getdi...

Ümid ata yenə də cəhənnəm əzabıyla yoğrulan yuxular görürdü. Yenə atışma səsləri gəlirdi. Yenə qız-gəlinin şivən-qiyaməti dünyanı başına götürmüşdü. Yenə güllə yağışı yağırdı, yenə Qarqar qan rənginə boyanmışdı... Elə bil ki, bu çay onun sinəsinin üstündən axırdı... Vaxtilə Qarqarın buz kimi soyuq, ilik sızıldadan suyu nədənsə bu dəfə ipisti idi... Ümid ata sel-su içində idi. Gözlərini açanda yuxu ilə reallıq arasında qərribə bir mənzərə gördü.

Ümid atanın başının üstündə Şəlalə ana ağlayırdı... Onun qan ağlayan gözlərindən yaş şəlalə kimi çağlayırdı... Şəlalə ana Ümidi silkələyə-silkələyə əcaib-qəraib yuxudan oyatmağa çalışırdı... Ümid isə yuxu ilə reallıq arasındakı cəhənnəm vadisində sərgərdan qalmışdı...

Ümidə elə gəlirdi ki, yenə Xocalının qarlı düzündə qohum-qardaşın cəsədləri arasındadır... Bəs Şəlalə nə gəzirdi burda? Şəlalə ana yuxulu ərini silkələyə-silkələyə deyirdi:

-Ay Ümid, nə yatmısan, oyan! Ay Ümid, ürəyim partlayır axı!

Ümid vahimə içində yerindən qalxdı.

-Nə olub, ay Şəlalə? Yenə qatillər gəlir? Yenə güllə yağışınının altındayıq? Yenə evlərimizi yandırırırlar? Tanklar hansı tərəfdən gəlir?

Ümid yuxudan ayıldı. Qarmaqarışıq rəyalar dünyasından ayrılıb real dünyaya gələndə bir qədər toxdadı... Ancaq Şəlalə ananın yaşlı gözləri onu üşəndirdi... Ağlından keçdi ki, yox, bu işin içində bir iş var... Şəlalə elə-belə ağlamaz...

Gözlərinin yaşını saxlaya bilməyən qadın axır ki, dərddli-dərddli, narahatçılıqla ərinə dedi:

-Dünən sən yatanda mən televiziyaadakı “Səni axtarıram” verilişinə baxırdım. Bir oğlan bacısını axtarırdı...

Ümid bir şey başa düşmədi. Təəccüblə arvadının üzünə baxıb dərindən bir ah çəkdi. Handan-hana dilləndi:

-Eh, ay arvad, gözləri ilə odlar-alovlar görən, doğmalarını itirən, içindən ağrılar, əzablar qoşunu keçən insan da adi bir verilişə baxanda bu qədər həyəcanlanarmı?

-Yox, ay Ümid, bu, adi bir veriliş deyildi... Ümidə balamızı itirməkdən, onun nifrətini qazanmaqdan yamanca qorxuram...

Ümid təəccübləndi... Eyni zamanda anidən qəlbinin dərinliyindən bir sızıltı keçdi... Hiss elədi ki, Şəlalənin deyəcəyi xəbər onun təzə-təzə qaysaq bağlayan yaralarını yenidən qanada, ağrılardan-əzablardan təzə-təzə uzaqlaşmaq istəyən insanın zahirən sakit, öz axarında görünən həyatını yenidən alt-üst edə bilər... Yenidən ağrılar, əzablar selinin ortasında tənha, köməksiz bir adaya çevrilə bilər...

Ümid üşəndi... Söz soruşmağa qorxdı... Şəlalənin gözlərinin dərinliyindəki nigarançılıq buludları onun da daxili dünyasını zülmətə qərq elədi...

-Nə olub, ay arvad? Ümidə qızımız xəstələnib yoxsa?

-Yox, xəstələnməyib...

-Bəs onda nə olub?

Şəlalə cavab verə bilmədi. Qəhər onu boğdu:

-Bir oğlan verilişə çıxıb öz bacısını axtardığını söylədi. Dedi ki, mənə də, bacımı da uşaq evinə vermişdilər. Bacım çox

balaca idi. Eyni uşaq evində qalsaq da, ayrı-ayrı qruplarda idik. Bir dəfə bacımı görməyə gedəndə dedilər ki, onu kiməsə övladlığa veriblər... Ağladım, çox ağladım... Bacımı bir daha görməmək fikri məni dəhşətə gətirirdi...

Atamı da, anamı da itirmişəm... Yer üzündə mənə doğma olan bir bacım var idi, onu da həmişəlik itirdim... İndi bura gəlməkdə bir məqsədim var ki, bacımı tapmaqda mənə kömək eləyəsiniz. Onun adı Sədaqət idi... Nə bilim, bəlkə də övladlığa götürəndə bacımın adını dəyişiblər?! Bircə onu bilirəm ki, yer üzündə doğmalarını itirmək çox böyük dərddi..

Sədaqət adını eşidəndə elə bil Ümidin ayağının altından yer qaçdı... Gözünün önünə yenə odlara qalanan Xocalının dəhşətli mənzərələri gəldi...

Əzizlərini, doğmalarını itirən Ümidin yaralarının qaysağı yenidən qopdu, yenidən dünyanın üzünü qara-qara buludlar aldı, yenidən ah-nalə səsləri göylərə bülənd oldu... Ümid özünü yenə də o məşəqqətli hadisələrin tən ortasında hiss elədi... Bütün doğmalarını, əzizlərini, qohum-qardaşını itirib tənha qalmağın ağrılarını onun kimi kim duya bilərdi ki?... Ağlamaqdan gözlərində yaş qalmayan Ümidin dodaqlarından qopan bu haray, vahimə dolu kəlmələr Şəlalə ananı göyüm-göyüm göynətdi:

-Tanrı yenə də bizi sınağa çəkir...

Nə eləyəcəklərini, necə qərar verəcəklərini bilməyən ər-arvad odla su arasında qalmışdılar. Onların həyatına yeni rəng qatan Ümidəni itirmək qorxusu başlarının üstündən ayrılıq qılıncı kimi asılmışdı...

Handan-hana özünə gələn, xəyallar dünyasından ayrılıb, real həyata qayıda bilən Ümid vicdanının hökmü ilə dilləndi:

-Bacını qardaşdan ayırmaq insafdan deyil, ay arvad. Onda bizim qaniçən cəlladlardan nə fərqimiz olardı ki?!

-Elə olmağına elədi... Ancaq həqiqəti bilən Ümidənin nə hala düşəcəyini təsəvvürünə gətirirsənmi? Onun kövrək ürəyi bu ağrılara, əzablara necə dözəcək?

-Neyləməli? Həyat necə acı, əzablarla dolu olsa belə, yenə də həyatdı... Gec-tez doğma qardaşını tapmaq sevinci onun ağrıların, əzablarının məlhəminə dönəcək...

-Həqiqəti bilən Ümidə bizi bağışlayacaqmı görəsən? Qorxuram ki, o, bizi qardaşı bacıdan ayıran amansız, qəddar qatillərə tay hesab eləsin...

Ər ilə arvad səhəri dirigözlü açdılar... Nə eləyəcəklərini bilmirdilər. Onlar öz qızları kimi böyüdüb tərbiyə etdikləri, boya-başa çatdırdıqları, elin adəti ilə toy eləyib xoşbəxt ailə, oğul-uşaq sahibi elədikləri Ümidənin (Sədaqətin) xoşbəxt bu gününə bədbəxt keçmişinin kölgəsinin düşməsinə qətiyyənlə istəmirdilər... Ancaq ürəklərinin dərinliyində hiss eləyirdilər ki, buna nail ola bilməyəcəklər...

-Görəsən Sədaqət biləndə ki, onun doğma atası, anası biz deyilik, hansı hisslər keçirəcək?

-Nə bilim, ay Ümid, nə bilim mən başı daşlı?

Ümid ümitsizliklə verdiyi sualın cavabını özü axtarmağa başladı. Anladı ki, insanın öz içində çəkdiklərini heç kəs kənardan onun özü kimi duya bilməz... İnsanın içində elə hisslər, duyğular var ki, adam onları ən yaxın sirdaşla da bölüşmək istəmir. Elə hisslər, düşüncələr, ağrılar, əzablar, gizli məqamlar var ki, insan bunları nəinki özgülərlə, hətta özü-

özüylə bölüşməkdən belə çəkinir. Azmı olub adamın özünün özündən utandığı anlar? “Can candan ayırıdır” ifadəsi elə-beləmi yaranıb? “Toxun acdan nə xəbəri” də elə onun kimi insanlar üçün deyilibmiş sən demə...

İnsanlar 50 il bir yerdə yaşasalar, 50 il bir yastığa baş qoysalar belə, yenə də bir-birinin ürəyindən nə keçdiyini bilmirlər ömürləri uzununu...

Əslində bütün əzablar da, bütün həzzlər də fərdidir... İnsan dünyaya tək gəlir, adamlar arasında belə həmişə tənha olur, öləndə də tək ölür, dəfn olunanda da tək dəfn olunur... Bir qəbirdə ikinci adama yer olmur... Hətta güman ki, insan Cəhənnəm əzabını da, Cənnət sevincini də tək dadmalı olur...

Validəynlərinə baş çəkməyə gələn Ümidə anasını da, atasını da kefsiz gördü. Ancaq bu kefsizlik əvvəlkilərə bənzəmirdi... İkisi də altdan-altdan Ümidəyə baxır, ah çəkirdi...

Ümidə təəccübləndi:

-Nə olub sizə? Nəsə gözümə birtəhər dəyirsiniz?

-Heç, ay qızım, yenə atanın yadına başına gələn müsi-bətlər düşüb... Bu haqda söhbət elədik, ikimizin də əhvalımız pozuldu...

Qız bir söz deməyib, paltarını dəyişməyə gedəndə Ümid sakit səsle arvadına dedi:

-Bilmirəm necə eləyək? Bu həqiqəti nə vaxta qədər giz-lətməli olacağıq axı?

-Bilmirəm, ay Ümid, bilmirəm. Ancaq gec-ya tez məsələ açılmalıdı. O televiziya bacısının yolunu həsrətlə gözləyən

oğlana baxanda ürəyim lap parça-parça olur. O da yazıqdır. O da insandır...

-Ayrı yolumuz yoxdur, dur qızımızı da götürüb televiziya gedək...

-Yox, mən efirə çıxma bilmərəm, ay kişi. Elə bilmə ki, utanıram. Yox, belə deyil. Ancaq qardaş-bacının görüş səhnəsinə baxmaq mənim üçün çox ağır olacaq.

-Elə mən də sən gündəyəm.

-Bəs onda neyləyək?

-Bəlkə İntiqamla göndərək qızı?

-Nə danışırısan, heç nədən xəbərsiz İntiqam da uşaqdı hələ. Bizim kimi dünyanın bərkinə-boşuna düşməyib...

-Düz deyirsən, çətin də olsa özümüz getməliyik.

Elə bu vaxt Ümidə paltarını dəyişib gəldi. Bir vaxt birləri ilə danışanda gur-gur guruldayan atası ilə anasının pıçıltı ilə söhbətləşmələri onu şübhələndirdi. Sualedici, nigaran nəzərlərlə onları süzüb soruşdu:

-Deyin görüm, nə olub?

-Heç nə, ay qızım. Nə olacaq ki?

-Yox, hiss eləyirəm ki, nəşə məndən gizləyirsiniz...

Ümid hiss elədi ki, sözü uzatmağın mənası yoxdu. Ona görə mümkün qədər həyəcanını gizlədərək dedi:

-Narahat olmalı bir şey yoxdu, mənim qızım. Ancaq həyat qəribəliklərlə doludu. İndi biz səni də götürüb televiziya getməliyik. Yaxın bir qohumumuz gəlib, bizi axtarır. Onun görüşünə getməliyik.

Qız bir az arxayınlaşdı:

-Burda narahat olası nə var ki! Siz verilişə gedin, mən də evdə yır-yığış eləyim.

-Yox, ay qızım. Səni də özümüzə aparmaq istəyirik...

-Məni niyə?

-Birdən həyəcanlanırıq, halımız pisləşər. İstəyirik ki, sən də yanımızda olasan.

Qız çar-naçar razılaşdı. Onlar taksiyə minib, televiziya getdilər. Canlı yayım təzəcə başlamışdı. Ümid verilişin redaktoruна yanaşdı. Onlar nə haqdasa danışdılar. Sonra qızı ilə yoldaşının yanına qayıtdı.

Ümidə nigarançılıqla soruşdu:

-Sən o oğlanla nə danışdın?

-Mən ona məlumat verdim ki, gözləmə otağındayıq. Bizi axtarmağa gələn qohumumuza sürpriz eləmək istəyirlər. İndi bir azdan bizi də çağıracaqlar.

Gözləmə otağında televiziya baxırdılar. Birdən sarışın bir oğlan göstərdilər. Aparıcı ona dedi ki, Elşən, səni təbrik eləyirik. Bacını tapmışıq.

Oğlan həyəcanlandı. Aparıcı onu sakitləşdirməyə çalışdı.

Gözləmə otağında televiziya baxan Ümidə oğlanı göstərib gülümsündü. Yanındakı anasına dedi ki, bəxtəvər başına bu oğlanın, bacısını tapıb...

Ana həyəcanlandı. Qızını bağrıна basdı... Səni də təbrik eləyirəm, ay qızım...

Qız təəccübləndi:

-Məni niyə, ay ana?

-Bir az səbrli ol, indi hər şeyi biləcəksən...

Aparıcı oğlana dedi:

-İllərdən bəri axtardığın bacın Sədaqət gözləmə otağında səni gözləyir.

Oğlan ayağa durdu. Diktor əməkdaşlara söylədi ki, Sədaqət xanımı efirə dəvət edin.

Redaksiyanın əməkdaşı Ümidəyə yaxınlaşıb dedi:

-Xanım, buyurun studiyaya, qardaşınız sizi gözləyir.

-Siz səhv salırsınız, mənim adım Ümidədi, Sədaqət deyil...

Anası Ümidənin qolundan tutub onu qaldırdı:

-Qalx, qızım, Sədaqət elə sənsən...

Qız heyratə gəldi:

-Nə danışsan, ay ana!

Evdə hər şeyi sənə başa salacam. İndi ayağa durub, studiyaya gir. Orda doğma qardaşın səni gözləyir.

Yer-göy başına fırlandı, torpaq ayağının altından qaçdı elə bil. Fikirləri bir-birinə qarışdı. Elə bildi ki, qorxulu bir yuxu görür. Ancaq bu yuxu deyildi, həqiqət idi...

Qız içəri girəndə heyratləndi. Ona sarı gələn oğlan Ümidəyə çox doğma gəldi... Bacı ilə qardaş qucaqlaşdılar. Onların dilsiz göz yaşları bir-birinin çiyinə töküldü...

Ümid atayla Şəlalə ana da baş-baş verib hönkür-hönkür ağlayırdılar... Onları da studiyaya çağırdılar. Ümidi qəhər boğdu, bir kəlmə də danışa bilmədi. Şəlalə isə yalnız bu sözləri deyə bildi:

-Oğlum, doğma bacını tapdın. Mən buna çox sevinirəm. Həmişə bizə gəl-get. Bacının evi sənə də evindi... Ancaq səndən bircə xahişim var. Heç olmasa bizim yanımda bacını Sədaqət deyə çağırma. O, mənim Ümidə balamdı...

Veriliş bitdi. Onlar birlikdə evə qayıtdılar. Hamı həyəcanlı idi. Ümidə altdan-altdan həm onu doğma balaları kimi böyüdən Ümid ataya, Şəlalə anaya, hərdən də qardaşına baxırdı. Uşaqlıqlarını xatırlamasa da, Elşən ona o qədər doğma gəlirdi ki... İstəyirdi desin ki, bax, yuxumda gördüyüm bu qaqaş idi, ana...

Ancaq utandı. Düşündü ki, onu doğma balası kimi böyüdən, min bir əzaba qatlaşan, saçının birini ağ, o birini qara hörən qadının ürəyinə toxuna bilər...

Qız yolboyu başına gələnləri götür-qoy edir, öz-özünə düşünürdü ki, insanı tək-cə qan qohumluğu deyil, dərd də doğmalaşdırarmış...

Ümidə xoşbəxt idi. İndi onun Elşən, İntiqam kimi iki qardaşı, Lalə kimi sevimli bacısı, Ümid kimi qeyrətli atası, Şəlalə kimi mehriban, ləyaqətli anası, Vüsal kimi sədaqətli, diqqətçil həyat yoldaşı, həm də ay parçası kimi gözəl bir oğlu var idi...

Nə qədər həyəcanlar keçirsə də, izzirab çəksə də, ağrıları-əzabları, göz yaşları içində belə Ümidə özünü bəxtəvərlər bəxtəvəri hesab eləyirdi... Ancaq qəlbinin dərinliyində bir nigarançılıq var idi. Qorxurdu ki, bu, reallıq yox, yuxu ola, şirin bir yuxu...

Sən demə, itirdiyini tapmaq çox böyük xoşbəxtlik imiş... Ancaq qızından fərqli olaraq, Ümid ata itirdiklərini çətin ki, bir də tapa biləydi...

IX fəsil

**DƏHŞƏTLİ FAKTLAR,
ƏZABLI DÜŞÜNCƏLƏR**

Ümidlərin doğrulmadığı, qisasın alınmadığı 30 ilə yaxın bir müddətdə öz həyatını başqa şəkildə davam etdirmək məcburiyyətində qalan Ümidin axtarış-aramağa, fikirləşməyə, tarixi öyrənməyə çox vaxtı olmuşdu... O, daim oxuyur, axtarışlar aparır bu fəlakətlərin hardan qaynaqlanması haqqında düşünürdü... Öz praktikasından gözəlcə bilirdi ki, dünyanın görkəmli şəxsiyyətlərinin erməni xisləti haqqında yazdıqları qətiyyənlə uydurma deyil, həqiqətdir. Ümid bu həqiqətləri indiki məqamda bütün dünyaya çatdırmaq gücündə deyildi... Ona görə istəyirdi ki, hər şeyi öz yeni evindən başlasın... Ancaq bu yeni evin dağıdılmış, məhv edilmiş bir ailənin bünövrəsi üstündə bərqərar olması onu fikrən çox incidirdi... Ancaq başqa bir çarə yox idi... Ümid heç olmasa bu müsibətlərin tarixçəsini öz varisi olan oğlu vasitəsi ilə gələcək nəsillərə ötürmək fikrində idi. Arabir oğlunu bu əzablarla yükləmək, onun uşaqlıq dünyasını əlindən almaq istəməsə də, amansız zaman öz işində idi. Ümid qorxurdu ki, birdən bu faciələri oğluna danışmadan dünyadan köçə... Ona görə İntiqam böyüdükcə, ona atasının danışdığı ağır xatirələr öz işini görürdü...

Dərd insanı tez böyüdür, - deyirlər. İntiqamı da atasından eşitdiyi ailə faciəsinin tarixçəsi tez böyütmüşdü... O, yaşlılarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirdi... Boy-buxunca yox, xasiyyətə... O, uşaq kimi yox, böyük kimi düşünürdü... Özü də dünyanın ağır-acısını dadmış böyük kimi...

İntiqam atasının, onun ailəsinin, bütün Qarabağ camaatının başına gətirilən müsibətlərdən xəbərdar idi. Ancaq kişiye yenidən o məşəqqətli günləri yaşatmamaq üçün onu sorğu-suala tutmurdu. Mətbuatı izləyir, o günlərin məşəqqətlərini əks etdirən yazıları oxuyurdu. Bu yazılar oğlanın içini göyüm-göyüm göynədir, qəlbindəki intiqam hissini alovlandırır. Bax budur, o yazılardan biri... İndi sakitcə oxu görüm necə oxuyursan? Bir qızçıqazın faciəsi analarımızın, bacılarımızın başına gətirilənlərin hələ dillə demək mümkün olan bir damlası idi. O zavallı insan yazırdı:

“Dizlərimi qarnıma çəkib oturdum. Başımı əllərimin arasında sıxıb ağladım. Şüurlu bir təkliyin içində, özümlə qarşılaşmaqdan qorxdum, qaçmaq istədim! Bilirdim əslində qaçmağın, susmağın, qorxmağın nə demək olduğunu! Amma bu dəfə başqa idi... Çünki 23 ildir qurtula bilmirdim!

Yenə həmin 4 gün yaxınlaşır. Yenə mən unutmğa çalışdığım o günləri, xatırlayıb, 4 gün min dəfə ölüb, diriləcəm!

Acımasız qəhqəhələr, bomba səsləri, qan gölünə dönən küçələr, bitməyən fəryadlar... İllər keçməsinə baxmayaraq, hələ də özümü tapa bilməmişəm! Nə vaxt yadıma düşsə, qırılıb dağıdıram. Gözlərim qan çanağına dönür ağlamaqdan...

Yumruğumu, dırnağım ətimi qanadana qədər sıxıram! Dünyaya qız doğulduğum üçün yaradanı lənətləyirəm!

13 yaşım var idi. 12 il keçirdiyim o müdhiş qış fəslinin 13-cü ilini yaşayırdım. Amma deyəsən bu qış daha sərt keçəcəkd!

Müharibənin nə olduğunu dərk etmirdim. Amma hər şey “kaş o səhər, heç açılmazdı” dediyim gün dəyişdi... Soyuq qış

Rafiq Yusifəli. Xiffət (roman)

səhəri idi. Hər tərəf ağ örpəyə bürünmüşdü. Qapı sərt şəkildə döyülməyə başladı. Bir qədər sonra ayaqla vururdular.

Səs hamımızı qorxutdu. Atam qapını açan kimi, avtomatın arxası ilə sinəsindən vurdular. Zərbənin təsirindən, qeyri-ixtiyarı olaraq atam yerə sərildi!

Sonra silahı bizə tuşlayaraq çölə çıxmağımızı əmr etdilər. Bizi evimizin qarşısındakı meydana yönəltdilər. Burda çoxluğun qadın və uşaq təşkil etdiyi xeyli insan vardı. Güllələr göydə uçuşurdu. Sağa, sola diqqət etməsək, alnımıza dəyəcək kimi idi.

Bir qədər sonra hərbi maşınlardan 20-yə yaxın əsgər düşüb, bizə doğru gəldi. Avtomatı üstümüzə tuşlayaraq, maşın-lara çıxmağımız üçün əmr verdilər. Meşənin yaxınlığında hərbi hissənin bazasına gətirdilər.

Elə maşından düşəndə, gördüklərimdən şoka düşdüm. Dörd bir yanda işgəncə var idi. Qadınlar zorlanır, kişilər döyülürdü. Avtomatın arxası ilə kişilərin cinsi orqanına vururdular. Bir daha uşaq dünyaya gətirə bilməməkləri üçün....

Yeni doğacaq nəslin, onlardan olacağını deyirdilər. Bir qədərdən sonra kişiləri maşından düşürdülər. Atam gözə dəymirdi.

Hamı ac-susuz idi. Mən isə özümü qır qazanına atılmış və bir azdan əriyib məhlula dönəcək kimi hiss edirdim. Balaca bədənimlə insanların arasında özümü unudulmuş kimi hiss etməyim isə bir az təsəlli verirdi. Sanki kiçik olmam, avantajım idi.

Bir qədər sonra qaranlıq çökdü, göstərişə əsasən bizi hərbi maşınlara yığaraq meşəyə doğru aparırdılar. Yollarda

Rafiq Yusifəli. Xiffət (roman)

gördüyüm mənzərə dəhşət idi. Şəhər qan gölünə dönmüşdü. Adama elə gəlirdi ki, göydən yağış əvəzinə qan yağmışdı.

Ortalıqda düşmənin ordunun əsgərləri görünürdü. Yerə sərilmiş insanların, ölüb ölmədiyini yoxlayırdılar. Hərəkət və səs gələn kimi yenidən güllələyirdilər.

Daha əvvəl görmədiyim yerə gətirdilər bizi. Burada da xeyli əsir və eyni işgəncələr gördüm. İnsanları diri-diri yandı-
rırdılar. Bəzi kişilər irəli çıxıb, hansısa qadını qorumaq istə-
yəndə güllələnirdi!

Bu günə qədər yadımdadır, bir neçə dəqiqə ərzində 20-
yə yaxın kişi öldürüldü. Kişilərin çoxu qadınlara qarşı o
mənzərəni görməkdənsə, sanki etiraz edib güllələnməyi daha
üstün tuturdular! İnsanlıq tarixinin o mənzərəni görməyə hazır
olmadığına əminəm!

Baş verənləri görməmək üçün ölmək istəyirdim. Hər dəfə
insanlara edilən vəhşiliyi görəndə, ətimdən ət kəsilirdi. Beynimi
uyuşdurmaq, yatmaq, yox olmaq istəyirdim. Gənc qızlara atala-
rının gözüünün qarşısında təcavüz edir və qorxulu filmlərdə,
əcaib rol ifaçısı kimi qəhqəhə çəkirdilər. “Ölümə məhkumsunuz,
soyunuzu qurudacağıq, qarnınızda bizim oğlanlarımızı daşıya-
caqsınız”, - deyib, qadınlara hücum çəkirdilər.

Gözümün qarşısında hamilə qadının qarnın cırıb, uşağı
çıxardıb, ocağa atmışdılar. O mənzərəni görəndə, mən çoxdan
özümdən getmişdim. Gözümü açanda o vahimənin içində
gözüyaşlı anamı gördüm.

Orda qaldığım 4 gün davam edən vəhşilikdən geriye, az
sayda sağ insan qalmışdı. O vaxta qədər mənə, anama və bir
neçə qadına toxunmadıqları möcüzə olmalı idi. Növbəti gecə idi.

Göyün üzü qırmızı idi. Sanki yerdəki qanın rəngi, göydə əksini tapmışdı.

Qaranlıq, pis qoxulu otağın bir küncünə sıxılmışdıq. Bir azdan ayaq səsləri gəldi. Anam məni bərk-bərk qucaqlayıb bağrına basmışdı. Əlacı olsa sanki yenidən bətnində gizlədəcək qədər titrəyirdi. Amma titrəməsi boş yerə deyildi. Çünki o ayaq səslərindən sonra gələn əl, məni anamdan dartıb qopardı. Az qalırdı naləsi göyə çatsın, onu daha əvvəl bu cür görməmişdim. Məni nə üçün apardıqlarını başa düşmürdüm. Ağlayır, bildiyim bütün yalvarışları edirdim, aparmamaqları üçün!

Dəhliz boyunca gah sürüyərək, gah itələyə-itələyə bir otağa atdılar. Özümü itirmədən sakitləşdim. Otağa göz gəzdirdim. Hiss olunurdu ki, bu otaq digərlərindən səliqəli və hansısa rütbəli şəxsə məxsusdur. Bir qədər sonra dəhlizdə iti və ağır addımlar eşidilməyə başladı. Qalın bir səs, “onun qızıdır?” sualını verib, cavab almadan içəri daxil oldu!

Hündür, kök, 45 yaşlarında, saqqalı, saçında tək-tək ağ tük görünən adamla göz-gözə gəldik! Üzündəki nifrət, ürək bulandıran gülümsəmə ilə üzümə baxdı. Qəfəsdən açılan vəhşi heyvan kimi üstümə şığıdı.

Sadəcə əlimi üzünə atıb, cırmağa fürsət tapa bildim. Çünki bir qəddərdən sonra saçımdan yapışaraq, divara çırpılmışdı. Bədənim sanki maşın altından çıxmış kimi sızıldayırdı. Deyəsən dişim qırıldığı üçün ağzım da qan içində idi.

Alnımdan axan qan da, üzümdən süzülərək gözümə dolmuşdu. Özümə gəlib, qan dolu gözlərimi açanda, qarnımdakı dəhşətli ağrı, bütün ağrılarımı unutdurmuşdu! Bədənim keyi-

mişdi! Hərəkət etmədən fikirləşirdim. Anamın niyə nalə etməsini indi daha yaxşı başa düşürdüm!

Artıq balaca qız yox, təcavüzə uğramış qadın idim. İçi parçalanmış, hissi alınmış, həm bədəninə, həm ruhuna, həm gələcəyinə təcavüz edilmiş qadın!

Qadın kimi formalaşmayan kiçik bədənim, təcavüzün ən dəhşətlisinə məruz qalmışdı.

Yerdən qalxa bilmirdim. Sanki illərlə yatağa bağlı xəstə idim. İndi isə yataqdan yerə düşmüş, həmin köməksiz xəstədən fərqi yox idi.

Özümə gəlmədən növbəti dəfə eyni adam daxil olmaqla, digər əsgərlərin təcavüzünə məruz qaldım. Üzünü cırdığım yekə-pər hər dəfə şüşədə və ya güzgüdə üzünü görəndə çəkdiyi siqareti bədənimdə söndürərək, balaca fahişə ilə başlayan söyüşləri sıralayırdı. Təbii ehtiyacını üstümə tökürdü, “sizi belə məhv etmək lazımdır”, - deyirdi!

Bədənim siqaret kötüyünün yanıqları, içim parçalanmış halda daha nə qədər dözə bilərdim?! Bəzən elə bilirdim gördüklərim yuxudur!

Amma hər dəfə diksinib özümə gəlirdim! Ölmək üçün çarələr axtarırdım. Amma əslində ölüdən fərqi yox idi.

Qurtuluşum da belə oldu. Ölü bilib, digər cəsədlərlə birlikdə bir dərəcə atmışdılar. Sonradan öyrəndim ki, əsgərlərimizdən biri təsadüfən xırıltımı eşidib, məni Ağdamaxəstəxanaya aparıb. Bir neçə il danışa bilmədim. Dilim tutulmuşdu.

Bədənimdəki yaralar sağaldı! Ancaq izləri həm bədənimdə, həm ruhumda qaldı. Elə həmin gündən bütün

Rafiq Yusifəli. Xiffət (roman)

qoxular barıt, bütün rənglər qırmızı və qara, bütün səslər avtomat və bomba səsləri oldu...

Nə uşaqlığımı yaşaya bildim, nə gəncliyimi, nə qadın-lığımı. Sevişmə sonrası qadın olmadım mən! Gənc qızlıqdan qadınlığa keçid etmədim. Ehtiras, hərarət, istilik nədir bil-mədim!

Əsir oldum, şəhid qızı oldum, kimsəsiz oldum, şagird oldum, tələbə oldum, amma qadın ola bilmədim!

Aynanın qarşısına keçib, bədənimə baxanda siqaret izlərini görüb bədənimdən iyrəndim. Başımın sağ tərəfindən, həmin gün kökündən yolunan saçımın keçəl yerini görəndə, özümdən iyrəndim! Fəryadımı kimsə eşitmədiyi üçün, qulağım-dan getməyən səsimdən iyrəndim! Qadın olduğum gün, qadın olmağımdan iyrəndim! Qadınlığı rədd etdim!

Hamı məni Xocalıda təcavüzə uğramış qız kimi göstərdi. Bir daha mən yenə özümdən iyrəndim. Bir gerçək var idi əslin-də: mənim bədənimə, barmaqla göstərənlərin isə vicdanına təcavüz edilmişdi.

12 il yaşadığım Xocalı, 4 gün və bir adla yadımda qaldı. Təcavüz!

Türkan Turan”

Dəhşət, dəhşət, dəhşət... İndi oxu görüm necə oxuyursan bu yazıları? İndi döz görüm necə dözürsən bu ağrılara? İndi xoşbəxt ol görüm necə xoşbəxt olursan içində bu qədər ağrılar, əzablar, izzirablar ola-ola?!

İntiqamı ən çox dəhşətə gətirən isə özünü ziyalı sanan canilərin etirafı idi. Bütün etiraflarda bir peşmançılıq hissi olur

bu və ya digər şəkildə. Bu şərəfsizlər isə etdikləri cinayətlərdən zövq, ləzzət ala-ala danışırdılar... Namuslu bir xalqı təhqir etməyə, alçaltmağa, ələ salmağa çalışırdılar.

İntiqam erməni xisləti ilə bağlı yazıları oxuduqca elə bil ki, ona hər şey aydın olurdu. Dünyanın cikin-bikini yaxşı bilən Karl Marks təsadüfi yazmırdı ki: *"Öz arvadlarını yaşamaq və qazanc xatirinə başqa xalqların kişilərinə satan ilk millət erməni milləti olmuşdur"*. Marksın dostu, əqidə yoldaşı Firidrix Engelsin qənaətləri də göydəndüşmə deyildi, faktlara əsaslanırdı. O, yazırdı: *"Korində və hətta Hindistan məbədlərində qulluq edən ilk rəqqasə və fahişələr erməni kənzləri olmuşlar"*.

Müasir dövrdə Kardaşyanların at oynatması göstərir ki, nəsillər nə qədər dəyişsə də, bu zətiqırıqlar öz məqsədlərinə çatmaq üçün hər bir rəzilliyyə hazırdırlar. Biz isə sadələhvcəsinə onlardan şərəf, ləyaqət, humanizm umurmuşuq.

Hamı bilir ki, bizdə isə namus, qeyrət məsələsi tamam fərqlidi... Namus ləkəsini ancaq qanla yumaq olar. Düşməni əsirliyinə düşməsin deyər özünü qayadan atıb öldürən qadınlarımızın, qızlarımızın ruhu qarşısında baş əyirik... Ölməyi namus ləkəsiylə yaşamaqdan üstün tutan qadınlarımız xalqın şərəf, ləyaqət simvolu sayıla bilər...

Atasıyla bu haqda söhbət eləyəndə Ümid həmişə oğluna deyirdi ki, erməniyə etibar yoxdur. Biz çörək kəsdiyimiz insana qətiyyəni xəyanət etmərik. Onlar üçün isə duz-çörəyi tapdamaq su içimi kimi asan bir şeydi. Dost sandığımız, mehriban qonşuluq şəraitində yaşadığımız bu haylar ağır sınaq məqamında nəinki bizə qahmar çıxdılar, əksinə etibarımızdan istifadə eləyib

bizi tələyə saldılar. Xocalı soyqırımında cəlladları fitləyib üstümüzə göndərən də elə onlar idi...

Həmişə bu mövzuda söhbət düşəndə Ümidin ürəyində intiqam hissi baş qaldırır, onun gülüşü yadırgayan qara gözlərinin dərinliyində nifrət qığılcımları oynayırdı... Oğlu onun haldan-hala düşdüyünü, məşəqqət ocağında qovrulduğunu görəndə araya başqa söhbət salmağa çalışırdı. Ancaq Ümid göynəyə-göynəyə deyirdi:

-Ay oğul, bəlkə də mənim sözlərim sənə qərribə gəlir, elə bilirsən ki, başıma gələnlərə görə qisas məqsədiylə belə deyirəm, ancaq fakt faktlığında qalır. Düşünərsən ki, bir para cəlladın hərəkətinə görə bütün xalqı nankor adlandırıram. Ancaq bu, həqiqətdir. Görünən dağa nə bələdçi?

-Düz deyirsən, ay ata. Mən oxumuşam, ayıq düşüncəli ermənilərin özləri də özlərinin, yəni öz xalqlarının nümayəndələrinin düşüncəsiz hərəkətləri, genetik xəstəlikləri haqqında az söz deməyiblər.

-Nə deyiblər? Mən heç onların da səmimiyyətinə inanmıram. Söz ayrı, əməl ayrı. Ancaq bir fikirlə mən də şərikəm ki, ermənilərin düşməni elə onların özləri olub həmişə...

-Hə, elə ermənilərin özləri də bu fikirdə olublar çox zaman...

-İlanın ağına da lənət, qarasına da. Ay oğul, onlara inanma heç vaxt. Söz ayırdı, əməl ayrı. Danışanda elə danışır ki, düşünürsən ki, bunlardan ağıllı millət yoxdur... Ancaq tarix boyu olan hadisələr göstərir ki, onların göz yaşları da timsahın göz yaşları kimi bir şeydir...

-Elə olmağına elədi, ata. Ancaq onların dedikləri bəzi sözlərdə həqiqət var.

Ümid əsəbiləşdi:

-Nədi axı bu həqiqət?

-İcazə versən, onlardan bəzilərinin fikrini sənə oxuyardım...

Ümid susdu. İntiqam bunu razılıq əlaməti hesab elədi və oxumağa başladı:

-Ay ata, gör erməni tarixinin atası sayılan Movses Xorənesi hələ 5-ci əsrdə öz qəbilədaşları haqqında nə deyirmiş: *"Mən xalqımızın daşürəkliliyini və yekəxanallığını göstərmək istəyirəm. Ermənilər həqiqəti inkar etməyi xoşlayırlar. Onlar böyük-böyük danışmağı sevən, ikiüzlü millətdir"*.

Ümid kişi dilləndi:

-Ə, bunu erməni deyir?

-Bəli.

-Heç adamın inanmağı gəlmir ki, erməni sözün düzünü deyər.

-Yox, ay ata, deyənlər var. Yeqişe Çarens adlı bir erməni şairi olub, bəlkə də adını eşitmisən.

-Ad tanış gəlir, ancaq xatırlaya bilmirəm.

-Onun şeirlərini Mikayıl Müşfiq bizim dilimizə tərcümə eləyib.

-Bu da Müşfiq! Adam tapmayıb şeirlərini tərcümə eləməyə?

İntiqam söhbətin istiqamətini dəyişməyə imkan vermədi:

-O şair yazır ki, bizdə riyakarlıq hələ ana bətnindən əmələ gəlir...

-Bax bunu düz deyir.

-Bir başqası, Petroni Qay Amatuni deyir ki...

-Ə, belə də erməni adı olar? Gürcü adına oxşayır.

-Yox, sovet dövründə yaşayan bir yazıçı olub. O yazır ki, ermənilər də insandirlər. Amma evdə dördayaqlı gəzirlər...

-Heç insan olan da Xocalı faciəsini törədərdimi? Heç insan olan da arvada, uşağa, qocaya, xəstəyə ağılagəlməz işgəncələr verərdimi? Kökü kəsilsin hamısının! Yer üzündə bu qədər əzazil, qəddar millət görməmişəm. Həyasızlıqları o dərəcəyə çatıb ki, törətdiklərinə görə utanmaq əvəzinə, hələ bir utanmaz-utanmaz fəxrlə də danışırlar. İnsanlıq simasını itirən Balayan kimi... Onlar oğrudurlar, quldurdurlar, canidirlər...

-Bu doğrudur. Heç nəyi olmayanlar oğurluqla məşğul olurlar.

-Bu nankorlar torpaqlarımıza göz dikirlər, malımızı-mülkümüzü talayırlar. Musiqimizi, mahnılarımızı, xalçaçılıq sənətimizi, hətta mətbəximizi belə oğurlayıb öz adlarına çıxmağa çalışırlar.

-Elədi, ay ata, elədi. Ermənilərin özlərinin arasında da elə adamlar var ki, bunu etiraf eləyirlər. Məslən, Kerar Patkanov adlı bir erməni şərqşünas alimi yazır: *"Ermənistan bəşəriyyət tarixində dövlət olaraq heç bir əhəmiyyətli rola malik olmayıb. Onun adı ermənilər tərəfindən yayılan coğrafi termin olub. Bura güclü dövlətləri olan assuriyalılarla, midiyalılarla, iranlılarla, yunanlarla, monqollarla, ruslarla mübahisələrin həlli məkanı olub"*.

"Türkmənçay" müqaviləsi imzalanandan sonra (10 fevral 1828-ci il) Paskeviçin rəhbərliyi ilə Azərbaycana İrandan 40

min, Türkiyədən 90 min erməni köçürüldü. Birlikdə götürüldükdə 1828-1896-cı illərdə İrəvandan və Türkiyədən köçürülənlərin sayı 2 milyon 200 mindən artıq olmuşdu. Onlardan 985 min 460 nəfəri Azərbaycanın qərb torpaqlarında, qalan hissəsi isə Qarabağ və Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasında yerləşdirilmişdi. Ermənilər bu yerlərdə məskunlaşandan sonra azərbaycanlıları sıxışdırmağa başlamış, onların qarətçilik əməlləri adi hal almışdı".

Erməni tarixçisi Qevorq Aslanın "Ermənistan və ermənilər" (1914) kitabında gör nə yazılır: "Ermənilərin dövlətçiliyi olmamışdır. Ona görə də onlarda vətən hissi yoxdur. Erməni vətənpərvərliyi yalnız yaşayış yeri ilə əlaqələndirilir. Bir dövlət kimi heç bir zaman mövcud olmamış xəyali "böyük Ermənistan" yaratmaq ideyası dünyanın bütün haylarını birləşdirmək yolunda ümummilli konsepsiyadır".

Hələ bu harasıdır? Erməni yazıçısı X.Abovyan yazır: "Erməni dilinin yarısı türk, yarısı da fars sözləridir". Erməni jurnalisti R.Açaryan isə söyləyir ki, erməni dilində 4200 türk sözü var.

Erməni tarixinə dair bir çox əsərlərin müəllifi professor Leo bütün uydurmalarına rəğmən etiraf etməyə məcbur olub ki: "Erməni aşırı yaradıcılığının yalnız kiçik, əhəmiyyətsiz bir hissəsi bizim ədəbiyyata aiddir. Onun böyük hissəsi (dastanlar, qəhrəmanlıq nəğmələri) mahnılar türk dilindədir. Nağıllarda və nəğmələrdə əks olunan həyatı ifadə etmək üçün türk dili daha əlverişli, obrazlı və zəngindir".

-Bunlar köhnə söhbətlərdir, a bala. İndiki ermənilər tamamilə başqa cür düşünürlər. Onlar əsrlər boyu uşaqlarını bizə

nifrət ruhunda tərbiyə eləyirlər. Elə yalan uydururlar ki, adamın matı-qutu quruyur. Soyqırım törədən onlardı, bütün dünyaya deyirlər ki, türklər bizi qırırlar. Havadarları da onların tərəfini saxlayır həmişə. Atalar çox doğru deyiblər ki, arxalı köpək qurd basar.

-Bunlar düzdü, ay ata, ancaq onların arasında da həqiqəti dərk eləyən, bunu dilinə gətirməkdən qorxmayanlar var.

-Yox, heç inanmağım gəlmir. Onların həqiqi sözlərinin də arxasında bir riyakar məqsəd gizlənir...

-Vaqe Avetyan adlı erməni yazıçısının Xocalı soyqırımı ilə bağlı söylədikləri erməninin erməniyə verdiyi ən yaxşı dəyərdi. Onun verdiyi müsahibədəki sözlər əslində ittiham sənədidir:

“Biz o səviyədə vəhşiləşmişik ki, artıq kimsə özünü normal aparanda buna təəccüblənirik... Ermənilərin öz səsini duyura bilməsi üçün, əvvəlcə onları son 25 ildə düşdükləri konslagerdən azad etmək lazımdır. Ermənistanda adamı azad sözə görə şikəst edə, hətta öldürə də bilərlər”.

“Bilin ki, ermənilər heç vaxt öz ölkəsinin siyasəti ilə məşğul ola bilməyiblər, yeganə istisna dövlət müstəqilliyinin elan edilməsi olub. “Qarabağ münaqişəsi” məhz bunun bədəlidir ki, onu ödəyirik”.

Ümid ümitsizliklə dedi:

-Heç bədəl ödəyəne oxşamırlar bunlar. Ən dəhşətlisi odur ki, özlərini ziyalı hesab eləyən başqa millətin nümayəndələri də haqqın yox, haqsızlığın tərəfində dayanırlar. Onların iftira dolu həyasız çıxışları adamı lap əsəbiləşdirir. Heç o zatıqırıq Zatulini demirəm, haqq-ədalət, humanizm carçısı olan Lev Tolstoyın soya-

dını daşıyan bir yekəpərin yava-yava danışıqı adamı lap əsəbi-ləşdirir. “Oddan kül törəyər” belələri üçün deyilib e...

-Onu düz deyirsən. Heç bilirsən Lev Tolstoyun doğmaca qızı ermənilər haqqında nə deyib?

-Deyərsən, bilərəm.

-Bir maraqlı məqaləyə rast gəlib surətini çıxarmışam. Bir az, gözlə, gedib gətirim.

Bir az keçəndən sonra İntiqam əlində bir necə vərəq yazı gəlib çıxdı. Ümid səbrsizliklə dedi:

-Hə, oxu görüm nə yazırlar orda?

-Ata, dahi yazıçının qızı Aleksandra Tolstoya 1915-ci ildə Türkiyənin Van şəhərində ermənilərin törətdikləri cinayətlər haqqında yazır.

-Yəqin bunu da kimsə uydurub. Tolstoyun qızı Vanda nə gəzirmiş axı?

-O, Qırmızı Xaç cəmiyyətinin xətti ilə Rusiya İmperiyasının təmsilçisi kimi ora göndərilibmiş. Şəxsən görüb şahidi olduğu hadisələrdən yazıb. Ona görə də Aleksandra Tolstoyanın qeydlərini həyəcansız oxumaq olmur. Qulaq as gör, o, nə yazır:

“...Yerlə yeksan olmuş Van şəhəri... Bizim gələcimizə qədər bu şəhərdə ermənilərlə türklər arasında dəhşətli döyüşlər baş vermişdi.

Türklər ermənilər tərəfindən zəbt edilən dağüstü qalanı mühasirəyə almışdılar. Ermənilər qalanın müdafiəsi üçün vəhşi kimi vuruşurdular. Qadınlar gecələri gündüzlərə qataraq mərmilər düzəldir, türklərə atırdılar. Onlar bu vəziyyətə çox tab gətirə bilməzdilər, ərzaqları bitmişdi, silah-sursat, barıt ehtiyatı tükənmək üzrəydi. Əgər bizim kazaklar vaxtında onların köməyinə yetişməsəydi, şübhəsiz, ermənilər təslim olacaqdı. Hər

Rafiq Yusifəliyev. Xiffət (roman)

iki tərəfdən xeyli sayda insan tələfatı ilə nəticələnən qanlı döyüşlər oldu. Ölənlərin meyitlərini gölə atırdılar...

Türk əsgərləri şəhəri tərk edəndə, təxminən 1000 nəfər Vandan çıxma bilmədikləri səbəbdən əsir götürüldü...”

* * *

“...Ermənilər şəhərin türklər yaşayan ərazisinə od vurdular, gil tikililər çətin alışıdığından onları ayrı-ayrı yandırdılar...”

* * *

“...Məni burada görəcəyim işlərlə bağlı təlimatlandırılmışdılar...

İki böyük məktəb binası. Tamamilə bomboş qalmış iri otaqlarda nə çarpayı, nə stul var. Döşəmədə üstləri əsgər-üsgüylə örtülmüş çirkli, cansız bədənlər. Türklərdir... kişilər, qadınlar, qocalar, cavanlar, uşaqlar...

Körpələrin iniltisi, hönkürtü səsləri, sayıqlamalar... Bəzilərinin sifətində şübhəli ləkələr var. Bu nədir? Cüzam? Çirkli, çəlimsiz əllər bizə tərəf uzanır... Qadınlar ağlaya-ağlaya: “Xanım, xanım!” – deyər yalvara-yalvara bizdən imdad diləyirlər...

Gözüm, bir küncə qısılmış, qolları, sanki ölmüş kimi qərribə şəkildə yanlarına düşən bir qadına sataşdı. Onun lap astadan gələn iniltisi güclə eşidilirdi...

Mənim sual dolu baxışlarıma cavabında mister Yarrou vəziyyəti izah etdi:

- Onun qollarını dartıb kökündən çıxarıblar.
- Bunu kim edib? Nə səbəbə?
- Ermənilərlə qarşıdurmalar zamanı...

– Ermənilər edib? Niyə axı onlar sadə bir qadına belə işgəncə veriblər? – heyratla soruşdum. – Amma qəzetlərdə oxumuşdum ki, burada vəhşiliklər törədən, erməniləri kəsib-doğrayan türklərdir. Heç nə anlaya bilmirəm...

– Qırğın hər iki tərəfdən olub. Təbii ki, hərbi qarşıdurmada başqa cür ola da bilməz. Türklərlə ermənilər arasında düşmənçilik əsrlər boyu davam edir. Amma burada – Vanda biz ermənilərin, insanlıq adına ləkə olan vəhşiliklərinin şahidi olduq. Ermənilər qadınların döşlərini kəsir, qollarını, əllərini dartıb çıxarır, ayaqlarını sındırırlar... Bu qeyri-insani vəhşilikləri, günahsız qurbanları mən öz gözlərimlə görmüşəm...”

Ümid yazılanları həyəcanla dinlədi. Gözlərinin önündə buludlar oynadı. Yenə özünü insan cəsədləri ilə dolu o qanlı düzdə təsəvvür elədi. Handan-hana özünə gəlib dedi:

– Biz də insanlıq adına ləkə gətirənlərdən insanlıq ummuşuq, onlara inanmışıq. Sən demə qəddarlıq elə onların qanında, canında imiş...

Bu sözləri deyən Ümid əsəbiləşdi. Əlləri əsdi, gözləri alacalandı... Dili də topuq vurdu. Kəkələyə-kəkələyə nəsə demək istədi...

İntiqam atasının səhhətindən nigaran olduğu üçün söhbətə ara vermək qərarına gəldi. Mövzunu dəyişməyə çalışdı. Alınmadı. Atasını çətinliklə sakitləşdirib, öz otağına keçdi... O da əsəbiləşmiş, həyəcanlanmışdı. Onun da əlləri əsirdi. Barmaq-ları elə bil tətik gəzirdi...

Oğlan erməni vəhşiliyi ilə bağlı elə yazılar oxumuşdu ki, ürəyindəki intiqam hissi bir an da olsa səngimirdi...

Elə məqalələr var idi ki, atasının qüruruna toxunar deyə onları gizləmişdi İntiqam. O yazılardan biri adamın içini göyüm-göyüm göynədirdi. Əsir düşən qızlarımızın başına gətirilən müsibətlər adamın ürəyinə çalın-çappaz dağ çəkirdi...

Ümid dəhşətləri öz gözləri ilə görsə də, bu dəhşətin o biri üzündə daha dəşətli hadisələr var idi... Yaxşı ki, hələ bu hadisələrin çoxundan Ümid kişinin xəbəri yox idi... Ancaq bu, onun oğlu İntiqama elə gəlirdi. Xəbəri yox idi ki, onun internetdə görüb çap etdiyi həmin məktubu atası göz yaşı içində dönə- dönə oxuyubmuş...

Bu məktubu Facebookda "Möcüzəli dünya" adlı bir istifadəçi paylaşmışdı və həmin dəhşətli məktub bu cümlələrlə başlayırdı:

"Salam, Azərbaycan, salam, əziz və qeyrətli xalqımın nümayəndələri...

İnanıram ki, bu məktubumu bütün Azərbaycan oxuyacaq və ürək ağrısı ilə oxumayanlara da yayımlayacaq... Mən 1992 -ci ildə Xocalıda əsir götürülən qızlardan biriyəm. O zaman mənim 15 yaşıym var idi, artıq 40 yaşındayam... Mənimlə bərabər burda bir çox əsirlər olub və var, bəziləri isə artıq dünyalarını dəyişiblər. Sizləri çox yormaqla istəmirəm, sadəcə bizə görə narahat olanlar və olmayanlar üçün, özümüz və burdakı vəziyyət haqqında, çox çətin və göz yaşı içində məlumat vermək niyyəti ilə bu məktubu yazıram...

Düzdür, mən hər şeyi, Xocalıda və ondan sonra olanların hamısını bir məktuba sığdırma bilmərəm, çünki bizim hər günümüz sizdən fərqli olaraq XOCALI faciəsi günü kimi keçir. Beləliklə, mən əsir düşəndə anamla birlikdə idim, bizi o soyuq

və şaxtalı havada günlərlə ac- susuz saxladıqdan sonra yerimizi dəyişdilər, bir hərbi hissəyə gətirdilər və əsgərlərin qablarında artıq qalan tulantı yeməkləri bir böyük qazana töküb gətirib atdılar qabağımıza, inanın, elə həvəslə elə iştahla yeyirdik ki... O tulantıları "bayram aş" kimi yeyirdik... "Sag olsunlar" bizə bir vedrə su da verdilər, amma vedrənin içinə 4-5 erməni tüpü-rəndən sonra gətirib qoydular qabağımıza...

Çarəmiz yox idi, günlərlə susuz qaldığımız üçün məcbur idik o suyu içməyə...

Bir neçə gün sonra bizə "şad" xəbər verdilər, dedilər ki, hazırlaşın, sizi yuyunmanız üçün hamama aparırıq... Çox sevinmişdik, çünki artıq 2 ay olardı yuyunmurduq, ayaqyolu da əsir qaldığımız padvalın içində olduğuna görə çox pis halda idik. Bizi hamama gətirdilər, əsgərlərin yuyundugu hamama. Hardasa 30 nəfərə yaxın müxtəlif yaşda qadın əsirlər idik və ən kiçiyi mən idim...

Hə, əzizlərim, bizi saldılar hamama, hamamda isə bizi hardasa 80, 90 nəfərə yaxın erməni əsgəri gözləyirmişlər...

O hamamda nələrin olduğunu, nələrin baş verdiyini, nə zülmələr çəkdiyimizi, necə qışqırıb agladığımızı yazıb sizi ürək ağrısına salmaq istəmirəm, sadəcə bunu deyim ki, bizi ermənilər "çimizdirdilər" və hardasa təkcə 20, 30 nəfər tərəfindən mən zorlandım, digərlərini bilmirəm...

Bu hal bir neçə dəfə baş verdi, sonra bizi ermənilər öz aralarında paylaşırdılar... Yaşlı əsirlər əsgərlərin, cavanları zabitlərin... Gündüzlər bizi çölə çıxardırdılar hava almaq üçün, çox vaxt əynimizi soyundurub musiqi qoşaraq oynamağa məcbur edirdilər, ilk günlərdə oynamaya etiraz etsək də, sonra

hər etiraz etdikdə döyərək bizi vərmiş etdirdilər hər şeyə... Artıq nə deyirdilər edirdik və o qədər şey etdirirdilər ki, yaza bilmirəm, utanıram...

İllər keçdikcə yerimizi dəyişdilər, bəzilərimizi ayıraraq harasa başqa yerə apardılar, anamın ürəyi partlayıb dünyasını dəyişdi bir iki il sonra, mənim qara günlərim daha da çoxaldı, çünki çox vaxt anam məni qorumaq naminə çox şeyi öz üzərinə götürürdü... Dəfələrlə özümü öldürmək istədim, edə bilmədim... Hər dəfə intihar etmək istədikdə içimdə bir ümid yaranırdı ki, bir gün bitər bu əsarət...

Mən xalqımın qeyrətinə, qeyrətli ogullarına, qızlarına bələdəm... Bilirəm ki, çoxunuzun ürəyi yanır orda və əlinizə fürsət düşərkən nədə edirsiniz... Xalqımın, Ramillər kimi, Fəridlər kimi, Mübarizlər kimi, Çingizlər və digər bu kimi ogullarının çox olduğunu bilirəm və buna əminəm ki, bir gün o ogullar bizi bu əsarətdən qurtaracaqlar... Keçən il Aprel döyüşləri başladıqda o qədər sevinmişdik, o qədər sevinc içində idik ki, artıq torpaqlarımızın və bütün əsirlərin azad olunacağı ümidimiz daha da çoxaldı. Allahın izni və qeyrətli ogullarımızın vasitəsi ilə tezliklə bu ümidimiz gerçəkləşər və biz də ürəkdən sevinərik. Hal-hazırda adını qeyd edə bilmədiyim yerdə Azərbaycan televiziya kanallarını izləyə bilirəm. Azərbaycanın və ümumən xalqımın uğurlarını əsirlikdə olsam da, sevinirəm, amma bu sevincim elə də çox sürmür. Televiziya kanallarında olan gündəlik proqramlara baxdıqda bəzən elə bilirəm ki, biz əsirlərə acıq verilir...

Şou proqramlar, əyləncəli proqramlar, müğənnilərin dartsımaları, şou biznesdə baş verən qarşıdurmalar, müğən-

nilərin yekə-yekə danışmaları, mənasız seriallar, təm-təraqlı konsertlər, bayram tədbirləri və digər bu kimi çox verişlər... Bununla mən xalqıma və tv kanallarına hər gün matəm içində olmalarını demək istəmirəm və bu, mümkün də deyil, çünki biz insanıq, hər şeyə amin deyib gülmək fitrətimizin təcəssümüdür... Bayram da keçirin, əzizlərinizlə deyin-gülün, həyatınızı, işlərinizi xoş əhvali-ruhiyədə keçirin, bu sizin haqqınızdır... Amma nə olar, o verişlərlə yanaşı, Qarabag haqqında da, verişlər yayımlayasız, əsir düşənlərin axtarılmasından danışasınız, biz də orda vətəndə bizi düşünlər var deyə sizə güvənək... O şou biznes xəbərləriniz, müğənnilər və onların sərgüzəştləri haqqında olan xəbərlərinizlə yanaşı, Vətəndən didərgin düşüb canını Vətənə fəda edən igid oğullar və qızlarımızdan da söhbət açıb onları xatırlayasınız!

O mənası, amalı bilinməyən, insan mənaəviyyatına və insanların psixologiyasına bir başa zərbə vuran seriallarınızla yanaşı - su əvəzinə erməni tüpürcəyi içən əsir qadınlarımızdan da serial çəkmək olar... Amma yox çəkmək istəsəniz də sizə sponsorluq edən olmaz, çünki o zəngin, paralı kişilərimiz bizi əsla düşünməzlər, Azərbaycan qadınının əsirlikdə erməni təcavüzünə necə məruz gəldiyini bilsələr belə!”

Bu məktubu paylaşan oğlanın hayqırıqları getmirdi İntiqamın qulağından:

“P.S. Bu məktub bəlkə də heç əsirlikdən yazılmayıb. Bəlkə də kimsə tərəfindən düşünülüb, amma biz bu faciəyə göz yumduq. Bizim biqeyrətlər erməni harsınlarını, bəlkə də xalalarını gətirib Azərbaycanı gəzdirirlər. Bilin, son erməni dünyada var ikən biz bu millətə iltimas qurmamalıyıq. Çünki hələ ana bətnində olan erməni cocuğu da düşməndir. Bunu bu

illər ərzində anlamayan varsa, onun geni haydan gəlir. Bu yazını verməkdə tək məqsədimiz vicdanı olanları sızlatmaq deyil, vicdanı yatmışları oyatmaqdı. Ən yaxşı erməni "ölü ermənidir"...

Bu məktub İntiqamın, eləcə də onun kimi qeyrətli oğulların qəlbindəki İntiqam alovunu sönmək bilməyən bir qaynar lavaya döndərmişdi. Hamı səbirsizliklə müharibə olacağı günü gözləyirdi...

Müharibə isə başlanmaq bilmirdi ki, bilmirdi. ATƏT deyilən qurumun vecsiz nümayəndələri tez-tez gəlib qarın otarır, heç nə olmayıbmiş kimi qayıdırdılar öz xarabalarına. Xəbərləri yox idi ki, təkcə işğal altında qalan qədim bir torpaq kimi onun övladlarının da daxili dünyası viranəyə çevrilmişdir. O uçub dağıdılan evləri pul-para hesabına bərpa etmək o qədər də çətin məsələ deyildi. Ancaq könül xərabələrini heç nə ilə bərpa etmək mümkün olmayacaq...

İntiqamın gizlədiyi bu dəhşətli məktubu oxuyan Ümidin ürəyi param-parça olmuşdu. Zəngəzurda doğulub boya-başa çatan bu bədbəxt taleyli insanın gecə-gündüzü yox idi. Dərdinə çarə, sağalmaz yaralarına, dərmansız dərdinə məlhəm axtarırdı.

Ata ilə oğul arasında bu mövzuda söhbətlər bitmək bilmirdi ki, bilmirdi... İntiqam rusiyalı məşhur tarixçi alim, şərqşünas Andrey Zubovun mühazirə zamanı dediklərinin sosial şəbəkələrin rüsdilli auditoriyasında böyük rezonans doğurması haqqında atasına məlumat verdi. Ermənilərin satqınlığı, rəzilliyi haqqında söylədiyi mülahizələr alimin tarixi faktlara vicdanlı münasibətinin ifadəsi idi. Zubov Osmanlı İmperiyası barədə

mühazirə deyərkən, o dövrlərdə ermənilərin türklərə qarşı satqınlıq etdiklərini xüsusi vurğulayıbmış. Alimin faktlara istinadən söylədiyi sözlər erməni xislətini açmaq baxımından olduqca maraqlıdır. Alim deyirmiş ki, türklərin ermənilərə kömək və dəstək olduğu dövəmdə belə ermənilər gizli yollarla silahlanaraq, rusların hücumu zamanı silahlarını türk ordusuna tuşlayıblarmış: *“Daşnaklar öz istədiklərinə əvvəl-axır nail oldular. Onların əsas istəyi türk torpaqlarında erməni dövləti yaratmaq idi. Əvvəlcə ermənilər türklərə qarşı düşmənçilik etdi. Onlar Ənvər Paşaya və bütün Osmanlı İmperiyasına xəyanət etdilər. Bunun adı cinayətdir. Siz təsəvvür edin, o dövrlərdə sadə müsəlmanlar minlərlə erməniyə qucaq açıb, öz evinə salmışdı. Bunu ermənilərin özləri də qeyd edirdilər. Tarixdə belə hallar nadir olur.”*

Alim öz mülahizələrini söyləyəndən sonra qənaətlərini bu fikirlərlə yekunlaşdırmış, dinləyicələrini düşünüb nəticə çıxarmağa səsləmişdi: *“Türklər minlərlə xristianı xilas edib. Sizcə, biz ruslar bu hərəkəti çeçenlərə və yaxud Krım tatarlarına qarşı etmişik? Fikirləşin...”*

Xeyli fikirləşəndən sonra Ümid alimin söylədiklərinə münasibətini bircə cümlə ilə ifadə elədi:

-Kim haqqın tərəfindədirsə, haqq özü ona kömək olsun!

Əslində haqqın tərəfdarları az deyidi. Onlar da ayrı-ayrı zamanlarda erməni xisləti haqqında öz fikir və mülahizələrini söyləmiş, bəşəriyyəti ayıq, diqqətli olmağa, bu deyilənlərdən nəticə çıxarmağa səsləmişdilər...

Görkəmli rus tədqiqatçısı V.L.Veliçkonun "Qafqaz" əsərindəki bu fikir mülahizələr təsadüfi ola bilməzdi: *“...məhz*

ermənilər hər cür bəhanə ilə hay-küy qoparmaq qabiliyyətinə malikdirlər. Onları özgə evinə buraxmadıqda, yaxud hər hansı bir hiylələrinin üstünü açdıqda, ya da oğrularını məhkəməyə verdikdə təkcə özləri hay-küy qoparmırlar, həm də özgə xalqdan olan, səfeh, yaxud satqın adamları da hay-küy qoparmağa məcbur edirlər."

V.Veliçkonun ermənilər haqda söylədiyi bu qənaətlər də faktlara istinadən yaranmışdı: *"Ermənilər yerli əhalinin qanını içirlər. Bundan razı qalmayaraq gələcəkdə onları öz yerlərindən qovub torpaqlarına sahib olmaq məqsədilə yerli müsəlman əhalini hörmətdən salmaq siyasəti həyata keçirirlər". "Erməni qadınları digər xalqlarla zorla, məcburən də olsa, əlaqədə olmuşlar. Şərəf və ləyaqətlərini itirmiş erməni qadınları ilə münasibətdə olan İran əsgərləri, türklər, gürcülər və dağlılar görünür onlardan heç bir ədəb-ərkan gözləməmişlər. Bu səbəbdən də ermənilərin damarlarından hər cür qan axır". "Biz hələ "böyük Ermənistan" adlı dərdli ölkə haqqında yazılan, qonşu ölkələri də bundan agah etmək missiyasını öz üzərinə götürən erməni dərsliklərini demirik. Kilsə məktəblərində hətta "böyük Ermənistanın" xəritələri verilir, paytaxtı Tiflis şəhəri göstərilir və onun sərhədləri Voronejədək uzanıb gedir".*

Ümid kişi həqiqətlə dolu bu mülahizələri dinləyib əsəbi, emosional şəkildə dedi:

-Nankorlar Azərbaycanın ən səfalı yerlərində yaşayırdılar. Ən yaxşı evlərin, ən yaxşı maşınların sahibi idilər. Bu Qarabağ söhbətini salmasaydılar, Bakının, Sumqayıtın, Gəncənin yarısı elə onların idi. Xan kefində yaşayırdılar... Şadlıq-

larına şitlik elədilər. Min fitnə-fəsad törətdilər. Nə qədər günahsız insanın qanına bais oldular...

Atasıyla bu tipli söhbətləri aparanda Ümid kişinin haldan-hala düşməsi İntiqamı qorxudurdu bir az. Kişinin əsəbiləşdiyini görən kimi ya söhbətin məcrasını dəyişməyə çalışır, ya da bir bəhanə ilə durub gedirdi. Atasına vermək istədiyi saysız-hesabsız sualların cavabını erməni xisləti ilə bağlı yazılan kitablarda, məqalələrdə axtarırdı.

Bu yazıları oxuyanda dəhşətə gəlirdi oğlan. Düşünürdü ki, yaxşı, Qarabağ faciəsini, Xocalı faciəsini özüm görməsəm də, bu haqda atamdan, anamdan, başına müsibətlər gətirilən kəndçilərimizdən çox eşitmişəm. Onu bilirəm ki, insanlıq simasını itirənlər çox böyük faciələr törədiblər mənim ata yurdunda. Nəslimizi, kökümüzü yer üzündən silmək istəyiblər bu cəlladlar. Əsirliyə düşüb qayıdanlar, hadisələrin iştirakçısı, şahidi olanlar, təsadüf, Allahın möcüzəsi nəticəsində sağ qalanlar elə şeylər danışır, elə şeylər yazırlar ki, adamın lap matı-qutu quruyur. Bəs bu hadisələri görməyən dünyanın görkəmli adamları erməni xisləti haqqında bu qənaətlərə hansı hadisələr əsasında gəlibmişlər görən? Görünür çox-çox əvvəllər belə bunlar yaramaz, insanlığa layiq olmayan işlər görübmüşlər. “Aşıq gördüyünü çağırar” deyiblər. Bəs bu dahilər ermənilərin hansı alçaq cəhətlərindən xəbərdar imişlər görən?

Bu fikirlər, düşüncələr oğlanı axtarışlar aparmağa sövq edirdi. Bir dəfə internetdə rast gəldiyi bir yazı onun bütün varlığını titrətdi. Həyəcanla oxuduqca faktlara istinadən yazılmış bu tarixi həqiqətlər oğlanı dəhşətə gətirdi...

Leonard Ramsden Hartil adlı amerikalı müəllifin 1928-ci ildə ABŞ-ın İndianapolis şəhərində “The Bobbs-Merrill Company” nəşriyyatı tərəfindən “İnsanlar belədir” (“Men Are Like That”) adıyla çap olunan kitabında nələr var imiş, İlahi! Teleqraf.com saytında 1918-1922-ci illər arasında ermənilərin Azərbaycanda törətdiyi soyqırım və qətl-yamllardan bəhs edən kitabın şəkli də verilmişdi.

İntiqam kitabın müəllifinin saytda verilən ön sözünü oxumağa başladı:

“1922-ci ilin fevral ayından 1924-cü ilin martınadək Qafqazda kənd təsərrüfatının inkişafı ilə əlaqədar layihələrdə işlədim. Həmin illərdə bu kitabda bəhs etdiyim Avanes Apresyanla tanış oldum. Onu mənə ali təhsilli insan kimi təqdim etdilər və aylıq 6 dollara işə götürdüm. Rus, türk (Azərbaycan) və erməni dillərini bilirdi. Azərbaycan və Sovet Ermənistanı ərazilərində rahat gəzə bilirdik.

Bir dəfə məscidi dağıdılmış və xarabalığa çevrilmiş türk (azərbaycanlı) kəndində gecələmək məcburiyyətində qaldıq. Avanesdən bu kənd və baş verən olay haqda bilib-bilmədiyini soruşdum. Soyuqqanlı şəkildə “Bilirəm, bu kəndin dağıdılmasına mən də kömək etmişəm. Bu xarabalıqlar arasındakı insan sümüklərinin sahiblərinin öldürülməsini öz gözlərimlə gördüm. Bu kənddə bir türk vardı, yaşlı bir insan idi. Heç vaxt belə bir qorxmaz və qəhrəman insan görməmişdim. Hətta rus ordusunda belə...” – cavabını verdi.

Rəfiq Yusifəli. Xiffət (roman)

Avanesi öz həyat hekayəsi və burada baş verənlər haqda mənə danışmağa razı sala bildim. Avanesin həyatını oxuduqdan sonra inanılmaz olayların baş verdiyinin şahidi olacaqsınız”.

Bir erməninin xatirələrində Azərbaycan hadisələri - 1918-1922-ci illər:

“Mən Avanes Apresyan 1892-ci ildə Azərbaycanın Şuşa şəhərinin Xankəndi kəndində doğulmuşam, anamı xatırlamıram, atam mülk və ferma sahibi zəngin bir insan olub. Burada əsasən türklər və ermənilər yaşayırdı. Əslində tarixi Azərbaycan ərazisi olan bu torpaqlarda ermənilər əcnəbi kimi bir şeydi. Sayca azərbaycanlılardan az olan ermənilər xristian azlıq idi. İrəq, din və ənənələr arasındakı fərqliliklər heç vaxt bərabər olmadı.

Birinci Dünya Mühəribəsindən əvvəl bu bölgədə yaşayan ermənilər mülk sahibləriydilər və ticarətlə məşğuldular. Bu səbəbdən də rus hökuməti və dövlət adamlarına yaltaqlanırdılar. Azərbaycanlılar (türklər) kənd təsərrüfatıyla məşğul idi”.

Aspersyan qeyd edir ki, həmin dövrdə Çar Rusiyasında təhlükəsizlik türklərin tarixi düşmənləri olan rus kazakları tərəfindən təmin olunurdu:

“Bəzi vaxt kazaklar bu bölgədən geri çəkildə qarışıqlıq yaratmaq üçün ermənilərlə türkləri üz-üzə qoyurdu. 1905-ci ildə uğursuz qiyam cəhdindən sonra faciəvi olaylar baş verdi. 1918-1922-ci illərdə baş verən qorxunc hadisələr, vəhşət və barbarlıq insanların heyvandan da vəhşi olduğunu göstərdi. Atamın evində keçirilən icaslarda Ermənistanın müstəqilliyini təmin etmək üçün gizli erməni dərnəklərindən bəhs olunurdu. Bu dərnəyin üzvləri “daşnak” adlandırılırdı. Dostlarıma bu qiyamçı agentlərin qəhrəmanlıqlarından danışardım.

Rafiq Yusifəli. Xiffət (roman)

Ruslar öz əleyhinə erməni qiyamı baş verəcəyindən qor-xan kimi xristianlarla müsəlman azərbaycanlılar arasında münaqişəni qızışdırırdı. Həmin illərdə Ermənistanın müstəqil-liyindən yox, daha çox ermənilər və türklər arasında artan düşmənlikdən danışılırdı”.

Daha sonra qarabağlı erməni Şuşada baş verənlərdən belə danışır: “Bölgənin ən böyük şəhəri olan Şuşada məktəbə gedirdim. Məktəb evimizdən yeddi kilometr məsafədə yerləşirdi. Qarışıqlıq dövründə evdə qaldım, məktəbə gedə bilmədim. Fermamızda işləyən azərbaycanlı işçilər də qaçmışdı. Vəziyyət qaydasına düşəndə yenidən Şuşaya gedə bildim. Şəhərin azərbaycanlılar yaşayan tərəfində xarablıqdan başqa heç nə qalmamışdı. Bütün evlər dağıdılmış və insanların başları kəsilmişdi. Eyni hal azərbaycanlıların sıx yaşadığı Xankəndində də baş vermişdi.

Həmin vaxt türklərin bir erməni qadınını qaçırıb uşağını öldürməsi haqda şayiə yayılmışdı. Lakin bunun nə qədər real və yalan olduğu bilinmədi. Ermənilər dəliyə döndülər və türklərin evlərinə hücumə keçməyi planlaşdırdılar, amma rus kazaklar buna gündüz vaxtı icazə vermədi, “gecə isə qarışmayacağıq” dedilər.

Bunu eşidən bizimkilər silahlanıb türk məhəllələrinə doğru getdilər və axırncı türk öldürülənə qədər bir qətləyam davam etdi. Bütün gecəni qorxudan yata bilmədim, ermənilərin qışqırıqları, çarəsiz qurbanların fəryadlarından qulaqlarımı tutdum. Səhərədək məhəllədə yaşayan türklərin hamısı öldürülmüşdü. Uşaqlığımdan bəri mənə türklərin günahkar olduğunu öyrətmişdilər”.

Aspersyan o dövrdə rusların azərbaycanlıları silahsız qoyduğunu etiraf edir: *“1905-ci ildə erməni-türk savaşında biz daha yaxşı döyüşdük. Bizimkilərin əksəriyyəti rus ordusunda təlim görmüş, xidmət keçmişdi. Üstəgəl zəngin idik və yaxşı silahlanmışdıq. Türklər Rusiyada orduya götürülmürdü və təlim görməmişdilər. Bıçaqlardan başqa silahları yox idi. Döyüşlər nizamlı getmirdi, türklərin kəndlərinə hücum edib insanları öldürərək evləri talan edib geri çəkildik, türklər isə sadəcə özlərini müdafiə edirdi.*

Şuşada baş verənlər Azərbaycanın digər bölgələrində də təkrarlandı. Bakıda da buna oxşar olaylar baş verdi. Kəndimizdəki türklərin hamısı öldürüləndən sonra kazaklar bu olaylara son qoydu”.

Kənd təsərrüfatı üzrə təhsil almaq üçün Tiflis və Odesaya gedən Avanes Apresyan təhsilini bitirməmiş orduya çağırılıb. Bolşevik inqilabı başladıqdan sonra ordudan qaçan Apresyan daha sonra Ermənistanın müstəqilliyi üçün azərbaycanlılara qarşı başlamış döyüşə girən erməni hərbi birliklərinə qoşulur və burada kapitan rütbəsi alır.

Aspersyan ermənilərin soysuz millət olduğunu deyir: *“Bolşeviklər inqilabı qələbə ilə başa çatdırdıqdan sonra erməni liderlərimiz müstəqil Ermənistan qurmaq istəyini ruslara çatdırdı. Həmin vaxt bu məqsədlə qurulan və mənim də sırasında olduğum 223-cü alayın hamısı erməni idi.*

1892-ci ildə Moskvada təhsil almış Simon Zaxariyan və Kristofer Mikaelyan adlı iki erməni tərəfindən qurulan Daşnaksütyun Partiyasının ilk məqsədi türklərin hakimiyyəti altında olan erməniləri rifaha qovuşdurmaq idi. Lakin əvvəlcə

dərnək formasında qurulan partiyanın əsas məqsədi müstəqil Ermənistan qurmaq, erməniləri türklər və rusların boyunduruğundan qurtarmaq idi. Lakin ermənilər ruslar üçün məqsədinə çatmaq üçün ayaq basıb qalxmaq istədiyi bir pillə idi.

Halbuki ermənilərin tarixinin qədim olduğu, Nuha qədər getdiyi deyilir, amma hansı soydan gəldiyimiz məlum deyil. Başqa sözlə, daşnaklar 1918-ci ildə rusların köməyi ilə Ermənistanın müstəqilliyini elan edib. Hər nə qədər bizdən öz məqsədləri üçün istifadə etsə də, biz bunu Rusiyasız bacara bilməzdik. Lakin həmin dövrdə müstəqil olduğumuzu elan etsək də, Moskva bizimlə belə davranmırdı, bütün qərarlar yenə də oradan verilirdi, biz isə icra edirdik”.

O, daha sonra ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırma başlamasından danışır: “Müstəqil Ermənistan əhalisinin böyük əksəriyyəti azərbaycanlılardan ibarət idi. Hər kənd və şəhərdə vəziyyət bu cürdü. Hər qəsəbədə və kənddə mütləq türk məhəllələri vardı. Aleksandropolda da vəziyyət beləydi.

Ermənistan qurulduqdan sonra Daşnak Partiyası türkləri əzməyə və təhqir etməyə başladı. Bundan sonra Aleksandropoldakı (Gümrü) türklər erməni hökumətinə müraciət edərək, Türkiyəyə köçmək icazəsi istədi. Bu icazə verildi, türklər əşyalarını arabalara yığıb evlərini tərk etdilər. Azərbaycanlıların kütləvi halda köç etməsi, müsəlman türklərə qarşı kin duyan daşnaklar üçün ələdüşməz fürsət idi.

Daşnaklar türklərin keçəcəyi yolların kənarlarına öz silahlılarını yerləşdirdi. Türklər at arabaları ilə irəliləyir, uşaqlar dəyənəklərlə öküzləri dümsükləyir, qadınlar ənənəvi

olaraq türk niqabı ilə üzlərini örtüb və qucaqlarında körpələrini aparır, soyuq və küləkdən qorunmaq üçün adyallara bürünürdülər.

Vadidəki yolun bir hissəsi bağlanmışdı və qabaqdakı araba bu maneəyə rast gələndə dayandı. Qayalar arxasında gizlənmiş daşnaklar türkləri gülləbaran etməyə başladı. Qadın və uşaqlar arabalardan tullanıb qışqıra-qışqıra qaçır və ümitsiz bir şəkildə sığınacaq axtarırdılar.

Qətlə tamamlanmamışdı. Həmin gün Aleksandropolun tərk edilmiş türk bölgəsi də talan və yox ediləcəkdi”.

Avanes Asperyanın sözlərinə görə, ermənilərdə azərbaycanlılara qarşı nifrət genetik olaraq ötürülür: “Hamısından da pisi budur ki, biz ermənilərə uşaqlıqdan türklərə nifrət öyrədilir və onlardan qorxmağımızın vacib olduğu deyilir. İllərdir erməni analar uşaqlarını türklərə nifrət aşılayan laylalarla yatırırdı. Tarixin uzaq dövrlərindən bəri ilk dəfə idi ki, ermənilər türklərə qarşı savaşa başlamışdı. Bu ölkədə münaqişənin, fanatik və intiqamçı bir cinayətin işlənmədiyi bir kənd, bir qəsəbə, kiçik bir yer tapa bilməzsən. Bu nifrət və intiqam ənənəsini mahnılarımız və laylalarımız diri saxlayır. Bizə nəsilərimizdən miras qalmış bu ənənələr türklərlə savaşarkən belə nə qədər qorxaq olduğumuzu və qələbə qazanarkən belə intiqam duyğusuna qapılaraq nə qədər amansız və vicdansız olduğumuzu göstərir”.

Qarabağ erməniyi bildirir ki, ermənilərin cinayətləri hər yerə yayılmağa başladıqdan sonra Türkiyə (Osmanlı) ordusu azərbaycanlılara köməyə gəlib: “Çar Rusiyasının parçalanmış ordusu bölgədən çıxdıqdan sonra da erməni birlikləri burada qaldı. Vaxtilə çar ordusuna güvənən həmin erməni birlikləri indi

türk ordusunun qabağından qaçırdı. Erməni xalqı da onlara qoşulmuşdu. Qaçarkən öz evlərini yandırır, hər yeri xarabalığa çevirirdilər. Qaçmaq istəməyənlər isə azərbaycanlıların mərhəmətinə sığınıb orada qaldı. Türk ordusu Azərbaycana gələndə ermənilərin hamısı qaçıb getmişdi və kəndlər tamamilə bosalmışdı, qaçan ermənilərin arxasında qida mənbələri tamamilə yox edilmiş boş bir bölgə qalmışdı. Halbuki dəyərli olan hər şey torpağın altında, mal-qara mağaralarda gizlədilmişdi.

Ermənistanda qalan birliklərimiz Aleksandropola 60 kilometr məsafədə yerləşən dəmir yolu xətti üzərindəki Qara Kilsə şəhərində toplaşmışdı. Türk ordusunun yaxınlaşmasından sonra əsas qüvvələrə qatıldıq. Həmin vaxt əlimizdə çar ordusunun götürdüyü 3000 türk əsir vardı. Rus ordusu geri çəkildikdən sonra onları bizə vermişdilər.

Qara Kilsəyə çəkildə bu zavallıların 2000 nəfəri qəddarlıqla öldürüldü. Bu vəhşilik məni xəstə salmışdı, amma etiraz edə bilmirdim, qorxurdum, məni də öldürə bilərdilər. Bəzilərinə nisbətən işgəncə verilməsə də, əksəriyyəti yandırılaraq öldürüldü. Azərbaycanlı əsirləri taxta klublara dolduraraq od vurub yandırirdilər. 1000 nəfəri isə saxladıq. Bunun səbəbi də Avropanın rüslardan böyük sayda əsir təhvil almağımızın bilinməsi idi və bunun hesabatını bizdən istəyə bilərdilər. Həmin əsirlər isə Azərbaycana gələn Osmanlı ordusu tərəfindən xilas edildi”.

Aspersyan bolşevik inqilabından sonrakı dövəndə də erməni vəhşiliyinin davam etdiyini vurğulayır: “Azərbaycanlıların qaçmasına yer verə biləcək bütün yolları bağladığı və dərhal yox etmək işinə başladıq. Birliklərimiz bir-bir bütün türk

kəndlərini mühasirəyə aldı və top atəşləri ilə evlərin hamısı dağıldı. Kəndlilər çöllük ərazilərə qaçmağa başladı, lakin onları tutub güllələyir və süngülərlə öldürürdük. Əlbəttə, qaçıb canlarını qurtaranlar da vardı, onlar ya dağlarda özlərinə sığınacaq tapmışdı, ya da Türkiyəyə qaçmışdı. Arxada qalanların hamısı isə öldürüldü.

Naxçıvandan Gürcüstana qədər olan bütün sərhəd bölgələri, o cümlədən Ağrı dağının ətəyindəki bütün türk kəndləri yerlə-yeksan olundu. İndi bu yerlərdə gördüyün ölü insanların sümükləri üçün ulayan qurd və çaqqalların səslərindən başqa bir səs eşidə bilməzsən. Bu, kin və nifrətin nə qədər böyük olduğunu göstərən bir nümunədir.

Ermənilərin türk kəndlərinə hücumunda bir olay diqqətimi çəkdi. İrigövdəli bir azərbaycanlı vardı, çox yaxşı döyüşürdü, əsl qəhrəman kimi. Onun evdən bir tüfəng götürüb bir qrup silahlı erməni əsgərinə hücum etdiyini gördüm. Tüfəngin qundağı ilə sağ-sola hücum edir, atəş açılmasına baxmayaraq “Allah, Allah” deyib özünü müdafiə edirdi.

Erməni əsgərindən biri süngünü onun sinəsinə sapladı, süngünün tiyəsi kürəyindən çıxdı. Türk isə süngünün taxıldığı silahı qundağından tuta bildi. Birdən o, silahı buraxıb ermənin qırtlağından yapışdı. Həmin vaxt digər erməni əsgərləri dairəvi şəkildə dayanıb qışqıra-qışqıra tamaşa edirdilər. Hər ikisi yerə yığılanda bir erməni əsgəri böyük bir daşı götürüb türkün başına vurdu. Türk yerdə səssiz və hərəkətsiz qaldı. Türkü süngüləyən erməni ayağa qalxdıqdan sonra süngünü çəkib onun sinəsindən çıxardı və qanını yaladı”.

Aspersyanın azərbaycanlı uşaqların başına gətirilənlər haqda söylədikləri də dəhşətdir: “*Bir gecə azərbaycanlıların yaşadığı kəndin yanından keçirdim. Evlərdən birinin qabağında ocaq yandığını görüb yaxınlaşdım, ocağın ətrafında erməni əsgərləri oturmuşdu. Aralarında iki azyaşlı qız uşağı vardı, yerə çömbəlib hıçqıraraq ağlayırdı. Qırılmış ev əşyaları, insan cəsədləri ora-bura dağılmışdı. Təəssüf ki, onları zorlamışdılar.*

Azərbaycan dilində onları xilas edəcəyimi, məndən qorxmamalarını dedim. Qızları götürüb oradan uzaqlaşdım. Bir-iki kilometr sonra yenə dağıdılmış türk kəndinə rast gəldim. Yanımdakı yeməyi qızlara verdim və sığınacaq tapdıqdan sonra yatdım. Gecə yarı ağlayan bir uşağın səsinə oyandım. Ay işığı burada baş verən faciəni görməyimə kömək oldu. Səsə doğru irəliləyərək türk evi olduğu bəlli olan dağılmış bir evə gəlib çıxdım. Otaqlardan birinin döşəməsində bir ölü qadın uzanmışdı, boğazı kəsilmişdi.

Qadının sinəsində bir yaşlarında körpə qız vardı, ölü qadının döşündən süd əmməyə çalışırdı. Uşağı qucağıma aldım və cibimdəki çörəyi isladaraq qarnını doyurdum və baxmaları üçün qızlara verdim. Səhəri gün əlimə düşən fürsətdən istifadə edib uşaqları Qarsdakı bir Amerika yetimxanasına yolladım”.

Aspersyanın sözlərinə görə, o günlərdə ermənilər ingilislərin köməyi ilə Bakını – böyük neft şəhərini ələ keçirib və şəhərin türk əhalisinin 25 min nəfərini qətlə yetirib: “*Biz ermənilər öz içimizdə başlayan savaşda da bir-birimizə qarşı mərhəmətli olmadıq. Biz mərhəmətli insanlar deyilik, çünki hər kəs kimi özümüzdən də qorxuruq.*

Elə bir qətliyam səhnələrinə şahid oldum ki, buralarda öldürülmüş, yerdə yatan insanların sayı payızda meşədə yerə düşən yarpaqların sayı qədərdir. Onlar çarəsiz və müdafiəsiz olan zavallı insanlardır. Bunlar savaşa ölən əsgərlər kimi silahları əllərində savaşıaraq ölməmişdi. Onlar zavallı və çarəsiz insanların öldüyü kimi, dəhşət və qorxu içində öldürülmüşdü”.

Bu tipli yazıları oxuduqca qəlbindəki intiqam hissi daha da böyüyən İntiqam arabir atasıyla söhbət eləyəndə deyirdi ki, mən lap məəttəl qalmışam e, ay ata, dünyanın bu qədər görkəmli adamı erməni xisləti haqqında bu həqiqətləri bilə-bilə niyə onların tərəfini də saxlayırlar görəsən?

-Eh, ay bala, bizdə bir atalar sözü var: “O it də o itin dayısı, haya gedir hamısı”...

-Ata, düz deyirsən, ancaq qəribədi ki, ermənilərə himayədarlıq edən ruslar belə erməni xislətini çox gözəl bilirlər. Bu böyük xalqın tərəqqipərvər ziyahıları ayrı-ayrı vaxtlarda, ayrı-ayrı məqamlarda ermənilərin alçaqlıqları, xəbislikləri, həyasızlıqları haqqında o qədər yazıblar ki! Bax müasir dövrümüzdə olan qanlı hadisələr bir daha göstərdi ki, həmin insanlar nə qədər haqlı imişlər...

Erməni xislətinə yaxından bələd olan Aleksandr Sergeyeviç Qriboyedov (1795–1829) Rus imperatoruna ünvanlanan məktubunda yazılırdı: “Əlahəzrət, mərkəzi rus torpaqlarında ermənilərin məskunlaşmasına icazə verməyin. Onlar elə tayfadırlar ki, bir neçə il yaşadıqdan sonra dünyaya hay-küy salacaqlar ki, bura bizim qədim dədə-baba torpağımızdır.”

1828-ci ildə İranla Rusiya arasında imzalanan Türkmənçay müqaviləsinin hazırlanmasında fəal iştirak edən Qriboyedov

erməni xislətinə yaxından bələd idi və bu xəbərdarlıq məktubu təsadüfən yazılmamışdı. İllər keçdikcə cərəyan edən hadisələr görkəmli diplomatın nə qədər uzaqgörən olmasından xəbər verir. Həqiqəti söylədiyinə görə ermənilər bu tarixi şəxsiyyətin ruhunu həmişə təhqir etmişlər və bu proses indi də davam etməkdədir.

Aleksandr Qriboyedovun ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına köçürülmə prosesi barədə general-feldmarşal qraf Paskeviç yazdığı məktubu da çox maraqlı bir tarixi sənəddir:

“Sizə ermənilərin Azərbaycana köçürülməsi zamanı tətbiq edilən üsullar və onların indi bu vilayətlərdə yerləşdirilməsi barədə mənim vasitəmlə daha mötəbər məlumat verilməlidir.

Həmin məsələ ilə əlaqədar məndə olan dəqiq məlumata görə, polkovnik Lazarev özünü bu mühacirliyin əsas təşviqedicisi sayıb və bizə məlum olduğu kimi, öz fikrini kifayət qədər açıq, lakin əsassız detallarla izah edib. Çünki bununla bağlı ermənilərin heç bir anlayışı yox idi – onlar yalnız Rusiyaya etibar etməklə və onun qanunları ilə idarə olunmaq arzusu ilə hərəkət edirdilər.

Traktat onlara bunun üçün tam hüquq verirdi. Köçürülmə zamanı knyaz Arqutinski, Qamazov daha fəal idilər, tabeliklərindəki digər zabitlər isə artıq onların diktəsi altında hərəkət edirdilər. Polkovnik Lazarev yalnız olduqca yersiz bəyannamələr uydurmaq, nizami erməni könüllü qoşunlarını formalaşdırmaq, Qarabağı və digər vilayətləri öz tabeliyinə daxil etmək barədə düşünürdü. Amma oralarda çoxdan yaradılmış təsisatlara xüsusi səlahiyyət verilə bilməzdi. Knyaz

Arqutinski bir neçə dəfə yaramaz rəftarı, lovğalığı, faydasızlığı barədə ona irad bildirib. Polkovnik Lazarev bütün digər işləri də bu cür həyata keçirib və onlar barədə geniş danışmağa dəyməz. Yalnız bunu əlavə etmək lazımdır ki, o, düşüncəsiz adam olsa da, dövlət vəsaitini xəlvəti mənimsəmək və qəsdən zərər vurmaq niyyəti yoxdur.

Belə ki, Urmiyadan gələn ermənilərə pul müavinətləri paylananda bir çox problemlər ortaya çıxsada, vəsaitdən sui-istifadə halları olmamışdı. Düzdür, yoxsullara az, varlılara çox pul verilmişdi. Bu da ona görə baş vermişdi ki, qoşunlarımız həmin əyaləti tələsik tərk etmişdilər. Bu səbəbdən də düzgün paylanmayan pul gəlmələrə az kömək etdi. Bu, yeri gəlmişkən, həmin vəsaitlə bağlı mənə məlum olan yeganə faktır.

1. Ermənilərin çox hissəsi Qarabağdakı müsəlman mülkədarların torpaqlarında məskunlaşdırılıb. Əslində, bu proses yayda həyata keçirilməliydi. Torpaq sahibləri olan müsəlmanların çox hissəsi köç düşərgələrində başqa dindən olan yad gəlmələrlə az əlaqə saxlayıb.
2. Odun tədarük edilməyib və ermənilərin rahat və etibarlı yerləşdirilməsi üçün münasib yerlər ayrılmaıyb. Bütün bunlar vaxtında olmalıydı. Bu nöqsanı aradan qaldırmaq artıq gecdir. Köçürülənlərin yeri darısqal olduğundan onlar müsəlmanları sıxışdırırlar və onlar da haqlı narazılıq edirlər.
3. Dövlətin maliyyə yardımları tamamilə səriştəsiz şəkildə həyata keçirilib. Ehtiyacı olanların sayı və kimə nə qədər vəsait lazım olması barədə düzgün məlumat olmadan, dilənçilər kimi, hərəyə bir-iki rubl paylanıb. Birdəfəlik verilən 25 rubl müxtəlif vaxtlarda hissə-hissə verilən məbləğdən on dəfə əhəmiyyətlidir.

Heç bir səmərəli tədbir, məsələn, əhalinin tədarükü, habelə gələn ilin əkini üçün buğda alınması və digər bu kimi tədbirlər görülməyib.

Sizə komitənin səmərəsiz hərəkətlərini bildirməklə yanaşı, ədalət naminə qeyd etməliyəm ki, əgər orada qabiliyyətli adamlar otursaydılar belə, onlar da böyük çətinliklərlə üzləşərdilər. Vilayət idarəsində hətta Arazın o tayındakı torpaqların və kəndlərin təxmini siyahısı belə yoxdur. Arazın bu tayındakı mahallardakı sakinlərin də sayı məlum deyil. Evlərdən isə danışmağa dəyməz – nəyin kimə məxsus olduğunu heç kəs bilmir. Odur ki, komitə istifadə etməli olduğu lazımi məlumatları heç yerdən ala bilməyib. Buranın vilayət rəisi deyir ki, o, yeni gəlmiş ermənilərin əksəriyyətini sonradan Arazın o tayına köçürmək istəyir, lakin ermənilər Sizdən onlara əvvəl yerləşdirildikləri yerlərdə qalmağa icazə verməsini xahiş edib. Sizin razılığınızı alıblar. Bununla belə, vilayət rəisi podpolkovnik, knyaz Arqutinski həmin tədbirin görülməsinin mümkünlüyünə hələ də ümidini itirmir. Həmin məmur özünün idarəetmə bacarığına və sədaqətinə görə rəhbərliyin tam etimadına layiqdir.

Yeni köçürülənlərə yardım üçün 30 min rubl gümüş və 2 min qızıl əşrəfi təyin edilib və bundan ciddi şəkildə istifadə olunacaq. Əgər Siz ən yaxın vaxtlarda həmin məsələ ilə əlaqədar vəsaiti ikiqat artırmaq barədə qərar versəniz, gəlmələrin rifahı büsbütün sabitləşər. Yardım tələb edənlərin sayını öz-özünüydə təsəvvür edək. Sonradan onların hamısı xəzinəyə vergi ödəyəcək. Bilmirəm, Sizə həmin məsələ məhz bu nöqtəyindən nəzərdənmi təqdim edilib və Siz onu bəyanəcəksinizmi?

Yardımanın xəzinədən heç bir xərc tələb etməyən daha mühüm bir mənbəyi sərdar mal-qarası ola bilər ki, hazırda onların sayı 30 min başa yaxındır. Bu mal-qara sərdar tərəfindən vaxtilə sakinlərə vergi öhdəliyi kimi, saxlamaq üçün paylanıb. Sərdar da öz növbəsində sahibkar kimi onlardan yağ, yun və başqa şeylər alır. Həmin mal-qaranın mövcudluğu barədə çoxlarından eşitmişəm, vilayət idarə heyətinin üzvləri Petrikovdan və Mendoksdan eşitdiklərim isə qənaətimi qətiləşdirib. Həmin sərdar təsərrüfatının işini davam etdirmək xəzinə üçün səmərəli deyil və bizim inzibati üsul-idarəmizə uyğun gəlmir. Bununla belə, həmin mal-qaranın gəlmələrə paylanması onların təsərrüfatını hiss olunacaq dərəcədə genişləndirər və yaxşılaşdırar.

Vilayət rəisinin tərcüməçisi Mirzə Tatus buralarda məşhur fırıldaqçı kimi tanınır, lakin ona bu işlə əlaqədar heç bir tapşırıq verilməyib. Onun qardaşı olan Sürməli mahalının rəisini də burada hamı yaramaz bir şəxs kimi tanıyır. İndi onun barəsində sözləşmələri xatırladıram, çünki köçürülmə prosesi zamanı o da heç nəyə qarışmayıb.

Hal-hazırda köçkünlərin yerləşdirilməsinə rəhbərlik edənlərin, xüsusilə knyaz Arqutinskinin söylərindən çox şey gözləmək olar. Yəqin ki, o öz sələfi mayor Vladimirovun səhvlərini təkrarlamayacaq. Eyni zamanda onunla etdiklərimizə müsəlmanları necə inandıra biləcəyimiz barədə çox düşüncələr. Onları mövcud çətinliklərlə barışdırıb necə inandırmaq ki, bu, uzun müddət davam etməyəcək, ermənilərin ilk dəfə məskunlaşdırıldıqları torpaqları həmişəlik zəbt edəcəkləri barədə müsəlmanların narahatlığını necə aradan qaldırmaq? Bu barədə

polismeysterə, idarə heyəti üzvlərinə və burada mənim yanımda olmuş xanlara da demişəm.

Əgər Siz bura bir neçə məmur göndərilməsini Tiflis dövlət ekspedisiyasına tapşırsanız, böyük xeyirxahlıq etmiş olarsınız. Burada iş görməli olan bir nəfər də – hətta mirzə, tərcüməçi belə yoxdur. Belə düşünürəm ki, bunun üçün Tiflisdəki erməni məktəbindən bir neçə müəllim gətirmək olar. Yenə də köçürülənlər məsələsinə qayıdaraq hesab edirəm ki, onlar bizim Gürcüstan ermənilərindən – xəzinəyə heç bir fayda verməyən alverçilərdən xeyli faydalıdırlar. Belə ki, İrandan bura köçürülənlərin böyük əksəriyyəti usta və əkinçilərdən ibarətdir.

1828-ci il”

Bu tarixi sənəd Qriboyedovun uzaqgörənliyindən xəbər vermirmi? Həm də bu sənəd o dövrün hadisələrinin mahiyyətini ilkin mənbədən öyrənmək baxımından çox maraqlıdır.

İndi qədim torpaqlarımızda məskunlaşan ermənilər həyasız-həyasız bu yerləri öz dədə-baba torpaqları adlandırırlar. İştahları o qədər böyükdür ki, “dənizdən dənizə” bir məmləkət yaratmaq xülyası ilə yaşayırlar. Onlar həyasız-həyasız mədəniyyət abidələrimizə, folklorumuza da sahib çıxmaq istəyirlər...

Onlar Amerika tarixçiləri Castin və Kerolin Makkartinlərin bu qənatlarını də qulaqardına vurmaq istəyirlər: *"Ermənistanın müasir ərazisi ermənilərə deyil, azərbaycanlılara mənsubdur. Məhz buna görə Ermənistan ərazisində coğrafi adların böyük hissəsi azərbaycanlılara aiddir"*.

Onlar həyasızcasına N.İ.Şavrovun hələ 1911-ci ildə nəşr olunan "Zaqafqaziyada rus irsinə yeni təhlükə: Muğanın yadellilərə satışının gözlənilməsi" kitabındakı bu fikirləri də

uydurma hesab edirlər: “Zaqafqaziyada yaşayan 1 milyon 300 min nəfər erməninin 1 milyon yerli deyildir. Və onlar vilayətə bizim tərəfimizdən köçürülüb.” (SPB. 1911, səh. 59-61.)

Böyük rus tədqiqatçısı V.İ.Veliçko öz əsərlərində həmişə həqiqəti əks etdirməyə çalışmışdır. Ayrı-ayrı məqamlarda onun söylədiyi fikirlər tarixin real mənzərəsini göz önündə canlandırmağa imkan verir: “Ermənilər yerli əhalinin şirəsini sormağa başladılar. Bununla kifayətlənməyərək gəlmə ermənilər yerli müsəlman əhalisinin şan-şöhrətini korlamaq siyasəti yeridirdilər ki, gələcəkdə onları qovub torpaqlarına sahib ola bilsinlər.” (V.L.Veliçko, **Rus işi və tayfalararası məsələlər. Publisistik əsərlərin tam külliyyatı. 1-ci cild. SPB., 1904.**)

Ermənilərin ayrı-ayrı vaxtlarda törətdikləri kütləvi qırğınların səbəbi əsrlər boyu aparılan anti türk təbliğatının nəticəsi idi. Rus diplomatı general Mayevskinin “Ermənilərin törətdiyi kütləvi qırğınlar” kitabındakı bu fikirlər məsələnin mahiyyətini anlamağa çox kömək edir: “Ali məktəbdən tutmuş lap adicə ibtidai məktəblərə qədər bütün erməni məktəbləri Avropa paytaxtlarında ifrat dərəcəyə çatdırılmış erməni təbliğatçılarının qızgın fəaliyyət meydanına çevrilmişdi. Vətənpərvərlik mədhiyyə və mahnıları, kəskin satira və təmsillər müəllimlər mühitindən yeniyetmələrin odlu qəlbinə düşürdü, onlarda müsəlmanların mənfur hakimiyyətinə qarşı qəzəb, kin-küdurət hissini heç kimə məlum olmayan gələcəyin fantastik illüziyalarının bütöv bir silsiləsini alovlandırırdı. Beləliklə, ən qısa bir vaxt (3-4 il) ərzində onların yaratdığı illüziyanın müdafiəsi üçün qanlı fədakarlığa hazır olan qudurğan, inadkar gənclər yarandı...”

Təəssüf ki, bu iyrənc siyasət indi də davam etdirilməkdədir. Dağlıq Qarabağda törədilən hadisələr də məhz bu şüursuz ideyalardan qaynaqlanır. Bütün faciələrin kökündə bu iyrənc siyasət dayanır.

Samuel A.Uimsin "Ermənistan – terrorçu "xristian" ölkənin gizlinləri" kitabında yazılır: *"Qarabağın tarixi kökləri antik dövrə gedib çıxır. Bu, Azərbaycanın tarixi əyalətlərindən biridir. Bu region Azərbaycanın vacib siyasi, mədəni və mənəvi mərkəzidir... Bədnam Qarabağ problemi ermənilər tərəfindən saxta ideyalar əsasında yaradılmışdır."*

Ermənilər bütün dünyada öz böyük fırılداqları, həyasızlıqları ilə tanınırlar. Konkret Qarabağ hadisələrinə gəldikdə isə Rusiya XİN-nin keçmiş I müavini, vəkil Fyodr Şellov-Koverdyayev söylədikləri bu sözlər çox qaranlıq mətləblərin üstünü açır: *"Dağlıq Qarabağdakı konflikt yaxşı planlaşdırılmış, əvvəlcədən hazırlanmış, həyata keçirilməsi Ermənistanın kommunist rəhbərlərinin üzərlərinə düşən aksiyadır... "Qarabağ hərəkəti"nin liderləri millətin öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipini hipertrofiyaya uğradaraq elə bir həddə çatdırmışdır ki, ondan sonra separatizm başlayır."*

Bu və ya buna bənzər tarixi zənədlər, məqalələr o qədərdir ki... Onları oxuduqca böyük, irimiqyaslı məkrli siyasətin mahiyyəti aydınlaşır. Xalqımızın başına bu oyunları açanlar erənilərin "qatıq qaradır" sözünə daha çox haqq qazandırırırlar. Ona görə ki, bu iyrənc oyunları xalqımızın başına gətirənlər elə onların özləridir. Ömrü boyu haqsız iş görənlər çətin ki, haqq qahmar çıxalar...

"Moskovskiy komsomolets" qəzetinin 29.01.1994 tarixli nömrəsindəki "Neft sindromu" məqaləsini oxuyanda adam dəhşətə gəlir. Burada ermənilərin Xocalıda törətdikləri qətləyamin bircə epizodu belə həmin faciəli hadisələr haqqında dolğun təsəvvür yaradır: *"... Əsirlər var. Lakin artıq yaşamağa yararlı deyillər. Qışda onları səhərlər ayaqyalın qarın, buzun üzərinə çıxarırlar. Təpələrindən soyuq su tökür, başlarında şüşə sındırır, sonra təzadən kameraya salırlar. Əsl işgəncələr isə bundan sonra başlanır. Barmaqlarını qapının arasına qoyub qırır, çığırdıqca rezin dəyənəklə döyürlər. Çoxu əzablara tab gətirməyərək dəli olub ölür. Biz növbəti kəndi zəbt edəndə bir erməninin diri uşağı götürüb iki böldüyünü görmüşəm. Sonra bədən bir hissəsi ilə anasının sifətinə, başına o qədər döydü ki, övladının al qanına bulaşmış qadın dəli olub gülməyə başladı."*

Bax, budur ermənilərin iç üzü. Bütün bunlardan xəbərdar olan yeni nəslin intiqam hissi ilə yaşamasında təəccüblü nə var ki? Hadisələri öz gözləri ilə görən Ümid və yüzlərlə onun kimi insanlar şərəfsiz ermənilərin murdar qanını içməyə belə hazır idilər. Cəlladla cəllad dilində danışmaqdan başqa çarə yox idi.

Bu, hələ sonrakı dövrün hadisələri idi. Bu hadisələr prizmasından baxdıqda Ümid də, onun oğlu İntiqam da başa düşürdülər ki, niyə ayrı-ayrı dövrlərdə yaşayan tarixi şəxsiyyətlərin ermənilər haqqında söylədikləri fikirlər arasında ortaqlıq, üst-üstə düşən məqamlar var imiş?!

Hələ ən qədim dövrlərdə yaşayan tarixi şəxsiyyətlər belə ermənilərin varlığının bəşəriyyət üçün təhlükə olduğunu dönə-dönə söyləmişlər. Ermənilərin iç üzünə yaxından bələd olan böyük Teymurləng deyirdi: *"Tarix mənə 2 şeyi bağışlamayacaq:*

1) Erməniləri bir etnos kimi məhv etmək istəsəm də, ancaq etmədiyimə görə; 2) Doğrudur, ermənilərin arasında da ola bilsin ki, yaxşıları var. Lakin bütövlükdə erməni xalqı alçaq və rəzil xalqdır. Heç vaxt fikrini üzə deməz, gizli saxlayar. Buna görə də adama mədəni təsir bağışlayar. Lakin imkan düşən kimi qanını tökər".

Roma tarixçisi Korneliy Tasit isə tam əminliklə belə yazırdı: *"Bu xalq tutduğu mövqeyə və qəlbindəki qəzəbə görə əsrlər boyu etibarsız xalq olub"*.

Bu da İsveçrədə yaşayan, mənşəcə yəhudi olan Adam Metsin fikirləri: *"Ermənilər ağ adamlardan olan qulların ən pisləridir. Onların hamısının ayaqları əyri, danışdıqları dil isə çox kobuddur. Utanmaq nədi bilməyən ermənilər əsasən oğurluqda məşhurdurlar. Erməni qulu bircə saat işsiz qoysan, daxili aləmi onu pis əməllərə sürükləyər. Dəyənək altına salınanda qorxusundan yaxşı işləyir, işi zəiflikdən yox, tənbəllikdən görmək istəmir, tənbəllikdən zövq alır. Belə olan halda onu ağacla kətləkləmək lazımdır"*.

Digər bir yazıya nəzər salaq, Eçmiədzin sinodunun prokuroru A.Frenkelin 1907-ci ildə təqdim etdiyi arayışdan bəzi sətirlərə diqqət yetirək: *"Erməni xalqının tarixi taleyi bu xalqın tamamilə müstəqil dövlət yarada bilməməsini təkzibolunmaz dəqiqliklə sübut edir"*. "... erməni xalqı ali sivilizasiyanı dərk etmək iqtidarında olmadığını sübut etdi, çünki bir neçə minilliklər ərzində dünya tarixinə onların elm və mədəniyyət xadimindən 1 nəfərin belə adı yazılmayıb". *"Hərslilik, intriqalar, satqınlıq, andı pozma, yaltaqlıq bu qəbilənin əsas milli xüsusiyyətlərindəndir, bu vətəndaşın - erməninin qürurla adını çəkə*

biləcəyi vətəni yoxdur, yalnız 1300 il qul kimi yaşaması və hamı tərəfindən parazit kimi lənətlənməsi haqda acı etirafı var". "Ermənilər özləri haqda hələ qədimdən pis fikirlər yaradıblar. Bu da yəqin ki, əsassız deyil. Elə olmasaydı, dünyanın bir çox xalqları, o cümlədən ayrı-ayrı zamanlarda eyni fikirdə olmazdılar. Məhz ermənilər hər cür bəhanə ilə hay-küy qoparmaq qabiliyyətinə malikdirlər. Onları heç kəs öz evinə buraxmır, çünki oğrudurlar. Onlar nəinki özləri çıxırırlar, həm də özləri kimi axmaq və satqınları da buna məcbur edirlər".

O qədər bu və buna bənzər fikirlər var ki... Adamı dəhşətə gətirən isə budur ki, ermənilərin nə yuvanın quşu olduqlarını çox gözəl bilənlər belə nədənsə yenə də onların tərəfini saxlayırlar. Bu məsələlərin, haqsızlıqların bir sonu olmalıdır, yay yox? İnsanlar niyə unudurlar ki, özgəyə quyu qazan əvvəl-axır özü düşməli olacaq o quyuya?!

Oxuduğu faktlarla zəngin əsərlər, erməni xisləti ilə bağlı eşidib nəzərdən keçirdiyi saysız-hesabsız məqalələr, kitablar İntiqamın ürəyindəki intiqam hissini söndürmək mümkün olmayan alova döndərirdi. Bütün yaşdırları, həmdərdləri kimi o da tezliklə müharibənin olmasını arzulayırdı. O bilirdi ki, torpaqları azad eləməyin müharibədən başqa yolu yoxdu...

Aradabir gözə kül üfürmək məqsədiylə münəqişə zonasına gələn ATƏT-in xüsusi nümayəndələri elə bil ekskursiyaya, istirahətə gəlirdilər... Yeyib-icib heç nə olmayıbmiş kimi geri qayıdırdılar. Onların bu hərəkəti el-obasından ayrı düşən bütün qaçqınlara, köçkünlərə olduqca pis təsir eləyirdi. Atası Ümid həmişə ona deyirdi ki, ay oğul, dua oxumaqla donuz darıdan çıxan deyil. Ermənilər öz xoşları ilə heç vaxt torpaqlarımızı bizə

verməyəcəklər. İrəvanı, Göyçəni, Zəngəzuru xain havadarları hesabına əlimizdən aldılar. Ürəyi geniş xalqımız onlara sığınacaq verdi. Onlar isə namərdcəsinə bizi öz yurdumuzdan qovub çıxarmaq haqqında planlar hazırladılar... Mərhələ-mərhələ İrəvandan, Dərələyəzdən, Basarkeçərdən, Ağbabadan, Göyçədən, Zəngəzurdan soydaşlarımızı qovdular, çıxardılar...İndi növbədə Qarabağdır. Dişlərində şirə qalıb. Belə getsə, lap gəlib Bakıda oturacaqlar. Onlardan nə desən gözləmək olar...

Atasının dediklərinin həqiqət olmağına İntiqam tamamilə əmin idi. Vaxt keçdikcə erməni cinayətlərinin üstü yavaş-yavaş açılırdı. Atalar demişkən, cidanı çuvalda gizləmək olmaz...

Qubada, Qudyalçay sahilində qazıntı işləri aparılarkən müsəlmanların kütləvi şəkildə ermənilər tərəfindən öldürülüb bir dərin quyuda basdırdıqları yerin üzə çıxması böyük rezonansa səbəb oldu. Şəhidlərin xatirəsinə burada böyük bir abidə kompleksi tikildi. Dünyanın hər yerindən günahsız soyqırım qurbanlarının ziyarətinə gəlməyə başladılar... Günahsız qurbanların amansızcasına məhv edilib nəhəng bir quyuda dəfn olunmaları insanlıq simasını itirən ermənilərin saysız-hesabsız cinayətlərindən biri idi hələ...

Bu xəbər İntiqamı sarsıtmışdı. Qərara almışdı ki, nəyin bahasına olur-olsun gedib həmin cinayəti öz gözləri ilə görəcək. Nəhayət, belə bir gün gəlib çıxdı

İntiqam 31 Dekabr Azərbaycanlıların soyqırımını günündə iş yoldaşları ilə birlikdə Qubadakı Soyqırım abidəsini ziyarətə getmişdi. Qəribə idi, martın 31-də quşbaşı qar yağdı Qubaya. Bəmbəyaz qarın üstünə qoyulan qərənfillər qan rəngində idi...

Elə bil 1918-ci ildə amansızcasına öldürülüb Qudyalçayın sahilində bir böyük quyuya atılan şəhidlərin yarası yenidən qan verirdi...

Bu abidəyə baxa-baxa ermənilərin törətdikləri cinayətlər haqqında oxuduqları fikirləri xatırlayırdı İntiqam. Cinayətin miqyasını xəyalında canlandırırdı. Bu haqsızlığın, qəddarlığın, rəzilliyin coğrafi dairəsi nə qədər geniş imiş, İlahi?!

“Kəndlərə aparılan yollara müsəlman kəndlilərinin süngüyə keçirilmiş meyitləri, kəsilmiş bədən hissələri və dağılıb tökülmüş daxili orqanları səpələnmişdi... Əsasən qadınlar və uşaqlar! Hakimlər və sahibkarlar qətləri təşkil etmiş, erməni ordusu onu yerinə yetirmişdir. Dərin quyular qazılmış və köməksiz insanlar heyvan kimi kəsilərək bir-birinin ardınca quyulara atılmışdır. Qətlər üçün məsuliyyət daşıyan ermənilər bir evə səksən nəfər müsəlman doldurur, sonra isə onların başlarını kəsirdi.” – Bu sətirler isə polkovnik-leytenant Qryaznovun 1915-ci ildə Ərzincandakı qırğınlar haqqında raportundandır.

Belə faktlar o qədər idi ki. Onlarla tanış olanda adam bir tərəfdən rahatlıq tapırdı ki, bu hadisələrdən bəşəriyyət xəbərdardır, bir tərəfdən isə insanı dəhşət bürüyürdü ki, hər şeydən xəbərdar dünya niyə haqqın tərəfini saxlamır?

Rus ordusunun generalı L.Odişelidzenin 1915-ci il tarixli məlumatı hələ ondan da dəhşətlidir: *“11-12-mart gecələrində erməni cəlladları Ərzincan ətrafındakı ərazilərdə müsəlmanları süngülər və baltalarla qətlə yetirdilər. Bu vəhşilər öz qurbanlarını əksərən öz məşum planları məqsədi ilə qazılmış*

xəndəklərə atırdılar. Mənim yavərim iki yüz (200) belə xəndək saymış və cinayətlərin üstünü açmışdı.”

İllər keçəndən sonra İntiqam öz gözləri ilə gördü ki, bu deyilənlər nə qədər doğru imiş... Anladı ki, ayrı-ayrı vaxtlarda, ayrı-ayrı məkanlarda törədilən cinayətlər silsiləsi bir-birini əvəz edirmiş zaman, məkan dəyişdikcə... İnsan cildinə girən şeytan bəşəriyyəti əsrlər boyu sınağa çəkirmiş öz bitib-tükənməyən məkri ilə... Donuz donuzluğundan, it itliyindən əl çəkə bilmədiyi kimi, erməninin də erməniliyindən əl çəkməsi mümkünsüz imiş sən demə... Bax, yada düşəndə inasanın damarında qanını donduran Xocalı hadisələri də o dəhşətli faciələr, soyqırımlar silsiləsinin davamı imiş...

İntiqam deyilənləri eşitmirdi elə bil. Gözləri öldürülüb bir dərin quyda üst-üstə dəfn edilən günahsız qurbanların bəmbəyaz sür-sümüyünə baxır, ürəyindən isə qara-qara qanlar gedirdi... Özünü bir anlığa da olsa atasının yerinə qoyan oğlan dərk eləyirdi ki, bu müsibətlər yükünün altından qalxmaq çox çətin məsələdir, bəlkə də mümkünsüz bir işdir. “Ağrılarda göz ağrısı, hər kəsin öz ağrısı” kəlamının mahiyyətini elə bil indi anlayırdı oğlan...

Elə bu vaxt sözü bir ziyalıya, İntiqamın bu vaxta qədər tanımadığı bir şairə, ədəbiyyatşünasa verdilər... O, elə təsirli danışdı ki, faciənin yaraları yenidən göynəyirdi dinləyənlərin ürəyində. Həmin şair çıxışının sonunda dedi ki, mən sözlərimi böyük rus şairləri Aleksandr Puşkinin və Vladimir Mayakovskinin şeirlərinin tərcüməsi ilə bitirmək istəyirəm. Bu şeirləri mən təzəcə tərcümə eləmişəm. Görün Dahi Puşkinin 1837-ci ildə yazılmış şeirində ermənilər haqqında nə deyirmiş:

Təkamülün zəif bəndi, döyüb döşünə,
Söyləmə ki, sən hamıdan qədim, ulusan,
Ay erməni, sən meymunlar sülaləsinin
Yer üzündə leş qoxulu ardıcılısan.
Nə vaxtacan səpəcəksən nifaq toxumu,
Nə vaxt bizi sevindirib gəbərəcəksən?
Nə vaxtacan yalanların davam edəcək,
Yer üzündə idbarlıqda nadirsən, təksən...
Bir Ararat uydurmusan Ağrı dağından, –
Arzuların qalacaqdır sənin gözündə.
Özün kimi sənin nadan, gicbəsər xalqın
Yanıb külə dönəcəkdir nifrət közündə.
Xalqlar yenə can deyəcək, can eşidəcək,
Nifaq dolu arzuların xəzəl olacaq,
Belə getsə, əvvəl-axır məhv olacaqsan, –
Ermənisiz dünya yaman gözəl olacaq,...

Şeirdəki “Ermənisiz dünya” ifadəsi İntiqamın çox xoşuna gəldi. Doğrudan da, tarixi faktlar aydınca göstərir ki, bu xalq olduqca acgöz, xəbis, özlərindən başqa kimsəni istəməyən bir qurumdur. Bəzi istisnalar olmaqla, küll halında onlara xalq deməyə də heç adamın dili gəlmir...

Sonra şair şeiri xüsusi intonasiya ilə yazıldığı dildə səsləndirdi:

Армян! Потомок Обезьян-Ты просто падаль поколений
Заслуживаешь ты расстрел, слабейший ты из всех звений!
Когда же сдохнешь наконец? Когда закончатся конфликты?
Когда закончишь ты всем врать? Когда же прекратятся мифы?
Когда поймешь ты наконец, что Арарат не будет вашим?
И падший,грешный твой народ,останется на веки падшим..
Мы будем свято верить в счастье, чтоб не-видать от вас невзгод
Сожжем огнем мы правосудным, тебя и глупый твой народ.
И вновь наступит мир добра, и мир который процветает.
Мир без армян и мир без зла, мир что надеждой окрыляет

Rəfiq Yusifəli. Xiffət (roman)

И будет счастье на земле, и будет мир меж всех народов
И солнце выглянет опять, из-за покрытых тьмою сводов.
Армяне скоро ваш конец, конец который неизбежен.

("Qafqaz pritçaları" 1837)

Vətənpər şairin alovlu, emosional, ürəkdəki nifrət hissini coşduran çıxışı davam eləyirdi. Hamı diqqətlə onu dinləyirdi. Şairin işlətdiyi obrazlı ifadələr, maraqlı bənzətmələr, üçrəngli bayrağımızın şəhidlərin məzarı üstə dalğalanmasının rəmzi mənasını açması düşündürücü idi. O deyirdi ki, mən inanıram ki, bu bayraq, xalqın ehtiramla günahsız qurbanların məzar abidəsinin üstünə qoyduğu saysız-hesabsız qərənfillər illər boyu göynəyən şəhid yaralarının ağrısını azaldacaq...

Sonra nitqi ilə ürəkləri ofsunlayan şair sovet dövründə yaşayan Vladimir Mayakovskinin bir şeirindən elədiyi tərcüməni oxudu. Qərribə idi ayrı-ayrı dövrlərdə yaşayan iki dahi sənətkarın fikirləri arasında böyük bir oxşarlıq sezilirdi:

Ömrüm boyu mən Qafqaza çox səfər etdim,
Ləyaqətli xalqlar görüb murada yetdim,
Erməni tək, idbar çirkin insan görmədim,
Mən erməni görən kimi üzümü örtədim...
Yox onlarda zərrə qədər namus, ləyaqət,
Xəyantlə, riyalarla yallanır hər an.
Kişiləri çirkli uşaq oynucağı tək
Ayaqların arasında sallanır hər an.
Tək olanda küçük kimi zingildəyənlər
Çox olanda çevrilirlər quduz köpəyə.
Satmağa da hazırdılar analarını,
Heç birisi sahib deyil cəsur ürəyə!
Onlarda nə etibar var, nə mədəniyyət,
Heç bilmirəm nəyə ümid bəsləyir onlar?

Rəfiq Yusifəli. Xiffət (roman)

Qız-gəlini əxlaqsızdı, kişiləri gic
Bir-birini hay deyərək səsləyir onlar!

Tərcüməni oxuyandan sonra şair dedi ki, birdən elə bilərsiniz ki, bunları mən uydurmuşam, xeyir, belə deyil. Puşkinin şeiri kimi Mayakovskinin şeirini də olduğu kimi, yəni orijinalda təqdim edirəm:

Hər iki şeirin həm orijinalı, həm də tərcümsini oxuyandan sonra şair dedi ki, heç ola bilməz ki, ayrı-ayrı dövrlərdə yaşamış bu böyük şairlər ermənilər haqda təsadüfən bu cür düşünmüşlər. Necə deyərlər, od yanmasa, tüstü də çıxmaz...

Doğrudan da, bu qədər təsadüf ola bilməzdi. Ancaq İntiqamı düşündürən bu idi ki, görəsən nəyə görə rus siyasətçiləri öz ziyalılarına yox, nəfəsləri yalanla gedib-gələn bu "hay"lara inanırlar? Ey gidi dünya! Gör insanlar nə günə qalıblar!

Tədbirdən sonra ziyarətçilər bir masa arxasında əyləşib yemək yedilər. Şairin yavaşcadan, heç kəsə heç nə hiss etdirmədən durub bayıra çıxması oğlanın gözündən yayınmadı. Durub yavaş-yavaş onun arxasınca getdi...

Şair qarın üstündə gözə-gözə dağlara baxırdı. Ağarmış saçlarını qarın bəyazlığı bir az da ağ göstərirdi. Lakin aydınca hiss olunurdu ki, onun qara, uzaqlara dikilən gözlərinin önündə qara-qara buludlar oynayırdı...

İntiqam bu nurani insana yanaşmağa, onu öz fikirlərindən ayırmağa cəsarət eləmədi. Ancaq səbəbini özü də bilmədiyi bir istək yaranmışdı ürəyində. Bu insanla şəxsən tanış olmaq, ünsiyyət qurmaq keçirdi könlündən... Ancaq yaxınlaşmaq üçün bir bəhanə gəlmirdi ağına. Dörd yana göz gəzdirən şair birdən yaxındakı oğlanı görüb yanına çağırırdı:

-Gəl, oğlum, gəl bura. Bu dağlar lap bizim dağları xatırladır. Kəndimizin qışından ötrü lap burnumun ucu göynəyir... Ancaq 30 ilə yaxındır ki, o yerlərə həsrətəm.

Oğlan cəsarətləndi:

-Müəllim, Siz hansı rayondansınız?

-Qubadlıdan...

-Hə, atamdan eşitmişəm. Bizim də ora ilə bağlılığımız var... Orada qohumlarımız yaşayırdılar bir vaxt...

-Sən Qubadlıni görmüsənmi?

-Xeyir. Ancaq atam həmişə o yerlərin gözəlliyindən danışır. Xəyalən gözlərim önündə canlandırıram. Ancaq xəyal ayrı, reallıq ayrı... Kaş o yerləri öz gözlərimlə görə biləydim...

-Əlbəttə, elədi. Ümidvaram ki, o yerləri görmək sənə də qismət olacaq... İnsan nəyisə sidq ürəklə arzulayanda istəyinə çata bilir... Ay oğul, dünyanın çox yerini gəzmişəm. Ancaq heç harda Bərgüşad kimi, Həkəri kimi, Ağa çayı kimi çay görməmişəm... Onların qijiltıyla axışına dünyanın ən canlı peyzajı kimi ləzzətlə tamaşa eləmişəm, səsini, nəğməsini dünyanın ən bənzərsiz simfoniyası kimi dinləmişəm. Bu çaylar həmişə mənim üçün duruluq, bolluq, bərəkət rəmzi olub. Otuz ilə yaxındır ki, o çaylar hər gecə mənim yuxularıma axır...

Elə bil şair öz sözlərindən özü də duyğulandı... Yol çəkən gözləri yaşla silələndi. Onun bəbəklərinin dərinliyindən boylanın həsrəti İntiqam görürdü elə bil... Ona görə yaxından tanımadığı insana elə o dəqiqə ürək qızdırdı, onunla hər şey haqqında söhbət eləmək istədi. O söhbəti ki, atasıyla eləməyə belə çəkinirdi.

Şair diqqətlə, səbrlə, ürək ağrısı ilə oğlanın həyat hekayəsini dinlədi. Çox duyğulandı. İçindəki mürğülü fırtına yenidən baş qaldırdı. Dodaqları səyridi, əlləri titrədi...

İntiqam üzrxahlıq elədi:

-Müəllim, xahiş eləyirəm bağışlayın məni. Öz ailə problemlərimi də Sizin üçün əlavə yük elədim.

Şair oğlanın sözünü kəsdi, ona təskinlik verməyə çalışdı:

-Nə danışırısan, ay oğul? Hər bir ailənin problemi elə xalqımızın problemlərinin bir hissəsidir. Qarabağ hadisələri təkcə bir kəndin camaatının yox, bütün xalqımızın ürəyinə çalın-çarpaz dağ çəkib. Bax uzaq getməyə, elə yaxın qohumum, milli qəhrəman Səfa Axundovu xatırlayaq. Mən Səfanı yaxşı tanıyırdım. Uşaq vaxtından ürəyində təyyarəçi olmaq arzusu baş

qaldırmışdı. Müharibə başlayanda xaricdə yaşayan, işləyən bütün vətənpərvər oğullarımız kimi o da vətənin harayına gəlmişdi. Əlindən gələni əsirgəmədi. İdarə elədiyi vertalyotla nə qədər insanı düşmən pəncəsindən xilas eləyə bildi... Ancaq namərdlər onun mülki insanları daşıyan vertalyotunu da havada vurdular. Həmin vertalyotun yana-yana havadan yerə gəlməsi səhnəsi indi də gözümin qabağından getmir... O qədər vətənpərvər oğullarımız şəhid oldular ki, vətən yolunda... Təəssüf ki, hələ torpaqlarımızı düşmən tapdağından xilas eləyə bilməmişik... Müharibə dəhşətdir. Ancaq torpaqlarımızı azad etmək üçün müharibədən başqa yolumuz yoxdur...

İntiqam hövsələsizlik elədi. Şairin sözünü kəsdi:

-Müəllim, üzr istəyirəm, əgər belədirsə, niyə müharibə eləmirik?

Şair intiqam almaq hissi ilə yanib-qovrulan bu gəncə baxa-baxa ötən günləri xatırladı. Yadına Qubadlının işğalından bir ay əvvəl ata ocağında keçirdiyi günlər düşdü. Hər yay olduğu kimi o, öz ailəsi ilə məzuniyyətini Qubadlıda keçirməyə getmişdi. Təbiət vurğunu olan bu insan hər gün öz uşaqlarını və qardaşı uşaqlarını götürüb Bərgüşad çayının sahilinə gedirdi. Onlar çayda çimirdi, balıq tuturdular...

Həyat öz axarında getsə belə, müharibə idi... Demək olar ki, hər gün Qubadlıyı qrad qurğuları ilə atəşə tuturdular. Ancaq camaat üçün bu, adi hal idi. Hamı öz işində, gücündə idi...

Şair fikirdən ayılıb israrla sualına cavab almaq istəyən gəncin üzünə baxdı:

-Ay oğul, sən bu sualın məni ötən günlərə apardı. Sən verdiyin suala bənzər bir sual da mən vermişdim Qubad-

lının işğalından bir neçə gün əvvəl. İcra hakimiyyətinin binasının, diyarşünaslıq muzeyinin yanında nəhəng bir çinar ağacı var idi. Ağsaqqallar həmin ağacın kölgəsində dayanıb söhbət eləyir, dərdləşirdilər. Yaxınlaşıb salam verdim. Həmişə xətrimi istəyən, hörmətimi saxlayan bir ağsaqqal mənimlə çox kobud danışdı. Üstümə acıqlanıb dedi:

-Ay bala, öz dərdimiz özümüzə bəsdı. Bu vurhavurda sənın burda nə işın, nə azarın var? Arvad-uşağını da götür çıx get öz evinə, şəhərə... Qoyun öz dərdimizi özümüz çəkək da...

Oradan suyu süzülə-süzülə evə qayıtdım. O vaxt rəhbər vəzifədə çalışan qardaşıma dedim ki, deyəsən vəziyyət çətindir. Uşaqları aparıb şəhərə qoyum, sonra qayıdım görək neyləyirik.

Qardaşımı od götürdü. Dedi ki, sən də dünyadan xəbərsiz insanlar kimi danışrsan. Sənın mənə ən böyük köməyin o ola bilər ki, anamızı və öz uşaqlarını götürüb təcili şəhərə aparasan...

Məsələ çox ciddi idi. 1993-cü il avqust ayının 19-da şəhərə qayıtmaq qərarına gəldim. Səbh tezdən yuxudan durub başı çıxanlar kimi maşının kapotunu açdım, alışma şamlarını təmizləmək istədim. Elə bu vaxt bir nərilti-gurultu qopdu ki, gəl görəsən...

Bizim evimiz çayın Ermənistan olan sahilində, dağın yamacında idi. Mərmilər başımızın üstündən uçub çayın o biri sahilindəki evlərin üstünə düşür, tüstü-duman göyə qalxırdı...

Ara sakitləşən kimi üzə şəhərə sarı yola düşdük. Rayonun çıxacağında post qoyub yerli adamların şəhərə getməsinə icazə vermirdilər. Anam Allaha yalvarırdı ki, kaş mənı geri qaytaralar...

Adamlar mənim şəhərdən gəldiyimi bildiklərindən heç məşinımı saxlatdırmadılar da. İşarə elədilər ki, sür get...

Qubadlı çıxıb Cəbrayıl rayonunun ərazisinə daxil olanda gördüyüm mənzərə indi də gözlərimin önündən getmir. Sən demə, qubadlılar “fil qulağında yatıbmişlər”. Füzüli də, Cəbrayıl da işğal olunubmuş. Araz boyu yolu qəsdən açıq saxlayıbmişlər ki, adamlar başlarını götürüb qaçsınlar. Yoldakı sıxlıq, ətrafa səpələnmiş yorğan-döşək, mal-qara, qoyun sürüsünü, ağıları dolu ürəkğöynədən mənzərələri heç vaxt unuda bilmərəm...

Yolda görüşüb salamlaşdığım adamların bir neçə gündən sonra öldürüləcəyi xəbərini alacağım heç ağıma da gəlməzdi o vaxt. Sonradan eşitdiyim hadisələr indi də içimi göyüm-göyüm göynədir...

Rayonda yaşayan bir qadın aşağı kəndlərdən birinə, qardaşılıqla qonaq gedibmiş. Gecə ermənilər tankla, hərbi texnika ilə kəndə hücum eləyiblər. Adamları xüsusi amansızlıqla öldürüblər. Qardaşılıqla qonaq gələn qadının yanında partlayan mərmə onu yerə sərrib. Qadın ölməyib, ancaq qarnı deşilib, içəlatı yerə tökülüb. O, qardaşına yalvarıb ki, qaçıb canınızı qurtarın, mən onsuz da ölürəm...

Qardaş çar-naçar bacısını bir dalda yerə uzadıb, üstünü şax-şəvəllə örtüb... Hamı çıxıb gedib. Qadın isə ağırlardan zillət çəkə-çəkə özündən gedib. Huşu başına gələndə sürünə-sürünə yola çıxıb. Təsədüfən özümüzünkülərə rast gəlib. Onu Saatlıya, xəstəxanaya aparıblar. Əməliyyatdan sonra qadın özünə gəlib.

Şəhərdə anasının ölmədiyini, xəstəxanada yatdığını eşidən oğlu və kürəkəni bir maşın tutub gediblər ki, onu gətir-

sinlər. Yolda qəza olub. Oğlu və kürəkəni dünyasını dəyişib həmin qadının... Bir nəsil ocağı beləcə kor qalıb...

Bu danışdığım hadisə hələ yüzlərlə buna bənzər hadisələrdən biridir. Alçaqlar sadəcə insanların başına müsibətlər gətiriblər. Onlara işgəncə veriblər, şərəf və ləyaqətlərini tapdalaayıblar...

Şairin danışdığı bu əhvalat İntiqamı lap duyğulandırdı. Ona məlum oldu ki, hərənin özünə görə dərdi var imiş... Müharibə hamıya fəlakət gətiribmiş...

Sonra söhbət qızıxdı, qar yaddan çıxdı. Bir-biri ilə dərdləşən qoca ilə gəncin hər ikisinin ürəyini yurd həsrətinin sazağı üşüdüdü...

İntiqam şairdən bayaq oxuduğu şeirləri istədi. Şair cibindən həmin şeirlərin çap olunduğu bir qəzet parçası çıxardı və oğlana verdi. “Qoy bunlar məndən sənə yadigar qalsın”, – dedi...

Elə bu vaxt başqa bir oğlan onlara yanaşdı və dedi ki, müəllim, içəridə Sizi gözləyirlər...

Şair oğlanla xudahafızlaşıb getdi. Qismət olsa, Qubadlıda görüşərik, – dedi...

İntiqam bu nurani insandan tez ayrıldığı üçün təəssüfləndi. Ancaq ürəyində bir arzu baş qaldırdı ki, kaş mən də gedib, bir vaxt atamın pənah apardığı el-obanı görəydim...

İntiqamın oxuduqları, gördükləri onun məsələ ilə bağlı biliklərini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdi. Saysız-hesabsız faktlar bu vətənpərvər gəncin düşüncə dəyirmanını susuz qoymur, onu düşünüb-daşınmağa, nəticə çıxarmağa istiqamətləndirirdi. Atası kimi ona da yer eləyən bu idi ki, dün-

yanın əksər ölkələri haqqın danılmaz faktlarına göz yumur, nahaqqın yalanlarına inanır, ona qahmar çıxmağa çalışırdılar...

30 illik Qarabağ savaşının ayrı-ayrı mərhələlərində məsələnin mahiyyətindən xəbərsiz bəzi ölkə rəhbərlərinin haqqın yox, nahaqqın, zalımın, işğalçının, oğrunun tərəfində durmaları Ümidə, onun oğlu İntiqma yaman yer eləyirdi. Bu qədər haqsızlıq mı olar? Döyülən də, söyülən də, ev-eşiyi dağıdılan, ailə üzvləri qəddarcasına qətlə yetirilən, var-dövləti talan edilən, mədəniyyət nümunələri oğurlanan, müqəddəs məbədləri dağıdılan, dini təhqir edilən, yurd-yuvasından qovulan da sən, günahkar da sən? Heş belə haqsızlıq olarmı? Özünü mədəni, sivil sayan xalqın nümayəndələri niyə mərdin yox, namərdin tərəfini saxlayırlar? Heç Allah bu haqsızlığı götürərmə?

Ümidin ermənilərin tərəfini saxlayan fransızlara bərk qəzəbi tuturdu. Öz-özünə deyirdi ki, görəsən Faransanın rəhbər şəxslərinin öz böyük yazıçılarının, Aleksandr Dümanın *“Ermənilər həmişə başqa dinə qulluq edən hökmdarların hakimiyyəti altında olmuşlar. Nəticədə öz fikir və duyğularını gizli saxlayan, hiyləgər və kələkbaz adamlara çevrilmişlər”* – qənaətindən xəbərləri yoxdurmu? Fransız səyyahı qraf De-Şolye bu sözləri təsadüfənmi yazmışdı: *“Mən onlarla (ermənilərlə) heç zaman dil tapa bilmədim. Onların hiyləgərliyi olduqca iyrənc, alçaqlığı olduqca dözülməz, əclaflığı olduqca təəssüfləndiricidir.”*

Fransızlar öz soydaşları, Xocalı faciəsinin şahidi, fransız jurnalisti Jan İv Yunetin sözlərinə də inanmırlar? Gördüklərindən dəhşətə gələn həmin insan yazırdı: *“Biz Xocalı faciəsinin şahidiyik. Biz Xocalı müdafiəçilərinin, yüzlərlə dinc sakinlərinin – qadınların, uşaqların, qocaların eybəcər hala salınmış*

cəsədlərini gözlərimizlə gördük... Ermənilər bizim vertolyotu da atəşə tutduqlarına görə çəkilişi başa çatdırma bilmədik. Amma elə yüksəklikdən gördüklərimiz də törədilən vəhşilikləri təsəvvürə gətirmək üçün kifayət edirdi. Bu, tükürpədici mənzərə idi. 5-6-yaşlı uşaqları, qundaqdakı körpələri, hamilə qadınları vəhşiliklə öldürən ermənilər cəlladlıqda heç kəslə müqayisəyə gəlməzlər”.

Bəs fransızlar öz alimləri de-Banın Eçmiadzin kilsəsinə səfəri zamanı söylədiyi bu fikirlərələ tanış deyillərmi? *“Bu kilsə bir müddət saxta pul düzəldənlərin yuvası olmuşdur. Bu monastr məndə dini mərkəzdən çox, siyasi mərkəz təəssüratı yaratdı.”*

Ermənilərin fitnəkarlığı, nəinki saxta pul kəsmələri, saxta xəritə, saxta tarix “yaratmaları”, utanmadan, qızarmadan başqasının evinə girmələri bir yana, “bura mənim dədə-baba evimdir” demələri, misli görünməyən həyasızlıqları kimə məlum deyil ki? Azərbaycan ərazilərində olan qədim alban kilsələrini öz adlarına çıxmaq üçün onların hansı yollara əl atmalarından bəşəriyyətin xəbəri yoxdurmu? Onların xüsusi sexlərdə “qədim kitabələr”, “əşyayi dəlillər” hazırlayıb torpağa basdırmaları, bir neçə ildən sonra həmin yeri qazıb “qədim erməni mədəniyyətinin nümunələri” tapmalarını bəyan etmələri azmı olub? Bu faktlar azmı ifşa olunub? Niyə dünya ölkələri qatığa qara dəyənlərin tərəfini saxlayırlar? Əgər onlar özlərinin dedikləri kimi həqiqət tərəfdarıdırlarsa, heç olmasa P.Kerop Patkanovun 1981-ci ildə nəşr edilən “Van yazıları və onların Ön Asiyanın tarixi üçün əhəmiyyəti” kitabının 36-37-ci səhifəsindəki bu sözləri oxusunlar: *“Ermənistan bir dövlət kimi bəşəriyyət tarixində heç bir mühüm rol oynamamış, onun adı ermənilərin səpələndiyi coğrafi termin olub, güclü xalqların — assuriyalıların,*

midiyalıların, iranlıların, yunanların, monqalların, rusların öz mübahisələrini həll etdikləri yer olmuşdur.” Əgər şübhələri varsa, həmin fikirlərin öz əksini tapdığı Maqdi Neymanın 1999-cu ildə nəşr olunan (SPB) "Ermənistan" kitabına nəzər salınlar...

Təkcə ruslar, fransızlar yox, erməniləri yaxından tanıyan digər xalqların nümayəndələri də onların iç üzünü açan fikirlər söyləmiş, gələcək nəsilləri ayıq-sayıq, ehtiyatlı olmağa səsləmişdilər...

Məşhur fars şairi Sədi Şirazi erməniləri yer üzünün ilanı, insanlığın düşməni hesab etməkdə çox haqlı idi. İngilis səyyahı Vilson ermənilərin acgöz və tamahkarlıqlarından bəhs edir və söyləyirdi ki, onlar (yəni ermənilər) istənilən bir cəfəngiyyəti böyütmək üzrə abırsız dərəcədə mahirdirlər və yalnız bunları özlərindən başqalarına edirlər.

Alman səyyahı Alferd Kertenin fikirləri də çox maraqlıdır: *“Türklərlə iş görəndə sözlə danışmaq kifayətdir, müqavilə bağlamağa da ehtiyac yoxdur... Əgər yunanla iş görmək istəyirsinizsə, mütləq müqavilə bağlayın, erməni ilə belə bir fikriniz olarsa, onda heç bir sənədləşmə aparmağın əhəmiyyəti yoxdur, sadəcə şəraə rast gələcəksiniz. Erməni ilə rastlaşmaq təhlükəlidir, onu yuxuda görmək də xeyir gətirmir...”*

Hadisələr göstərir ki, bu görkəmli adamlar erməniləri nə qədər yaxından tanıyırmışlar. Xocalı faciəsini törədən bu şərafətsizlər bir tərəfdən bunu abırsız-abırsız etiraf edir, elədikləri bəd əməllərlə öyünürdülərsə, bəzən də vəziyyətə uyğun şəkildə həmin faciəni ermənilərin yox, türklərin törətdiklərini söyləyirdilər.

Yazıçı Jemçuynikov bu haqda çox doğru qənatə gələrək belə yazırdı: *“Qışqıra-qışqıra danışmaq bu xalqın xəstəliyidir. Özgə millətləri də özlərinin xeyrinə qışqırmağa, yalan informasiya yaymağa cəlb edə bilirlər.”*

Musa Xorenatsi heç bir dəyərli folklor nümunəsi yarada bilməyən ermənilərin onun-bunun malına sahib çıxmasının köklərini çox gözəl dərk eləyərək yazırdı: *“İndi olduğu kimi keçmişdə də qədim hayların ağızlardan-ağızlara keçən nəğmələrə həvəsləri olmayıb. Ona görə də kəmağıl, nadan və vəhşi adamlar haqqında danışmaq artıqdır.”*

Ən dəhşətlisi budur ki, bu “kəmağıllar” bəşəriyyətə “ağıl qoymaq” istəyində olublar həmişə... Erməni xisləti tərəqqipərvər ziyalılar tərəfindən pislənib tarixin müxtəlif dövrlərində... Ancaq nədənsə onların sözləri də çox zaman qulaq ardına vurulub... Ancaq fakt faktlığında qalır. El demişkən, cidanı çuvalda gizləmək olmur.

İnsan onunla toxtaqlıq tapır ki, dünyada tərəqqipərvər, haqqın mövqeyini dəstəkləyən qüvvələr var. Lakin bir həqiqət də var ki, mədəni məntiq mədənilər üçündü. Özgəsinin torpağını talan eləyən, heç nədən çəkinmədən cinayətlər, terrorlar törədən insanları sivil dillə başa salmaq mümkün deyil. Onlarla öz anlayacaqları güc, hərbi dilində danışmaqdan başqa çarə qalmır...

Ataların goruna qurban olum, onlar doğru deyiblər ki, dua oxumaqla donuz darıdan çıxmaz...Ancaq məsələ bunda idi ki, donuz xislətli donuzdan belə mürdar, ləyaqətsiz idilər...

X fəsil

APREL DÖYÜŞLƏRİ VƏ ÜMİD KÖZƏRTİLƏRİ

Bir an da olsun keçmişini unutmayan, atalı-analı günləri, xoşbəxt ailə həyatını yadından çıxara bilməyən Ümid o gözəl ayların, illərin xiffətini eləyirdi... Bəzən düşüncələrə dalıb xəyalən o günlərə qayıda bilir, bəzən də bu mümkün olmurdu... Nostalgiya – xiffət əzablı olsa da, şirin idi. Əzablı idi ona görə ki, o günləri geri qaytarmaq mümkün deyildi. Ömrün xoşbəxt anlarına xəyalən də olsa qayıda bilməkdə isə əzabla yoğrulan bir şirinlik var idi...

Bu xəyalı xoşbəxtlik yolunun dağa, dalana dirəndiyi ağırlı məqamlar o qədər idi ki... Ümid atasının söylədiyi “Örkən nə qədər uzun olsa da, axırı doğanaqdan keçər” kəlamını tez-tez xatırlayırdı. Bədbəxt taleli insan o xoşbəxt günlərə qayıtmaq istəyərkən yolunun üstündə ağırlı, əzablı Xocalı soyqırımı günü dayanırdı... Bu doğanaqdan keçmək qıl körpüsündən keçmək qədər çətin bir iş idi... Nalə, fəryad səsləri qır qazanında yananların tükürpədici harayına, qışqırığına oxşayırdı... Ancaq dəhşət idi, bu qazanda cəlladlar, qatillər yox, günahsız körpələr, uşaqlar, qadınlar, qocalar zillət çəkirdilər... Necə deyərlər, Xeyir Şərin anasını ağladırıdı... Şər istədiyini eləyirdi, Xeyirin isə harayına gələn yox idi... Yerin, göyün qulağı kar idi elə bil... 20 Yanvarda əliyalın adamlara divan tutan “xilaskar ordu”nun əsgərlərinin pəncəsindən xilas olmaq mümkün deyildi... Əslində onlar idi haqsız “hay”ların əli ilə müstəqil yaşamaq istəyən xalqı cəzalandıranlar, onların gözünü qorxutmağa çalışanlar...

Torpaqların azad edilməsi uğrunda müzakirələr davam etsə də, danışıq olmaqdan o tərəfə keçmirdi. Ümid kimi qaçqınlıq, köçkünlük taleyi yaşayanlar, doğmalarını, əzizlərini Birinci Qarabağ müharibəsində itirənlər, ev-eşiklərindən didərgin salınanlar həsrətlə doğma yurda dönəcəkləri günü gözləyirdilər... İllər keçdikcə ürəyində yurd həsrəti dünyadan köçənlərin də sayı artırdı. Ümid neyləyəcəyini, necə eləyəcəyini bilmirdi. Öz-özünə həmişə deyirdi ki, gücsüzlük, kimsəsizlik nə yaman pis şey imiş... Doğrudanmı bu dünyada səsimizə səs verən ədalətli xalq, ölkə yoxdur? Doğrudanmı Şər həmişə Xeyirə qalib gələcək?!

Günlər keçdikcə, yaşlıları, həmdərdləri dünyalarını dəyişdikcə Ümid dərdləşməyə adam da tapmırdı elə bil... Düzdü, oğlu ilə, həyat yoldaşı ilə arabilir bu məsələlərdən söhbət eləyirdi, ancaq bu söhbətlər zamanı arada olan pərdə hər şey haqqında danımağa imkan vermirdi. Digər tərəfdən, ailə üzvləri bu mövzuda olan söhbətlərdən mümkün qədər uzaq qaçmağa çalışırdılar. Ona görə ki, nə fərli-başlı təskinlik verə bilirdilər, nə də məsələni həll etmək gücündə idilər...

Camaat öz işində idi... Qara bazar, dolanışıq problemləri hər şeyi, hətta yurd həsrətini də arxa plana keçirmişdi elə bil. Televiziyalarda çal-çağır davam eləyirdi... Elə bil o qədər çox sayda şəhid verən, ərazisinin 20 faizini itirən xalq deyildi bu xalq... Bu, Ümidə çox pis təsir eləyirdi...

İldırımsürətli Lələtəpə döyüşləri xalqımızın sadə adamları kimi Ümidin də kül altında qalan ümidlərini yenidən közərtirdi... Bu döyüşdə onun İntiqamı da iştirak eləyirdi... Ancaq böyük qəhrəmanlıqlar göstərsələr də, kütləvi sayda düşmən

əsgərlərini məhv eləsələr də, bu dəfəki intiqam yarımçıq intiqam idi... Yenə də ermənilərin havadarları zəfər yürüşümüzün qarşısını aldılar, hər şeyi “sülhlə həll olayəcəklərinə” söz verdilər... Ancaq həmişəki kimi yenə də sözlərinin ağası olmadılar...

Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı kəndinin yaxınlığındakı Lələtəpə adlanan yüksəkliyin mühüm tarixi, etnoqrafik, dini və mədəni əhəmiyyət kəsb etməsini Ümid yaxşı bilirdi... Onu da bilirdi ki, işğal olunmuş ərazilərimizdə belə müqəddəs məkanlar, ziyarətkahlar, məbədlər, tarixi abidələr çoxdur. Lələtəpə həm işğaldan azad edilən ilk ziyarətgahlardan biri, həm də strateji əhəmiyyət kəsb edən yüksəklik idi... Lələtəpə qələbəyə sarı atılan ilk inamlı addım idi... Bu qədər sürətli hücum gözləməyən düşmənin toparağını qoparmışdı Azərbaycan ordusu...

Lələtəpənin üstündə dalğalanan Azərbaycan bayrağı düşməni qorxuya salmışdı... Lələtəpə ucalığından işğal altında olan torpaqlarımız daha yaxşı görünürdü... Bu yüksəklik uğrunda döyüşlər düşmən ordusunun məğlubedilməzliyi haqqında mifi qırıb dağıtdı... Ancaq təəssüf ki, döyüş hansı səbəbdənsə dayandırıldı...

Təbii ki, sadə adamların bilmədiyi çox şey var idi. Elə buna görə də onlar döyüşü yarımçıq dayandıranları qınayırdılar... Əslində bu, təbii bir hal idi... Ümid bilmirdi ki, Xocalı soyqırımının əsl təşkilatçılarından biri, xarici jurnalistin “Xocalı hadisələri nəyə lazım idi?” sualına “Bunu etmək o baxımdan vacib idi ki, onlar bu torpaqları unutsunlar” cavabını verən Ermənistanın o vaxtkı prezidenti Sərkisyan məsələnin çətinləşdiyini, Azərbaycan ordusunun gücünü görəndə Rusiya prezi-

denti vasitəsilə xahiş eləmişdi ki, müharibəni dayandırın, torpaqları geri qaytarmağa söz veririk. Elə buna görə döyüşlər dayandırılmışdı...

Lakin bu söz kişi sözü yox, hiyləgər, ikiüzlü bir xəbisin, namərdin sözü idi, sözünün ağası olan türkün yox... Vədlərinə xilaf çıxanlar yenə də vaxt uzadırdılar. Hakimiyyət dəyişikliyinə razılaşmanın əsas səbəblərindən biri də bu idi əslində...

Əliyalın, dinc sakinləri qırdıran köçəryanlar, sərkisyanlar elə bilirdilər ki, Xocalı qətlirəmindən gözləri qorxan azərbaycanlılar bir də bu torpaqların adını tutmayacaqlar. Lakin onlar unudurdular ki, bu cinayətləri törətməklə əslində özləri üçün qəbir qazırmışlar... Bu hadisələr insanların ürəyində intiqam odunu görünməz bir vüsətlə alovlandırırdı...

Əslində Aprel döyüşlərinin səbəbkarı da elə onların özləri idi... Bu “hay”lar elə bilirdilər ki, Azərbaycan ordusu özünü müdafiə eləməyə qadir deyil. Elə buna görə də bizə addımbaşı “xox gəlir”, insanların ürəyinə vahimə toxumu səpməkdən zövq alırdılar. Aprel döyüşləri də məhz onların təxribatlarından sonra baş vermişdi...

Bu döyüşlərdə Ümidənin (Sədaqətin) qardaşı Elşən də əfsanəvi qəhrəmanlıqlar göstərənlərin sırasında idi. O, həmişə deyirdi ki, ay Ümid dayı, mən uşaq evində böyümüşəm. Mənim atam da, anam da vətəndi... Məni böyüdüb boya-başa çatdıran Vətənin dar günündə onun köməyinə çatmasam, mən nə oğulam ki? Heç bu mənə yaraşarmı?

Bu sözləri eşidən Ümidənin (Sədaqətin) gözləri bahar buludu kimi dolurdu həmişə... Şəlalə ana nə qədər ovundurmağa çalışsa da, qız təskinlik tapa bilmirdi ki, bilmirdi...

Ümid Elşənə deyirdi ki, insanlara verilən adlarda onların gələcək taleyinin rüşeyimi var imiş. Sənin adın da “el” sözü ilə başlayır. “Şən” isə ayrı mənə daşıyır. Deməli adı Elşən olan insan elin şən, firavan günləri üçün mübarizə aparmalıdır.

-Düz deyirsən, ay Ümid dayı. Heç bu mənəin ağılıma gəlməmişdi. Aprel döyüşlərinin əfsanəvi qəhrəmanlarından birinin də adı Elnur idi...

Ümid maraqla soruşdu:

-Kim idi o Elnur? Elə bil bu ad mənə tanış gəlir.

-Tanımamış olmazsınız. Bu oğlan haqqında çox yazılıb, hətta ona həsr olunan film də çəkilib.

-Yəqin o da dərddi, başı müsibətlər çəkən bir ailənin oğlu imiş...

-Düzdü, ay Ümid dayı. Mayor Elnur Əliyev əslən Füzuli rayonunun Dədəli kəndindəndir. Mənim komandirim idi. Bəzən ona “Dəli Elnur” da deyirdilər. Əslində Elnur çox ağıllı, düşüncəli, peşəkar bir zabit idi. Sadəcə vətən torpağının dəlisi olan bu insan düşmən görəndə dəliyə dönür, şir kimi onların üstünə atılırdı... Elə axırncı döyüşümüzdə də belə oldu. İgid, əfsanəvi komandir özünü qumbaranın üstünə atıb əsgərlərini xilas eləyən bir oğul idi...

Ümid kişinin gözləri yaşarsa da, qürur hissi keçirdi. Düşündü ki, gör bizim nə qədər mərd, qəhrəman oğullarımız var... Əl-qollarını bağlayan olmasa, onlar mütləq düşməni məhv eləyərlər.

Handan-hana xəyaldan aylan Ümid sonra sakit, lakin qürurlu səslə dedi:

-Belə igidləri olan Vətən basılmaz...

-Elədir, ay Ümid dayı... O qədər döyüşkən, vətənpərvər oğullarımız var ki, imkan versələr, onlar erməninin daşını daş üstə qoymazlar... Aprel döyüşlərində “ara, gəliirlər, qaçın” deyən bu şərəfsizlər aradan çıxmaqda da mahir olduqlarını əyani şəkildə nümayiş etdirdilər... Çətinliyə düşən kimi “şivən-qiyamət” eləyib havadarlarından kömək istədilər...

-Ay oğul, bu onların çoxdankı xasiyyətidir. Elə ki, işləri çətinə düşür, quyruq bulayırlar. Əllərinə imkan düşdükdə isə zalımlar zalımına dönürlər...

Qələbə itkisiz olmur. Aprel döyüşlərində saysız-hesabsız düşmənləri məhv edən ordumuz da itkilər verdi. Vətən uğrunda şəhidlik zirvəsinə ucalanlar xalqımızın qələbə yolunu xeyli qısaltdılar. Aprel döyüşləri Azərbaycan ordusunun nəyə qadir olduğunu göstərdi.

General Mais Bərxudarov, Milli Qəhrəmanlar Şükür Həmidov, Murad Mirzəyev, Samid İmanov kimi yüzlərlə oğlumuz düşmənin göz dağına çevrildilər... Vətən uğrunda ölümüylə yeni nəslə ölməz bir ruh yadigar qoyub gedən şəhidlərimizin ömür yolu əsl kişilik məktəbinə çevrildi...

O vaxt gözə görünməsə də, Azərbaycan diplomatiyası da öz işində imiş... Bunu hadisələrin sonrakı gedişi də göstərdi...

Başı daşdan-daşa dəyən Ümid ürəyinin dərinliyində həmişə dərk eləyirdi ki, bu xəmir hələ çox su aparacaq. O, bilirdi ki, xalqımızın başına gətirilən müsibətlərin baş memarları kimlərdir... Ümid həmişə deyirdi ki, bizi bu tarixi bəlaya salanlar istəmirlər ki, öz başımızın çarəsini qılaq. Köməkləri təpələrinə dəysin, əl-qolumuzu bağlamasalar, qorxaq, özündən güclü görəndə quyruq bulayan düşmənlərimiz başlarından yekə

bu qələti eləyə bilərdilərmə? Əslində xalqımızı məhv etməyə çalışanlar, onun azadlıq istəyini mənəgənəyə salıb sıxanlar “insan ovu” zamanı haylardan tula kimi istifadə eləyiblər. Haylar ovçu yox, həmişə ov tulaları olublar...

Lələtəpə döyüşləri Azərbaycan oğullarının hünərinin, qüdrətinin göstəricisi oldu... Böyük qüvvələr imkan versəydilər, elə onda torpaqlarımızı tamamilə azad etmək mümkün idi... Ancaq namərdlər həmişə olduğu kimi yenə də əl-qolumuzu bağladılar, bizə yalançı vədlər verdilər...

Ümid müharibənin dayanmasını istəməsə də, yaxşı dərk eləyirdi ki, bu, təkə erməni – Azərbaycan müharibəsi deyil... Həmişə böyük dövlətlərin girovu, qurbanı olub kiçik dövlətlər... O, yaxşıca anlayırdı ki, Azərbaycan müstəqilliyini bərpa edən kiçik dövlətlərdən biri olsa da, Azərbaycan xalqı böyük xalqdır. Sayca da az deyilik. Ancaq böyüklüyümüzü şərtləndirən təkə sayca çoxluğumuz deyil. Biz sözünün ağası olan ləyaqətli, namuslu, sülhpərvər bir xalqıq. Elmimiz də, mədəniyyətimiz də, incəsənətimiz də, qəhrəmanlığımız da dünyaya bəllidir... Əslində bizi istəməyənləri qorxudan da elə budur. Onlar bizim birliyimizdən qorxduqları üçün aramıza nifaq toxumu səpmək istəyiblər həmişə... Erməniləri gətirib türk, müsəlman dünyasının arasına pərçim eləyənlər tarix boyu birliyimizi sarsıtmağa çalışıblar...

Həmişə bu məsələlər haqqında düşünürdü Ümid. Övladları böyüyəndən sonra da söhbətlərinin əsas mövzusu elə bu idi... Ümidin ürəyindəki intiqam hissi indi təkə şəxsi, fərdi intiqam hissi deyildi. Bu hiss 30 ilə yaxın bir müddətdə böyüyərək xalq intiqamı səviyyəsinə yüksəlmişdi...

Ağrılı-əzablı bir ömür yolu keçən Ümid kişi yurdunu, kəndini, ailəsini, övladlarını, qohum-qardaşını, dost-tanışını, gəncliyini itirmişdi... Dərd, ağrı, keşməkeşli ömür yolu müdrikləşdirmişdi bu insanı. Elə buna görə də təslim olmaq istəməmiş, ömrünə yeni gələn Şəlalənin, qızı Ümidənin, oğlu İntiqamın, qızı Lalənin sayəsində itirdiklərinin bəzilərini qaytara bilmişdi... Təzə ailəsi də var idi, övladları da. Özünə təzə dost tanış da, həmsöhbət də tapmışdı. Ancaq dilində deməsə də, ürəyində həmişə düşünürdü ki, heç kəs heç kəsi əvəz eləyə bilmir ömür yollarında... Ancaq bu da danılmaz həqiqətdir ki, əbədi heç nə yoxdur bu dünyada...

Ona əzab verən də, onu xəyalən xoşbəxt eləyən də bitib-tükənmək bilməyən düşüncələri idi... İnsan duyduğu, fikirləşdiyi hər şeyi hər kəsə deyə bilmir. Acı həqiqət, səmimiyyət bəzən insanları incik salır, onları bir-birindən uzaqlaşdırır. Ümid necə gözünün qabağında olan dəhşətli hadisələri dilinə gətirəydi axı? Sevimli həyat yoldaşının döşünün murdar əllərlə kəsilib dərisi soyulan 13 yaşlı uşağın ağzına basılması səhnəsini necə unutmaq olardı? Belə dərdi kiminləsə bölüşmək kişilik qürunu alt-üst eləmək olmazdı? Bir də bu necə kişilikdi ki, öz həyat yoldaşını, oğlunu murdar əllərdən xilas eləyə bilməyəsən? Bu dərdə, bu ağrıya, bu əzaba dağ da dözə bilməzdi... İnsan çox üzübərk məxluq imiş...

Ümid nə gəncliyini qaytara bilirdi, nə itirdiyi doğmaları... Onu da çox gözəl bilirdi ki, bunları qaytarmaq heç vaxt mümkün olmayacaq. Ancaq doğma yurda qayıtmaq ümidini itirməmişdi... Həyat yollarında ona gələn ikinci nəfəs kişini

dirçəltmişdi. Zahirən hər şey yaxşı idi. Ailə də qurmuşdu, oğul-uşaq sahibi də olmuşdu, təzə həyat köhnə yaraların sızılığını azaltmışdı bir az. Ancaq Ümid qəlbinin dərinliklərində hiss eləyirdi ki, hətta xoşbəxt ailə, oğul-uşaq da insanın içindəki boşluğu doldurmaq gücündə deyilmiş... Bu boşluğu bəlkə işgaldan azad edilmiş yurd yeri doldura biləydi... Ancaq o torpaqları geriye qaytarmaq mümkün olacaqdımı?

Otuz ilə yaxın vaxt keçirdi. Bu illər onun içindəki boşluğu daha da dərinləşdirirdi...

Adamlar isə elə bil fil qulağında yatmışdılar. Xırda qayğılar elə bil böyük problemlərin həlli yolundan insanları çəkindirirdi... Qara bazar qara camatın gününü bir az da qara eləmişdi. Bir tikə çörək qazanmaq üçün mütləq zəhmət çəkmək lazım idi... Yaşamaq istəyirsənsə, istər-istəməz digər canlılar kimi yaşamaq uğrunda mübarizəyə qoşulmalı, ailəni, övladlarını yaşatmaq yolunda mücadilə aparmalısan... Ümid dərk eləyirdi ki, daha “hazıra nazir olmaq” zamanı deyil... Mütləq çalışmalı, tər tökməli, işləməli, özünə yeni gün-güzəran qurmalısan...

Həyat insanları hər şeyə məcbur eləyir... Ayağı yalın, başı açıq qaçıb canlarını qurtanlar ölümün pəncəsindən xilas olduqları, əsir düşmədikləri üçün istər-istəməz təskinlik tapırdılar... Topdağıtmaz evləri yağmalananlar, yerlə yeksan edilənlər illər uzunluq çadır şəhərciyinin sakinlərinə çevrilmək məcburiyyətində qaldılar...

Dərd eyni olsa da, hərə dərmanı bir cür axtardı. Ehtiyac müəllimə çevrildi, insanlara çox şeylər öyrətdi... Gecə-gündüz çalışmaları hesabına özlərinə yaxşı gün-güzəran quran qaçqınları qınaq hədəfinə çevrənlər də tapıldı...

Ancaq deyinənlərdən çox başını aşağı salıb işləyənlər uğur qazandılar. Hərə bir yolla özünə ev aldı, maşın aldı... Kapitalizmin canavar qanunları qoyun kimi yaşamağa öyrəşənləri ya ölmək, ya da canavara çevrilmək məcburiyyətində qoydu...

Ancaq zəhmətsevərlikləri hesabına var-dövlət sahiblərinə çevrilmələri belə qaçqınların, məcburi köçkünlərin ürəyindəki yurd həsrətini, ağrını, niskili səngidə bilmədi...

Zaman isə öz işində idi... Nə qədər körpə doğuldu, nə qədər uşaq böyüdü, nə qədər qoca yurd həsrəti ilə dünyasını dəyişdi... Qaçqınların çadır şəhərciyinin ardınca qaçqınlar, qəriblər qəbristanı yarandı... Onların təkcə özləri yox, doğma yurda qayıtmaq arzuları da torpağa gömüldü...

Torpağın üzü soyuq olur deyirlər... Zamanın amansız qanunları öz işində idi... İşğal altında inləyən ulu yurd yerlərindən xəbərsiz yeni nəsil dünyaya gəlir, ailə qurur, oğul-uşaq sahibinə çevrilirdi... Hərə öz işində, gücündə idi...

Ümid kişi yaşıdları ilə söhbət zamanı öz narahatçılığını gizlətmirdi... Deyirdi ki, bu yeni nəsildən heç ağılım bir şey kəsmir. Bir az da keçsə, yolumuzu gözləməkdən gözlərinin kökü saralan yurd yerlərimiz, dədə-babalarımızın dəfn olunduğu müqəddəs torpaqlar tamam unudulacaq...

Bu narahatçılıq əbəs deyildi... Ümid kimi düşünənlərin sırası seyrəldikcə, yurd yerindən, doğma torpaqdan əbədi ayrı düşmək vahiməsi də güclənirdi...

Zaman isə öz axarında idi... Onu yolundan saxlamaq mümkünsüz bir iş idi... Ancaq bir yandan boşalan dünya bir yandan da dolmağında idi... Kimlərisə dünyadan aparən zaman kimlərisə dünyaya gətirməyində idi həmişə olduğu kimi..

XI fəsil

QİSAS MÜHARİBƏSİ

Zaman öz axarında olsa da, günlər həftələri, həftələr ayları, aylar illəri əvəz eləsə də, üzüntülü qaçqınlıq, köçkünlük günləri bitmək bilmirdi ki, bilmirdi... Dədə-baba torpağına qayıtmaq ümidini itirənlər də az deyildi... Nəsillər bir-birini əvəz elədikcə düşüncələr də dəyişir, bu isə yaşlı nəslə əməlli-başlı üşəndirir, qorxudurdu... Bir yandan ötən illərin göynərtisi, bir yandan da xalqın gələcək taleyindən nigarançılıq adamın ürəyini lap üzürdü...

Nəhayət, bir gün... Hə, çox şükür, o gün gəldi... Döyüş meydanında genera Polad Həşimov və onun zabıt dostlarının Qarabağdan uzaqda, Tovuz zonasında öldürülməsi xalqın səbr kasasını daşdırdı. Bu xəbər nəinki yaşlı və orta nəslə, hətta bütün Azərbaycan gəncliyini ayağa qaldırdı... Körpə, hələ təzəcə dil açan uşaqların belə “Qarabağ Azərbaycandır” demələri vətənpərvərlik hissini alovlandırırdı, bütün xalq ayağa qalxdı...

Müharibə xəbərindən ağır, dəhşətli bir xəbər yoxdu yer üzündə. Ancaq çox qəribə idi... Əlində bütün günü telefon oynadan, ilk nəzərdə xalqın taleyinə laqeyd görünən, yaddaşı itirilən cavanların müharibənin başlanması xəbərini sevinclə, coşquyla qarşılamaları, könüllü surətdə döyüşlərə getmək arzuları ümidlərinə çat düşən yaşlı adamlara çox təəccüblü gəldi... Sən demə insanlarda qan yaddaşı, genetik yaddaş çox güclü olarmış...

Bəli, Ümid kişinin illərdən bəri başlanmasını həsrətlə, böyük zəfər ümidləri ilə gözlədiyi müharibənin başlanması günü gəlib çıxmışdı... 27 sentyabr 2020-ci il.

Uşaqlığı ikinci dünya müharibəsindən sonrakı illərə düşən Ümidin yadına o illərin ən dəbdə olan bir şüarı düşdü: “Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün”. Ümid o müharibəni görməmişdi, ancaq müharibənin ağrı-acıları onların ailəsindən də yan keçməmişdi. Babalarının, iki dayısının, bir əmisinin müharibədə həlak olmasını bilirdi. Həmin doğma insanlardan təkcə böyüdülüb divara vurulmuş şəkillər yadigar qalmışdı...

O vaxtın bütün uşaqları kimi Ümid də müharibəyə nifrət ruhunda böyümüşdü. Tez-tez gördükləri davalı filmlərdə sovet əsgərlərinin keçdikləri döyüş yolu, onların böyük çətinliklərə dözərək qalib gəlməsi arzuları əks olunmuşdu... Ümid haqqın, ədalətin tərəfdarı kimi böyümüşdü bütün sovet dövrünün uşaqları kimi... Lakin uzun illərdən sonra gördü ki, o vaxtın haqq, ədalət meyarları heç də bizim xalqın xeyirinə deyilmiş...

Demokratik Azərbaycan Respublikasının 23 aydan sonra süquta uğraması hadisəsinin mahiyyəti gizlədilirdi həmişə sovet dövrünün insanlarından. “Rəngi, qabarı bir olan tarixi yaradan əllər”dən söhbət açılırdı hər zaman. Sosialist beynəlmiləlçiliyi təbliğ olunurdu həmişə... Ancaq bütün bu dostluq pərdəsinin altında cərəyan edən hadisələrin mahiyyətindən xəbərsiz idi Ümidin valideynləri də, özü də... İrəvan şəhərinin “qardaş” ermənilərə hədiyyə edilməsi, “Ermənistan” dövlətinin yaranması təqdir olunurdu... Ancaq o zaman böyük ürəkli, səxavətli xalqımızın sadə adamları məsələnin mahiyyətindən xəbərsiz idi... Xəbər tutan ayıq insanları isə bir-bir “xalq düşməni” damğası ilə

aradan götürüdürlər... Bizi tariximizdən, soykökümüzdən ayırmaq siyasəti yerinə yetirilirdi... Dili bir, canı bir, qanı bir qardaşlarımızdan bizi ayrı salmaq üçün əllərindən gələni edirdi xalqımızın düşmənləri... Biz isə onları “xalq atası” kimi sevməyə məhkum idik. Kimin hünəri var idi həqiqəti dilinə gətirsin? Xalqımızın gələcək taleyinə ləkə olan 26-ların elədiklərindən kimin xəbəri var idi ki? Onları tərifləyən şeirlər, hekayələr, povestlər, romanlar yaranırdı...

Məmməd Əmin Rəsulzadəni xalqın düşməni kimi təqdim etməyə çalışanlar bizim yanımıza “yan”ları qoşurdular... Şaumyan kimi fırıldaqçı, xalqımızın qanını içən daşnakları isə dost kimi sıırırdılar bizə... Onun ardıcılıarı, “bolşevik” libaslı “yan”lar isə bizə yandıq verirdilər Əhməd Cavadları, Hüseyn Cavidləri, Mikayıl Müşfiqləri aradan götürmələri ilə... Cismani terroru mənəvi terror əvəz eləyirdi... Dostumuzu, düşmənimizi tanımağa imkan vermirdi bulanıq suda balıq tutmaq sevdasına düşənlər...

Müharibədən sonra Qərbi Azərbaycandan – öz dədə-baba torpaqlarından didərgin salınanlar, aran zonasına köçürülənlər böyük və iyrənc bir siyasətin qurbanları imiş əslində... Ümid və onun yaşıdları sonradan öyrənmişdilər bunları... “Bakının sayrışan ulduzlarından, Çadrasız, boyasız türk qızlarından” rəhbərə, xalqımızın ən qəddar düşmənlərindən birinə - Stalinə salam aparanlar isə ya məsələnin mahiyyətindən xəbərsiz idilər, ya da canlarının hayında idilər...

“Qardaşlıq, dostluq” pərdəsi altında xalqımızın başına gətirilən oyunların mahiyyətini təəssüf ki, çox gec anladıq... Pərdə cırılanda isə ermənilərin də, onların havadarları olan

“böyük qardaş”ın da iç üzü açıldı... Qarabağ savaşını törədənlər naxələf “yan”ların yanında durdular, onları silahlandırıdılar, dıǵaların əli ilə bizimkilərə zülm elədilər. “Dovşana qaç, taziya tut” deyənlər sadə insanların başına müsibətlər gətirdilər...

Ümidə ağır gələn də elə bu idi... Həmişə düşünürdü ki, gör biz kimlərə inanmışıq, gör biz kimlərdən haqq-ədalət ummuşuq?!

Bir vaxt danışqlar yolu ilə Qarabağ problemini “həll eləmək” istəyənlər xalqın olan-qalan ümidini də qırdılar... Hələ bu azmış kimi ermənilər bizə yandıq verdilər, hədə-qorxu gəldilər... Qaya kölgəsində yatan köpəklərə elə gəldi ki, bu kölgə elə öz kölgələridi...

Bıcaq sümüyə dirənmişdi artıq... Qisas eşqiylə alışıb yanan cavanlar köhlən atlar kimi cilov gəmirirdilər... Həmişə sülh tərəfdarı olan, münaqişə odunu söndürməyə çalışan ağsaq-qallarımızın səbirli olun deməyə dili, ağbırçəklərimizin isə dava eləyən tərəflərin arasına yaylıq atmağa əli gəlmirdi daha...

Havadan müharibə qoxusu gəlirdi... Bu qoxu çoxdan komanda gözləyən cavanların intiqam eşqini alovlandırır, dədə-baba torpaqlarımızı düşmən tapdağından xilas etmək istəyini yaxınlaşdırırdı...

Ancaq hamının ürəyi səksəkədə idi... Ona görə yox ki, müharibənin nə demək olduğunu bilənlər qorxurdular. Atalar demişkən, islanmışın yağışdan nə qorxusu? Şərəf və ləyaqətlərindən başqa itirəcəkləri bir şeyləri qalmamışdı qaçqınların... Hamı müharibə istəyirdi, qisas müharibəsi...

Ümid həmişə deyirdi ki, bu qara camaatı siyasətçilər həmişə böyük oyunun qurbanlarına çeviriblər. Tarix boyu belə olub. Ölən, qırılan, şikəst olan sadə insanlar, qazanc götürən isə siyasətçilər olub... İlahi, müharibədən də pul çıxaranlar var imiş?!

Ancaq indi hamı, müharibənin dəhşətlərini bilənlər belə müharibə istəyirdilər. Hamı yaxşı bilirdi ki, torpaqları qanımız bahasına xilas eləməli, problemlərimizi gələcək nəsillərə yadigar qoymamalıyıq...

Müharibə xəbərini eşidən Ümidin gözlərinin qarşısında ötən günlərin ağırlı-acılı mənzərəsi kino lenti kimi canlandırırdı. Fərq bunda idi ki, Ümid bu müharibə səhnələrinin tamaşaçısı yox, iştirakçısı idi... Fərq onda idi ki, təcavüzə, təhqirə, işgəncəyə məruz qalan onun ailə üzvləri, kəndliləri, qohumları və özü idi... Bu ağırlara, əzablara, təhqirlərə cavab verilməliyd... Qisası qiyamətə saxlamaq olmazdı...

Gənclik illərinin əzablı xatirələrindən ayılan Ümid üzüntülü Xocalı faciəsinin məşəqqətlərindən yaxa qurtarmaq üçün bu günə, bu günün reallığına qayıtdı. Faşizmlə müharibə zamanı səslənən bir şüarı müharibənin ilk günündən son gününədək hər gün xəyalından keçirirdi Ümid... “Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün!”

Ümid çox istəyirdi ki, könüllü surətdə cəbhəyə getsin. Qarabağın, Zəngəzurun hər qarış torpağına bələd olan, sinəsinə çalın-çarpaz dağlar çəkilən bu insanın ürəyində alovlanan intiqam hissini söndürmək mümkünsüz idi... Ancaq yaş da o yaş deyildi... Heç ikinci dəfə ailə qurandan sonra adını İntiqam

qoyduğu oğlunun da, kürəkəni Vüsalın da, qızlığının yetimxanada böyüyən, uzun illərdən sonra bacısını axtarib tapan doğma qardaşı Elşənin də əsgərlik vaxtı çoxdan bitmişdi. Onlar həqiqi hərbi xidmətdə olub tərxis edilmişdilər... Necə deyərlər, zaman öz işini görməkdə idi...

Ümidi bu düşüncələrdən oğlu İntiqam ayırdı. Qərribə idi, onun da üzündə narahatçılıqdan əsər-əlamət yox idi. Müharibənin başlanması xəbəri ürəyi intiqam hissi ilə yanan bu gənci də sevindirirdi. O, içəri girən kimi üzündə bir az narahatçılıq sezilən atasına baxıb soruşdu:

-Nə olub, ay ata? İllərdən bəri gözlədiyin müharibə başlayıb e, xəbərin var?

-Var, ay oğul, var...

-Bəs onda üzündəki bu narahatçılıq, nigaramçılıq nədir?

Ümid xəyalından keçənlərdən özü utansa da, səmimi şəkildə nə düşündüyünü söylədi:

-Ay oğul, nəslimizin davamçısı təkcə sənsən. Bütün ümidlərim sənə bağlıdı. Dilim-ağzım qurusun, birdən döyüşdə sənin də başına bir iş gəlsə, mən neyləyəyəm?!

-Nə danışırısan, ay ata? El-ələm bizə nə deyər?! Mənim dünyaya gəlməyimin səbəbkarı Ulu Yaradanımız qoruyacaq məni. Bəs bu gün mənim döyüşə getməyimi istəməyəcəkdinsə, niyə təzə övlad, oğul arzulayırdın? Hiyə mənə İntiqam adı qoyurdun?

“Xocalıdan ayaqyalın, başıaçıq çıxmışdım, ora da ayaqyalın, başıaçıq qayıdacam” deyən analardan birinin sözləri mənə rahatlıq verərmidi? Heç elin bu dar günündə evdə rahat otura bilərəmmi, ay ata?

Kaş o Zori Balayan çıxaydı qarışma... Üzünü tüpürcək yağışına tutardım ən azı... Dizin-dizin süründürərdim o rəzili...

Ümid çar-naçar oğlunun dedikləri ilə razılaşmalı oldu. Narahatçılığının səbəbini izah eləməyə çalışdı. Lakin elə bu vaxt həyətdən hay-küy səsi gəldi. Mühəribə xəbərini eşidən qızlığı Ümidə, onun doğma qardaşı Elşən və kürəkəni Vüsal Ümid kişiye gözyədliliyi verməyə gəlmişdilər:

-Gözlərin aydın, ata. Deyəsən illərdən bəri gecikdiyi üçün qarasına danışdığın o Lazım kişi gəlib çıxdı.

Uşaqlar gülüşdülər, zarafatlaşdılar.

-Ay Ümid dayı, Sədaqəti və balacaları sənə əmanət eləyirik...

Ümid kişinin üzünü yenə narahatçılıq buludu örtüdü. Özünü bilməməzliyə vurub soruşdu:

-O nə sözdü danışırınsınız, ay bala? Siz də əsgər gedirsiniz elə bil...

-Hə, Ümid dayı, düz tapmısan. Əsgərlik bir az yüngül səslənir. Yava-yava danışan, bizə hədə-qorxu gələn o azğınların ağzını cırmağa, analarını ağlatmağa gedirik... Bizə xeyir-dua ver, ağsaqqal xeyir-duası!

Ümid kişinin gözləri alacalandı. "İlan vuran ala çatıdan qorxar", - deyirlər. O da ağlına gələndən üşəndi, qorxdı. Ancaq özünü sındırmadı:

-Yaxşı yol! Allah sizi qorusun, mənim balalarım! Tezliklə sizdən qələbə xəbərini gözləyirəm.

Gözləri yaşarmış Şəlalə ana da onlara xeyir-dua verdi:

-Sağ-salamat gedib qayıdın...

Bir neçə gündən sonra İntiqam da, Vüsal da, Elşən də çətinliklə də olsa müharibəyə getmək icazəsi aldılar...

Övladları döyüşə yollanan bütün əsgər anaları, əsgər ataları kimi Ümidlə Şəlalə də çox həyəcanlı günlər keçirirdilər. İnternet bağlı olduğu üçün nəvələri də onlara bir səhih məlumat verə bilmirdilər. Bütün ümidlər televiziyaya idi. Səhərin gözü açılmamışdan gecə yarıya qədər televiziyaya baxırdılar. Elə bil ölkənin bütün televizorları da hərbi rejimdə işləyirdi...

Arabir döyüş səhnələri göstərirdilər. Bu səhnələr Ümidə çox qərribə gəlirdi. Bu nədir, belə də müharibə olar? İndi əvvəlki müharibələrdə olduğu kimi əsgərlərin döyüşə-döyüşə irəli getmələri səhnələri yox idi elə bil. “Vətən uğrunda” deyib, özünü tankın üstünə atan əsgərlər də gözə dəymirdi... Bir də görürdün ki, dronlar düşmən tanklarının, hərbi texnikalarının hədəf seçir və partladır. Toz-duman göyə qalxır... Bu təsvirlərin fonunda xəbər verilirdi ki, ordular hansı istiqamətdə hərəkət eləyir... Necə deyərlər, müharibənin zahiri tərəfi göz önündə idi. Əsgərlərin hansı ruhda olması, döyüşlərdə necə iştirak etmələri isə gözə görünmürdü. Uşaqlar arabir zəng eləyib Ümidə hər şeyin yaxşı olduğunu söyləsələr də, harada döyüşdükələrini, nə iş gördükələrini söyləmirdilər... Bu, hərbi sirr idi... Ehtiyatsız bir məlumat əsgərlərin ölümü ilə nəticələnə bilərdi... Ümidlə Şəlalə yüzlərlə ata, ana kimi gecə-gündüz dua eləyir, balalarının sağ-salamat qalmalarını arzulayırdılar. Ancaq hamı kimi onlar da bilirdilər ki, heç bir müharibə ölümsüz, qansız, qadasız başa gəlmir. Sadəcə bu mümkün olan iş deyildi... Lakin hamı kimi

onlar da toxtaqlıq tapırdılar ki, indi iyirmi birinci əsrin döyüşüdü... Əsas işi hərbi texnika görür. Əsas hədəf də hərbi texnikadır. Ancaq hərbi texnika da insan zəkası ilə idarə olunur. Yalnız ağıllı, düşüncəli, peşəkar hərbiçilər mükəmməl bilir bu texnikanın dilini, ondan necə istifadə eləməyin qaydalarını...

Müharibə təkcə cəbhədə getmirdi. İnformasiya müharibəsi daha şiddətli, amansız idi. Burada döyüşün ön cəbhəsində dayanan, böyük dövlətlərin gözlənilməz atəşlərinə birbaşa sinə gərən bir insan var idi: Ali Baş Komandan...

Hamı kimi Ümid də qürurlanırdı. Öz-özünə deyirdi ki, Allah qorusun xalqımızın bu müdrik, qətiyyətli oğlunu... Mən onun bu qədər məlumatlı, bilikli, hazırcavab, qətiyyətli, uzaq-görən olduğunu bilmirdim...

Döyüşlərdən çox azğın ermənilərin və onların havadarlarının dinc əhalini hədəfə alması səhnələri göstərilirdi televizorda. Tərtərin, Gəncənin qadağan edilmiş raketlərlə vurulması, dinc əhalinin hədəf seçilməsi adamların gözünü qorxutmaq məqsədi daşıyırdı... Ancaq bizim xalqın iradəsini qırmaq mümkün deyildi... İnsanlar müharibənin dayandırılmasını qətiyyənlə istəmirdilər. Hamı intiqam alovu ilə yanıb-yaxılırdı...

Həç bir cinayət cəzasız qalmırdı... Ali Baş Komandan intiqam müjdəsi verirdi tez-tez... Ordumuzun uğurları hamını sevindirirdi...

Hər gün döyüş səhnələrini əks etdirən fraqmentlər verirdi televiziya. Hamı kimi Ümid də bu səhnələrə dronların gözü ilə baxırdı... Hər şey, hər şey ovuc içi kimi aydın görünürdü... Tankın nə qədər dəhşətli döyüş texnikası olduğunu

yaxşı bilirdi Ümid... Bu tankların əliyalın insanların üstünə gəlməsi, amansızcasına onları tapdalayıb keçməsi dəhşət idi... İndi isə rusların ermənilərə hədiyyə etdikləri ən müasir tanklar göydə Azərbaycan ordusunun dronlarını görəndə qaçıb gizlənməyə yer axtarırdılar... Elə bil qaravuş – qartal toyuq-cücəyə hücum eləyirdi. Dronlar tankları çəyirtkə kimi dimdikləyir, el demişkən, onları cəhənnəmə vasil eləyirdi. Bu möcüzəli uçuş aparatları erməni əsgərlərinin, muzdlu qatillərin gözünü necə qorxutmuşdusa, canlarını ölümün pəncəsindən xilas etmək üçün tanklardan, digər zirehli döyüş maşınlarından düşüb qaçır, siçan kimi “akoplara” – yer altı daldalanacaqlara girməyə can atırdılar. Düşmənin döyüş meydanında atıb qaçdıqları texnika, mərmisursat o qədər çox idi ki, adam dəhşətə gəlirdi... Deməli, alçaqlar bu texnikaya arxayın olduqları üçün xoruzlanırmışlar... 30 ilə yaxın bir müddətdə yaratdıqları topdağıtmaz səngərlərə, sığınacaqlara güvənirmiş bunlar...

Hər gün darmadağın edilən, eyni zamanda qənimət kimi ələ keçirilən saysız-hesabsız hərbi texnikaya baxanda adam heyratə gəlirdi... Görəsən bu qədər bahalı texnikaya ac-yalavac bir ölkə necə sahib olmuşdu? Kim idi onları silahlandıran?

Dövlət başçısının ayrı-ayrı ölkələrin jurnalistlərinə verdiyi müsahibələrdə bu məsələlərə elə incəliklə toxunulurdu ki, elə bil Ümidin ürəyindən tikan çıxırdı...

Müharibə vaxtı Rusiya televiziyaalarında Qarabağ döyüşləri ilə bağlı aparılan müzakirələr kimin kimliyini aydınca göstərirdi... Adam yanıb tökülürdü... Gəncə bombalanır, Tərtər bombalanır, Mingəçevir bombalanır, dinc sakinlər qırılır, imansız, ləyaqətsiz, şərəfsiz “politoloqlar” sürüsü isə bunları

görməzliyə vurur, ermənilərin tərəfini saxlayırdılar... Qarabağ ərazisində bir məscidin, binanın, məktəbin, kitabxananın salamat qalmaması onları qətiyyənlə narahat etmirdi. Şuşada kilsəyə düşən kiçik bir mərmir qırıntısı isə az qala xristian dünyasına atılan atom bombası kimi səciyyələndirilirdi...

Bu ədalətsiz münasibət insanları hiddətləndirirdi. Hər kəs öz bildiyi kimi etiraz eləyirdi bu haqsızlığa. Uşaqlar həyətdə meyxana deyir, siyasətçiləri lağa qoyur, onlara etirazlarını belə ifadə eləyirdilər:

Məlhəm oldu ordumuz
Qəlbimizin çatına.
Uymusunuz hamınız
Erməni fəryadına...
Yetmək istəyirsiniz,
Siz onların dadına...
Zatulin, lənət olsun
Sənin yeddi zatına!

Haqqın tərəfdarıydı
Bir zaman baban, atan.
Ay yekəpər Tolstoy,
Öz soyadından utan!
Bəsdir, Jirinovski,
Vurursan nala-mıxa.
O dünyada səni də
Çəkəcəklər çarmıxa...
Niyə haqqın zəfəri
Sizi belə ağrıdır?

Başınızı qoruyun
Türkün daşı ağırdır...

Küçədə, bazarda hamı bu məsələni müzakirə eləyirdi. Solavyov kimi ləyaqətsiz bir jurnalist xalqımıza təhqiramiz münasibətinə gizlətmirdi. Hərzə-hədyan danışır, özü kimi şərafətsizləri başına toplayıb bizə hürdürürdü... Onun utanmaz-utanmaz dediyi söz Ümidi lap yandırıb yaxırdı. Sən demə bu şərafətsiz qarnını ağrıdan arvadının onu bir göysatan azərbaycanlıya dəyişməsi, “bu, səndən qat-qat yaxşı kişidir”, - deməsi imiş...

Bunu eşidən Ümid özündən asılı olmayaraq arvad-uşağın yanında ağzından bu sözü qaçırmışdı:

-Tüpürüm sənin kişiliyinə!

“Haqq nazilər, üzülməz” deyib babalar. Bizim xalqımızın haqq işini qorxmadan, çəkinmədən müdafiə eləyən Korotçenko, Şevçenko kimi ədalətli adamların olması insanların haqqına inamının birdəfəlik ölməsinə imkan vermirdi...

İntiqam xüsusi təyinatlı əsgərlər qrupunun zabitlərindən biri idi... Aprel döyüşlərində iştirakı onun döyüş təcrübəsini xeyli dərəcədə artırmışdı... Ancaq tükü tükədən seçməyi bacaran zabit çox yaxşı bilirdi ki, hər anın öz hökmü var... Reallığı dəyərləndirmək, ağıllı taktika ürəkdəki vətənpərvərlik hissi qədər vacib bir məsələ idi. Nəyin nə zaman edilməsi ordu rəhbərliyindən asılı idi... İntiqam bu məsələnin vacibliyini imkan düşdükcə cavan döyüşçülərə başa salırdı. Deyirdi ki, fəxr eləyirəm ki, sizin hamınız vətən uğrunda şəhid olmağa

hazırsınız. Ancaq bunu unutmayın ki, siz ölməyə yox, öldürməyə gəlmisiniz. Sizin yaşamağınız haqqın, ədalətin yaşamağı, düşmənin darmadağın edilməsi isə şərin ölümü deməkdir. Ona görə mümkün qədər ağıllı hərəkət etməli, özünüzü qorumağa çalışmalısınız.

Bizim hamımız vətənin ayrılmaz bir parçasıyıq. Biz özümüzü qoruya bilsək, vətənin bir övladını qorumuş oluruq. Biz özümüzü qorusaq, bir atanın, ananın oğlunu, bir bacının qardaşını, bir ismətli qızın, gəlinin sevgilisini, həyat yoldaşını, bir körpənin atasını qorumuş oluruq. Bunu heç zaman unutmayın. Şəhidlik isə ali bir məqamdır. Şəhid tək-cə döyüşlərdə gülləyə, mərmiyə tuş gəlib həlak olan insan deyil, şəhid öz ölümü ilə qələbəni yaxınlaşdıran bir döyüşçü olmalıdır.

İlk günlər itkilər çox oldu. Əsgərlərimiz düşmənin yeraltı səngərlərdə gizlənmələrindən xəbərsiz idilər. Bəzən pusquya düşürdülər. Real döyüş şəraiti gənc əsgərlərə çox şey öyrətdi... Onlar komandirlərinin nə qədər haqlı olduğunu öz gözləri ilə gördülər. Onu da öyrəndilər ki, orduda hərbi intizam qələbəni şərtləndirən ən əsas amillərdən biridir. Hər kəs öz istədiyi kimi hərəkət eləsə, bu ümumi işə istər-istəməz xələl gətirə bilər...

İntiqamın yadına uşaqlıq illəri düşürdü. Atası həmişə ona deyirdi ki, ay oğul, ən çətini bir işi başlamaqdır. Sonra istər-istəməz hər şey qaydasına düşür. Bu mənada işin çətini başlanmışdı. İllərdən bəri döyüşə hazırlaşan ordumuz 27 sentyabr 2020-ci ildə Ali Baş Komandanın əmri ilə Vətən torpaqlarını işğaldan azad etmək uğrunda döyüşə başlamışdı... Bu döyüş

yarımçıq qalan Aprel döyüşlərinin davamı idi. O döyüş 4 günə böyük uğurlar qazanan, “məğlubedilməz erməni ordusu” mifini darmadağın eləyən çox önəmli bir hadisə idi...

Hələ müharibəyə alışmayan cavan döyüşçülərimiz ilk vaxtlar nə edəcəklərini o qədər də yaxşı dərk eləmirdilər. Hər iki tərəfdən vurulan artilleriya zərbələri nəinki irəli gedib döyüşməyə, hətta göz açmağa belə imkan vermiridi... Düşmənin özü görünmürdü... Uzaqda idi... Ancaq atdıqları mərmilərin törətdikləri fəlakətlər göz qabağında idi... İlk şəhidlərimiz, ilk yaralılarımız...

Komandirlərin əmri ilə həyatlarını risqə ataraq şir kimi irəli şığıyan döyüşçülərimiz şəhidlərimizin cəsədini döyüş meydanından çıxarıb arxaya gətirirdilər ki, düşmənin əlinə keçməsin. Mərmilərin qəlpələrindən yaralananlar, əlini, qolunu, qıçını itirənlər də az deyildi. Ancaq neyləmək olar, bu ölüm-dirim müharibəsi idi... Ya ölməli, ya öldürməlisən. Başqa yol yoxdur...

Cavan döyüşçülərimiz komandirlərin verdikləri kordinatlar əsasında atəş açsalar da, gördükləri işin nəticəsindən xəbərsiz idilər. Atdıqları bombalardan kimin ölüb-ölmədiyini, haranın dağılıb-dağılmadığını bilməyən gənc əsgərlər ilk vaxtlar nə edəcəklərini bilməsələr də, tezliklə vəziyyətə uyğunlaşdılar. Mübarizənin ilk nəticələri onları sevindirdi. Elə ilk gün itkilər bahasına olsa da Füzuli rayonunun Qaraxanbəyli, Qərvənd, Kənd Horadiz, Yuxarı Əbdürrəhmanlı, Cəbrayıl rayonunun Böyük Mərcanlı, Nüzgar kəndləri, Ağdərə və Murovdağ istiqamətlərində yüksəkliklərin ələ keçirilməsi böyük uğur idi... Bu qələbə əsgərlərin ruh yüksəkliyini artırır, onları ildirimsürətli müharibəyə həvəsləndirirdi...

Sonrakı günlərdə də müharibə döyüş planına əsasən davam edir, düşmənin canlı qüvvəsi, döyüş texnikası məhv edilir, hərbi əsirlər və qənimətlər götürülürdü. Cavan əsgərlərdən biri İntiqama danışdı ki, ilk dəfə idi ki, düşməni öldürürdüm. Əvvəlcə bir az tərəddüd elədim, fikrimdən bu sual keçdi ki, heç insan da insanı öldürərmidi? Bu tərəddüd vaxtı ermənilərin Xocalıda törətdikləri amansız qətliyam gözümün önünə gəldi və əllərim əsmədən tətiiyi çəkdim. Düşməni öldürəndən sonra ciblərini axtardım. Gördüm ki, onun cibində ayrı-ayrı ölkələrin vətəndaşlıq sənədləri var. Komandir, bilmirəm düz eləmişəm, yoxsa səhv?

İntiqam döyüşçüyə toxtaqlıq verdi:

-Əlbəttə, düz eləmişən. Götürdüyün bu sənədlər çox hərbi sirrin üstünü açmağa yardımçı ola bilər.

Döyüşçü sənədləri İntiqama verdi. Komandir isə həmin hərbi dəlilləri araşdırma üçün lazımi yerə göndərdi...

Atışma səsləri ara verəndə əsgərlərdən biri soruşdu:

-Komandir, ilk günlər xeyli kənd azad elədik. Ancaq nədənsə neçə gündür ki, əhəmiyyətli bir iş görə bilməmişik.

-Yox, elə deyil. Bu bir neçə gündə kəndlər, şəhərlər ala bilməsək də, xeyli düşməni əsgəri, hərbi texnika məhv eləmişik... Müharibənin də öz qanunları, öz problemləri, öz çətinlikləri var...

Oktyabr ayının 3-də Tərtər rayonunun Suqovuşan və Talış; Cəbrayıl rayonunun Mehdili, Çaxırlı, Aşağı Maralyan, Şəybəy, Quycaq; Füzuli rayonunun Aşağı Əbdürrəhmanlı kəndinin alınması komandirin dediklərinin təsdiqinə çevrildi... Əsgərlər çox sevinirdilər.

Səhərişi gün, oktyabr ayının 4-də Cəbrayıl şəhərinin və rayonun Karxulu, Şükürbəyli, Yuxarı Maralyan, Çərəkən, Daşkəsən, Horovlu, Decal, Mahmudlu, Cəfərabad kəndlərinin işğaldan azad edilməsi xəbəri əsgərlərin sevincini birə on artırdı. Bu xəbər hamı kimi Ümidi də çox kövrəltmiş, ürəyindəki qələbə inamını artırmışdı...

Döyüşdə məğlub olan düşmən namərdcəsinə dinc əhalini hədəf seçirdi... Bərdənin, Gəncənin, Tərtərin ayrı-ayrı vaxtlarda qadağan olunmuş silahlarla, raketlərlə atəşə tutulması xalqın iradəsini qıra bilmir, döyüşçülərin qələbə əzmini bir az da artırır, onları intiqama səsləyirdi... Xoşbəxtlikdən atılan raketlərdən bəziləri partlamamış yerə düşürdü... Ən ağır məqamda belə adamlar lətifə düzəldib danışmaqlarından qalmırdılar. O lətifələrdən biri belə idi:

“Düşmən rəhbərliyi öz havadarının rəhbərinə zəng eləyib deyir ki, bəs sizin bağışladığınız toplar, mərmilər yerə düşəndə partlamır, bu nə məsələdir?!

Hayları müftə-müsəlləh silahlandırıan ölkənin rəhbəri deyir ki, düdüyün biri düdük, partlayan mərmilər, raketlər havayı deyil e, pul ilədi...”

Burda incə yumorla bərabər, erməniləri kimin silahlandırması da eyhamla xatırlanırdı...

Ümid də digər soydaşlarımız kimi müharibəyə dron ucalığından baxırdı... Elə bizim döyüşçülərimizlə də düşmən əsgərləri arasında zəmin-asıman fərq var idi. Ümid düşünürdü ki, bu

ucalığın əsas səbəbi haqq işi uğrunda mübarizə ilə əlaqəlidir... Allah ordumuza elə bir güc verib ki, elə bir imkan yaradıb ki, qisasımızı alağ, torpaqlarımızı azad eləyək...

Bir vaxt 366-cı ordunun silahları ilə üstümüzə gələnləri indi Qarabağın hər qarışında yerləşdirilən havadar, “ilana zəhər verən kərtənkələ” silahları da xilas eləyə bilmirdi... Təkcə düşmənlər yox, onlara arxa duranlar da çaş-baş qalmışdılar. Anlaya bilmirdilər ki, bu nə silahdı, bu nə ilahi gücdü ki, onlara göz açmağa belə imkan vermir...

Bir vaxt adamlar adamlıqlarını itirmişdilər, indi onların düzəldikləri tanklar tanklığını... Qrad qurğuları mövqelərimizə atəş açmağa hazırlaşan kimi hardansa gözəgörünməz dron dəstəsi peyda olur, texnika qarışıq əsgərlərin külünü, özlərinə, himayədarlarına güvənən düşmənin olan-qalan qələbə ümidini də göyə sovururdu... Nə “S-300-lər” bir qələt eləyə bilirdi, nə də “İsgəndər”lər...

Bu səhnəni görən erməni rəhbərləri, Cıdır düzündə yallı gedib bizə yandıq verən, “hünəriniz çatır müharibə eləyin” deyən qudurğanlar “Quduran qırx gün gedər” məsəlindən yəqin ki, xəbərsiz idilər. Ordumuz təkcə yerin üstündəki dığa-mığa ilə yox, illər boyu yerin altında lağım atıb oranı silah-sursatla dolduranlarla, guya müharibəyə qarışmayanlarla da müharibə aparırdı.

İllər boyu “Saman altdan su yeritmək siyasəti” yeridənlərin də iç üzü açılırdı yavaş-yavaş... Gözləmədikləri bu məğlubiyyətə dözə bilməyənlər televiziya kanalları vasitəsi ilə xalqımıza şər-şəbədə qoşur, onu alçaltmağa çalışırdılar. Haqqı

alçaltmağa çalışanlar əslində bütün dünyanın gözü qarşısında öz alçaqlıqlarını nümayiş etdirirdilər...

Necə deyərlər, çax-çax nə qədər başını ağrıtsa da, dəyirman öz işində idi... Bu sehrli dəyirman düşmən texnikasını dən kimi üyüdüdü... Bunu görənlərin elə özləri də üyüdükdülər “bir millət, iki dövlət”in siyasətindən, onların qələbə əzmindən...

Demək olar ki, hər gün Ali Baş Komandanın kəndlərin, şəhərlərin, yüksəkliklərin alınması ilə bağlı verdiyi xəbərlər bizi sevindirir, düşmənlərimizin, onların havadarlarının başında bomba kimi partlayırdı...

5 oktyabrda Cəbrayıl rayonunun Şıxəli Ağalı, Sarıcalı, Məzrə; 9 oktyabrda Xocavənd rayonunun Hadrut qəsəbəsi və Sur; Cəbrayıl rayonunun Qaracallı, Süleymanlı, Əfəndilər, Qışlaq; Füzuli rayonunun Yuxarı Güzlək, Gorazıllı; Tərtər rayonunun Çaylı; 14 oktyabrda Füzuli rayonunun Qaradağlı, Xatunbulaq, Qarakollu; Xocavənd rayonunun Bulutan, Məlikcanlı, Kəmərtük, Təkə, Tağaser; 15 oktyabrda Xocavənd rayonunun Edişə, Düdükçü, Edilli, Çıraquz; Füzuli rayonunun Arış, Cəbrayıl rayonunun Doşulu; 16 oktyabrda Xocavənd rayonunun Xırmancıq, Ağbulaq, Axullu; 17 oktyabrda Füzuli rayonunun Qoçəhmədli, Çimən, Cuvanlı, Pirəhmədli, Musabəyli, İşıqlı, Dədəli kəndlərinin və Füzuli şəhərinin alınması xəbəri müharibənin necə sürətlə davam etməsinin, uğurların miqyasının böyüklüyünün göstəricisi idi...

Düşmən və onun havadarları bu hadisələri qətiyyənlə həzm edə bilmir, döyüşməkdən, müdafiə olunmaqdan çox təxribatla məşğul olurdular. Ayrı əlacları da yox idi. Peşəkar Azərbaycan ordusunun əzmi, iradəsi öz sözünü deyirdi...

Altı da, üstü də silah-sursatla doldurulan, düşmənin “alınmaz, keçilməz bir sədd” hesab elədiyi Füzuli şəhərinin işğaldan azad edilməsi düşmənləri də, onların havadarlarını da çaş-baş qoymuşdu... Onlar başlarını itirmişdilər. Nə eləyəcəklərini, necə eləyəcəklərini bilmirdilər. Bütün gücləri ilə öz təxribat silahlarını işə salmağa, Rusiyanı da açıq şəkildə müharibəyə cəlb etməyə çalışırdılar. Ancaq bütün təzyiqlərə, təxribatlara baxmayaraq rəhbərliyin göstərdiyi dözümlülük siyasəti hayların arzularını gözlərində qoydu.... Hayların “hay-hayları getmişdi, qalmışdı “vay-vay”ları...

Oktyabrın 18-də isə Xudafərin körpüsü üzərində Azərbaycan bayrağının qaldırılması düşmənlərə də, onların gizli havadarlarına da ötürülən bir simvolik qələbə mesajı idi... Öz tarixinə güvənən xalq babaların yolunu ləyaqətlə davam etdirmək əzmini nümayiş etdirirdi əslində...

Bu, məsələnin hamı tərəfindən görünən zahiri tərəfi idi... Bu qələbəni təmin eləyən isə yeni təfəkkürlü, yeni düşüncəli, texnikadan məharətlə istifadə etməyi bacaran Azərbaycan əsgəri və zabiti idi... Hamı bu qələbənin hansı qurbanlar, ağrılar, çətinliklər hesabına başa gəlməsindən lazımı səviyyədə xəbərdar deyildi...

Atalar doğru deyir ki, kənardan döyüş asan görünər... Döyüşün iştirakçılarının isə nə müzakirələr, söhbətlər aparmağa, nə də istirahətə vaxtları yox idi... Onlar döyüşür, döyüşür, döyüşürdülər...

Ümid və onun kimi yüzlərlə, minlərlə vətən övladı isə narahatlıqla müharibənin gedişini izləyirdilər. Düzdür, döyüşdə olan əsgərlər imkan tapdıqca öz valideynləri, qohumları ilə əlaqə

saxlayırdılar. Ancaq müharibənin gedişi haqqında heç nə demir, sadəcə hər şeyin yaxşı olduğunu söyləyir, valideynlərinin nigarancılığını azaltmağa çalışırdılar. Haranın, nə vaxt azad edilməsi haqqında müfəssəl xəbəri döyüşçülər də elə valideynləri kimi sosial şəbəkədən öyrənirdilər... Şad xəbərlər onların da qəlbindəki dost itkisinin göynətilərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldırdı...

Hər gün qələbə, hər gün zəfər sevinci... 19 oktyabrda Cəbrayıl rayonunun Soltanlı, Əmirvarlı, Maşanlı, Həsənli, Əlikeyxanlı, Qumlaq, Hacılı, Göyərçinveysəlli, Niyazqullar, Keçəl Məmmədli, Şahvəlli, Hacı İsmayılı, İsaqlı; oktyabrın 20-də Zəngilan rayonunun Havalı, Zərnəli, Məmmədbəyli, Həkəri, Şərifan, Muğanlı kəndləri və Zəngilan şəhərinin; Füzuli rayonunun Dördçinar, Kürdlər, Yuxarı Əbdürrəhmanlı, Qarğabazar, Aşağı Veysəlli, Yuxarı Aybasanlı; Cəbrayıl rayonunun Safarşa, Həsənqaydı, Fuğanlı, İmambağı, Daş Veysəlli, Ağtəpə, Yərəhmədli, Xocavənd rayonunun Ağcakənd, Mülküdərə, Daşbaşı, Günəşli (Noraşen), Çinarlı (Vəng) kəndlərinin azad olunması haqqında xəbərləri də elə səngərdə eşitmişdi əsgərlər...

Yer-yurd hamısı bir-birinə bənzəyirdi. Ermənilər kənddə kəndlik, şəhərdə şəhərlik qoymuşdular ki, onları da tanıyasan?! Əsgərlərin əksəriyyəti bu yerləri görməmişdi... Hamı böyüklərin sözlünə əsasən bir cənnətməkan Qarabağ uydurmuşdu xəyalında... İşğaldan azad olunan bu Qarabağ isə cənnətdən çox cəhənnəmə bənzəyirdi...

Bu mənzərələri görəndə İntiqam kimi cavanlar valideynlərinin çəkdikləri əzabın mahiyyətini elə bil indi-indi bütün dərinliyi ilə görürdülər. İntiqam düşünürdü ki, yüzlərlə sinəsi

dağlı qaçqın və köçkünlərimizin yarasına məlhəm qoymaq üçün bu torpaqları azad etməkdən başqa bir yol yoxdur...

Müharibə haqqındakı bir-birini əvəz edən qələbə xəbərləri komandirləri, döyüşçüləri daha əzmlə vuruşmağa sövq edirdi... Orduda ruh yüksəkliyi çox böyük idi...

21 oktyabrda Zəngilan rayonunun Mincivan qəsəbəsi, Xurama, Xumarlı, Sarıl, Babaylı, Üçüncü Ağalı, Hacallı, Qırax Müşlan, Üdgün, Turabad, İçəri Müşlan, Məlikli, Cahangirbəyli, Baharlı; Cəbrayıl rayonunun Balyand, Papı, Tulus, Hacılı, Tinli; Füzuli rayonunun Gecəgözlü, Aşağı Seyidəhmədli, Zərgər; 22 oktyabrda Zəngilan rayonunun Kolluqışlaq, Malatkeşin, Kənd Zəngilan, Genlik, Vəliqulubəyli, Qaradərə, Çöpədərə, Tatar, Tiri, Əmirxanlı, Qarqulu, Bartaz, Dəlləkli kəndləri və Ağbənd qəsəbəsi; Cəbrayıl rayonunun Sirik, Şıxlar, Məstəlibəyli, Dərzili kəndləri; Füzuli rayonunun Mollavəli, Yuxarı Rəfədinli, Aşağı Rəfədinli; 23 oktyabrda Xocavənd rayonunun Dolanlar, Bün-yadlı; Cəbrayıl rayonunun Dağ Tumas, Nüsüs, Xələfli, Minba-şılı, Veysəlli; Zəngilan rayonunun Vənədli, Mirzəhəsənli; Qubadlı rayonunun Zılanlı, Kürd Mahrızlı, Muğanlı və Ala-qurşaq kəndləri işğaldan azad edildi...

İntiqam sevinirdi. Deyirdi ki, axır ki, atamın bir vaxt pənah gətirdiyi Qubadlı torpağına da gəlib çıxdıq... Doğrudan da, bu yerlərin təbiəti təsəvvür elədiyimdən də qat-qat gözəl imiş...

İntiqam arabir bacısının həyat yoldaşı Vüsal, Ümidənin qardaşı Elşənlə də zəngləşir, hal-əhval tuturdu. Bu qohumlar hərəsi ayrı-ayrı istiqamətlərdə döyüşsələr də, ürəkləri bir ahəng-lə vururdu. Onların üçünün də qəlbində vətən torpağını işğaldan

azad etmək istəyi ilə yanaşı, Ümid atanın yaralarına qələbə məlhəmi qoymaq arzusu baş qaldırırdı...

Bir zaman Qarabağın üzünü belə görməyən İntiqam atasının sözlərinə əsasən həmin yerləri xəyalən gözləri önündə canlandırmağa çalışırdısa, indi də Ümid 27 il üzünə həsrət qaldığı doğma yerləri oğlunun göndərdiyi şəkillər, videolar vasitəsilə yenidən görürdü. Bu uçuq divarlar, kol-kos basmış yollar, cığırılar onu həyəcanlandırır, eləcə də qəlbində illər boyu basdırılan mənəviyyat minalarının işə düşməsinə zəmin yaradırdı... Bu viranə şəhərlər, kəndlər o ağrıları-əzabları illər boyu sinəsində gəzdirən insanın viranə könlünün, tar-mar olmuş arzularının torpaq üstündə görüntüsü idi elə bil...

Ümidin bu mənzərələrə baxarkən halı çox pisləşirdi. Keçən günlər, faciələrlə dolu ömür yolları gözlərinin önündən kino lenti kimi gəlib keçirdi. O, həyəcanlanır, özünü-sözünü bilmirdi... Gözləri bir cüt bulağa döndürdü...

Hər dəfə ərini dilə tutub onu ürək həkiminə aparmaq, kardioqram çıxartdırmaq istəyən qadına gözləri alacalanan Ümidin həyəcanlı şəkildə dediyi sözlər onun iç dünyasını ağrıları, məşəqqətlər səltənətinə döndərmişdi:

-Bax, mənim yaralı ürəyimin kardioqramıdı bu uçuq evlər, çatlayan divarlar, ay Şəlalə...

Cəbrayılın, Füzulinin, Zəngilanın “yaralı” mənzərələri kişinin ürəyini çox ağrıdırdı. Ancaq o, bu videolara, şəkillərə baxmaya da bilmirdi... Dərd də, dərman da bir-biri ilə qol-boyun idi elə bil. O görüntülərə baxanda bir tərəfdən dağıdılmış evlər, məhəllələr, küçələr, mədəniyyət ocaqları, məscidlər ürək ağrısı

yaradırdısa, düşməmə təslim olmayan ana torpağın möcüzələri, hətta çaylaqlarda belə meşəliyin əmələ gəlməsi, qijiltılı dağ çaylarının yenə də əvvəlki kimi köpüklənə-köpüklənə axması, doğma dağların əzəmətli görkəmi, azad olunan “yaralı” torpaqların başı üzərində üçrəngli Vətən bayrağının əzəmətlə dalğalanması Ümidin sağalmaz dərdlərinin üstündə möcüzələrə qadir bir məlhəmə çevrilirdi...

Uzun illərdən bəri düşmən tapdığı altında qalan Vətən torpağının qərib mənzərələri elə bil onlara baxan Ümid kimi yüzlərlə insanın həsrətli baxışları altında dirçəlir, cana gəlir, gülümsəyirdi. Narkozdan ayılan ölümcül xəstə başının üstündə doğma insanları görəndə necə qürurlanır, sevinirdisə, işğaldan azad olunan kəndlər, şəhərlər də eləcə gülümsəyirdi sanki... Hər halda, bu, Ümidə belə görünürdü... Doğma əsgər ayaqları elə bil sətəlcəm olan torpağın quluncunu sındırır, onu dirçəlməyə, ayağa qaldırmağa çalışırdı...

İşğaldan azad edilmiş şəhərlərimizin, kəndlərimizin başının üstündə dalğalanan üçrəngli zəfər bayrağı ümid çırağı kimi şölələnirdi. Əsgərlərin ana dilində oxuduqları mahnılar bu doğma səs, bu doğma dil üçün qərubsəyən yerlərin qamətini dirçəldirdi elə bil. Xudayar adlı bir gənc gülümsəyə-gülümsəyə, köksündən qələbə sevincinə bələnən nur daşa-daşa oxuyurdu:

Dumanlı dağların başında durdum,
Dumandan özümə bir xeymə qurdum.
Keçdi xəyalımdan öz gözəl yurdum,
Dumanlar başımda duman göründü.

Rəfiq Yusifəli. Xiffət (roman)

Xəzər dənizi tək eşqinlə coşdum,
Xülyalar içində sanki bihuşdum,
Vətən arzusuyla nəğmələr qoşdum,
Tufanlar qarşımda dastan göründü.

Könüllər cəlb edən bu xoş mənzərə,
Şövkümü artırdı, şeirə, qəzələ,
Gəldikə vətənim, elim nəzərə,
Təbiət də mənə heyran göründü...

Deyirlər bülbülə çəmən yaxşıdır,
İnsancün laləzar vətən yaxşıdır,
Vahid, sorma vətən nədən yaxşıdır?
Adı gələcək könül xəndan göründü...

“Vətən arzusuyla, qaynadım, coşdum” söyləyən bu igidin səsinə bütün qəhrəman övladlarımızın harayı qarışmışdı elə bil. Bu səsin, bu sonsuz yurd sevgisinin qarşısında düşmən tankları, topları, zirehli maşınları, illər uzunluğunu havadarlarının yardımı ilə yaratdıqları sədlər, səngərlər dayanmaq gücündə deyildi...

Ümid oğlunun göndərdiyi bu videolarla nəfəs alırdı elə bil. Həm döğmə övladının – bir nəslin ümidgahının sağ-salamat olması, həm də onun Azərbaycan oğulları ilə birlikdə düşmənlərə divan tutması kişini duyğulandırır, sevindirirdi... Onun yol çəkən gözlərində ümid qığılcımları şölələnirdi. Bu qığılcımların alova çevrilib sönən ocaqları yandırmasına isə az qalmışdı...

İntiqam Azərbaycan oğulları ilə birlikdə düşmənin üstünə od yağdırırdı. Əvvəlcə kəşfiyyat, sonra döyüş dronları havaya qalxırdı. Bayraqdarlar elə bayraqdar idi, həmişə ön cəbhədə olurdu. Onların üstündə qoşa bayraq dalğalanırdı: Azərbaycan və türk bayrağı. Bu bayraqların kölgəsi uzun illərdən bəri işğal altında qalan, cəhənnəm alovunda bişən yaralı şəhərlərimizin, kəndlərimizin “ürəyinə” bir sərinlik gətirir, torpaqlarımızı dəlmədeşik edib səngərlər qazan, Qarabağın hər qarışını topla, tankla, silah-sursatla dolduran, elə buna görə də arxayınlaşıb sinəsinə döyən, “hünəriniz var gəlin” deyən ermənilərin, onların havadarlarının, dünyanın müxtəlif ölkələrindən gətirilən muzdluların başına od yağdırırdı göydən...

Tanklar hacileylək dimdiyindən canını qurtarmağa çalışan biçarə qurbağaları xatırladırdı. Dron leyrləklər isə onları bircə dimdiklə cəhənnəmə vasilə eləyirdi. Tankçılar havada dron kölgəsi görən kimi vahimə içində öz zirehli maşınlarını atıb qaçır, girməyə dəşik axtarırdılar...

Düşmənlər indi-indi anlayırdılar ki, 30 il səngər yox, əslində özlərinə öz əlləri ilə qəbir qazırmışlar.

Kənardan baxana döyüş asan görünür həmişə. Çoxları elə bilir ki, uzaqdan atılan top mərmiləri, bombalar, raketlərlə həll olunur hər şey... Dronlar tankları, topları, zenit qurğularını, hərbi obyektləri asanlıqla məhv edir, bununla da hər şey bitir... Bunlar böyük şərtdir. Lakin hər şey hərbi texnika ilə həll olunmurmuş. Qələbə ağrılar, əzablar, ölümlər, itkilər hesabına əldə edilirmiş. Ağıləgəlməz situasiyalar insanların qəlbindəki mürgüleyib yatan vətənpərvərlik, insanpərvərlik duyğularını

oyadan vasitəyə çevrilirmiş. Hərbi güclə bərabər, döyüş əzmi imiş qələbəni şərtləndirən ən böyük amil...

İntiqamgil səngərə yatıb gözləmə mövqeyində dayanmışdılar. Əmr gözləyirdilər. Duman çəkildə gördülər ki, onların beş-on addımlığında olan düşmən əsgəri əlindəki qumbaranı onlara sarı atmağa hazırlaşır. Qaçıb daldalanmağa nə yer, nə də vaxt var idi...

Birdən əsgərlərin arasındakı ən çəlimsiz oğlan gözlənilmədən özünü havadakı qumbaranın üstünə atdı. Dəhşətli partlayış oldu. İntiqamgil düşündülər ki, dostlarını xilas etmək üçün özünü qumbaranın üstünə atan bu cəsur əsgərin tikəsi belə ələ gəlməz.

Lakin möcüzə idi... Oğlan sağ qalmışdı. Qumbara onu qoryan bronojiletə toxunub, top kimi geri qayıtmış, düşmənlərin öz üstünə düşəndən sonra partlamışdı...

Doğrudan da, gözəgörünməz, qadir Allah insanları sınağa çəkir, bu sınaqdan mərdliklə çıxanları isə mükafatlandırır. İstər bu dünyada, istərsə də o dünyada....

Dronlar, artilleriya öz işində idi... Başını götürüb qaça bilənlər qaçır, ölənlər ölürdü. Ancaq qaçanları qovmaq təhlükəli idi. Mühəribənin öz sərt qanunları var. Hər yan minalanmışdı... Bunları nəzərə almamaq böyük fəlakətlərlə nəticələnə bilərdi. Mina axtaranlar xüsusi aparatların köməyi ilə döyüş mövqeyini yoxlayır, minaları zərərsizləşdirirdilər. Sonra xüsusi təyinatlılar şir kimi irəli atılır, orda-burda pusquda dayanan düşmən əsgərlərini əlbəyaxa döyüşdə məhv eləyirdilər.

Bir çətinlik də onda idi ki, üzbəüz döyüşdə Azərbaycan əsgərlərinin qarşısında duruş gətirə bilməyən düşmən porsuq kimi illər boyu eşib hazırladıqları yeraltı lağımlara girir, səslərini içlərinə salıb gözləyirdilər. Onlar Azərbaycan əsgərlərini maneəsiz irəli buraxıb, sonra yeraltı gizli səngərlərdən çıxıb onları mühasirəyə almaq, məhv etmək planı qurmuşdular. İlk vaxtlar pusquya, mühasirəyə düşənlərimiz də olurdu. Lakin düşmənin hiyləsindən xəbər tutan kəşfiyyatçılarımız siçovulları elə öz zağalarında məhv eləməmiş irəli getmirdilər. Bu işə istə-istəməz döyüşün sürətini aşağı salırdı.

Bir dəfə qızgın döyüşlərin birində İntiqamgilin yanına bir top mərmisi düşdü. Şəhid olanlar da oldu, yaralananlar da... Sağ olsunlar həkimlərimiz. Təkcə yaralılara ilk tibbi yardım eləmək yox, onları döyüş ərazisindən çıxarıb, əməliyyat otağına daşımaq da tibb işçilərinin boynuna düşürdü. Necə deyərlər, hərənin öz işi var idi döyüş meydanında. Həç kəs öz qüvvə və bacarığını əsirgəmirdi... Vətənpərvərlik hissi, düşməne olan sonsuz nifrət bu döyüşlərin hərəkətverici qüvvəsi idi...

İntiqam gördü ki, həmişə döyüşün ön sıralarında olan komandirin səsi bu dəfə arxadan gəlir. Geri baxanda gördü ki, komandir yerdə uzanıb. Narahatçılıqla soruşdu:

-Komandir, yaralanmışsan?

-Yox, bayaq partlayışın dalğası məni kənara atdı. Yaralanmağına yaralanmamışam, ancaq ayaqlarım əzilib deyəsən.

-Bu dəqiqə köməyə gəlirəm!

-Yox, – deyə komandir amiranə şəkildə qışqırdı. – Qaçan düşməne qətiyyənlə aman vermək olmaz. Siz gedin, bir az özümə gəlim, mən də indi durub arxanızca gələcəm...

Qızgın döyüşlər gedir, Azərbaycan əsgərləri vətən torpağını qarış-qarış təmizləyə-təmizləyə irəliləyirdilər...

Aradan xeli keçdi. Döyüş bir az səngiyəndən sonra əsgərlər bir-birlərindən hal-əhval tutmağa başladılar. Kimsə soruşdu:

-Ə, bəs komandir hanı?

İntiqam əminliklə dedi:

-Harda olsa, indilərdə gəlib çıxar...

-Bəlkə yaralanıb?

-Yox, bir neçə saat bundan əvvəl soruşdum, dedi ki, yaralanmamışam, bir az ayağım zədələnib. Mən qayıdıb ona kömək etmək istəyəndə üstümə acıqlanıb əmr elədi ki, irəli gedim, döyüşdən ayrılmayım...

-Bəs onda niyə gəlib çıxmadı?

-Harda olsa gələr. Təcrübəli adamdır...

Şər qarışdı, qaranlıq düşdü. Komandir isə gəlib çıxmadı...

Döyüşçülərin düşmənləri məhv edə-edə irəliləmələri komandiri sevindirirdi. Lakin onun özü ayağa durub gedə, öz uşaqlarına çata bilmirdi. O, sürünə-sürünə irəliləyirdi. Hiss eləyirdi ki, düşmən snayperinin nəzarəti altındadır. Arabir yan-yörəsinə atılan güllələr də bunu sübut eləyirdi. Ona görə kapitan ayağa durmur, sürünə-sürünə irəliləməyinə davam eləyirdi... Öz ağrılarını unutmuşdu. Öz-özünə düşünürdü ki, görəsən mənim əsgərlərim bir iş görə bildilərmidi?

Ancaq ürəyində bir az arxayınçılıq var idi. Bilirdi ki, dar məqamda müavini İntiqam onu əvəz edə biləcək... Qısa da olsa,

ona öz tapşırığını vermişdi... İntiqamın təcrübəli və səriştəli zabıt olmağına güvənirdi komandir.

Qaranlıq bir gecə idi. Kapitan Asif Quliyev hansı tərəfdə olduğunu da dəqiq bilmirdi. Ancaq sürünə-sürünə ehtiyatla irəliləyirdi... Bütün bədəni gizildəyirdi. Bir tərəfdən də aclıq onu taqətdən salmışdı. Dodaqları qurumuşdu. Su içmək istəyirdi. Ancaq su qabı boş idi...

Ümid gecəyə idi. Komandir düşünürdü ki, gecə yəqin ki, şəh düşəcək. O da bu damcılarını ovcuna yığıb içəcək, yanğını söndürəcək... Allaha yalvarırdı ki, sağ qalsın, döyüş yoldaşlarını tapıb onlara qoşulsun...

Ancaq vaxt keçmirdi ki, keçmirdi... Hardasa yadına sevdidiyi bir mahnının sözləri düşdü: "Gecə yaman uzundur"...

Doğrudan da, çox uzun oldu bu gecə... Arabir mürgüləyirdi komandir, onu huş aparırdı. Yarım saatmı, bir saatmı, onu bilmirdi... Bircə onu bilirdi ki, susuzluqdan dodaqları quruyub. Canının ağrısı da, acısı da yadından çıxmışdı...

Gecəni səhər əvəz elədi, səhəri yeni bir gecə... Nəm torpaq, ağrıyan bədən, susuzluqdan çat-çat olan dodaqlar... Kapitan yuxudan ayılan kimi irəli sürünürdü. Öz-özünə deyirdi ki, mən bu tısbağa yerışı ilə nə vaxt əsgərlərimə çatacam?

Vaxt uzandıqca, taqəti də azalırdı... Kapitan uşaqlığından tutmuş məhz bu günə qədər olan hadisələrin hamısını bir-bir xatırlayır, ailəsini, həyat yoldaşını, uşaqlarını düşünürdü...

Birdən eşitdiyi söhbət səsləri onun xatirələr dünyasını alt-üst elədi. Bir neçə erməni əsgəri nə haqda isə danışır, mübahisə eləyirdilər.

Komandirin avtomatı da, tapançası da üstündə idi. Ürə-yindən keçdi ki, bir neçə güllə ilə havanı murdarlayan, onun gözəlliyini pozan bu it mırıltısına bənzər səsləri kəssin. Ancaq ağıl emosiya güc gəldi. Bildi ki, atəş açsa, ətrafdakı düşmənlər gəlib onu əsir götürə bilərlər...

Bir az keçdi... Kapitan yenidən huşa getdi. Gecənin bir aləmi yuxudan ayıldı... Aydınlıq bir gecə idi. Ayın solğun ziyası hər yeri işıqlandırır. Oğlan bir az dikəlib ətrafa göz gəzdirdi... Gördü ki, uzaqda, ayın işığı düşən yerdə bir parıltılı sahə var. Əvvəl bir şey başa düşə bilmədi. Sonra düşündü ki, bəlkə də orda göl, ya çay var?

Hissləri onu aldatmamışdı. Ancaq həmin gölün yanına getmək o qədər də asan məsələ deyildi... Özü də sürünə-sürünə, tısbığa yerləşmə ilə...

Nağıllarda olduğu kimi qəhrəmanımız az getdi, üz getdi, dərə təpə düz getdi, az süründü, çox süründü, axır ki, gözüne ay işığı altında cılvələnen göl sataşdı...

Ətraf bataqlıq idi. Oğlan qamışlardan yapışib ayağa durmaq istədisə də, bacarmadı. Öz-özünə toxtaqlıq verdi ki, yəqin acliqdan, susuzluqdan təqəti qalmayıb, ona görə belədi...

Yaraları hələ isti olan kapitan iki ayağının ikisinin də sınımasından xəbərsiz idi hələ...Susuzluqdan ölürdü. Ancaq gölə girməyə qorxurdu. Düşünürdü ki, birdən dərin olar, bu təqətsiz vəziyyətdə yığılıb bataqlıqda qalaram...

Bir az dayandı. Ancaq ayın şöləsi altında bərq vuran göl susuz insanı maqnit kimi özünə çəkirdi... Öz-özünə düşündü ki, əşşi, islanmışın yağışdan nə qorxusu?

Nə qədər süründüyünü, azmı, çoxmu məsafə qət elədiyini bilmədi. Ancaq ayılanda onu gördü ki, gölün lap yaxınlığındadı. Əlini uzadıb su götürmək istədi. Sağ qolu sözünə baxmadı. Nə qədər cəhd elədisə, bir şey alınmadı ki, alınmadı. Yadına anasının tez-tez dediyi bir söz düşdü: “Əri döymüş arvadı it də tutdu bir yandan”.

Bu anda, bu dəqiqədə onu su içməkdən başqa heç nə düşündürmürdü. Ancaq bu işi necə görsün? Bu sudan heç olmasa bircə ovuc götürüb içə bilsəydi, dərdi olmazdı...

Bir az da sürünüb yaxınlaşmaq istəyəndə gözüne boş bir konserv qutusu sataşdı. Ona sarı süründü. Sol əlini çətinliklə də olsa qaldırıb konserv qutusunu götürə bildi...

Bəzən fikri qarışırdı. Nə eləmək istədiyini heç özü də bilmirdi. Ancaq çətin vəziyyət, ehtiyac istər-istəməz insanı doğru qərar verməyə vadar eləyir. Düşündü ki, bu qutu ilə dolu su içə bilsəydim, dərdim olmazdı. Ancaq bu istəyi reallaşdırmaq o qədər də asan deyildi. Oğlan qutunu gölə sarı uzatsa da, istədiyinə nail ola bilmədi. Batmaqdan qorxduğu üçün irəli sürünmürdü. Uzatdığı konserv qutusu isə suya çatmırdı.

Komandir çox düşündü, daşındı, axırda ağına qəribə bir fikir gəldi. Bıçaqla bir qamış kəsib hamarladı. Sonra qamışın ucunu çərtib, konserv qutusunun qapağını onun arasına keçirdi... Çömçəyəbənzər bir şey alındı... Acı təbəssümlə düşünüb dedi ki, kaş indi anam mənə bir çömçə düşbərə çəkib verə biləydi...

Özü də öz istəyinə acı-acı güldü. Ac döyüşçünün düşbərə arzusu gözündə qalsa da, qamışa bağlanmış qutunu gölə uzadıb ordan su götürə bildi. Acgözlüklə bir neçə konserv qutusu su içdi... Elə bil gözlərinə işıq, dizlərinə güc gəldi...

Qamışlardan tutub qalxmaq istədisə də, ayağa dura bilmədi. Səndəlləyib yerə yığıldı. Handan-hana özünə gələndə qərara aldı ki, nəyin bahasına olur olsun qaranlıq düşməmiş bu qamışlıqdan çıxmalıyam... Yoxsa yuxuya gedəndə çaqqal-çuqqal gəlib məni parçalayar...

Keyli süründü, süründü, axır ki, qamışlıqdan uzaqlaşdı. Yenə onu huş apardı. Gecənin bir aləmi qulağına səs gəldi. Elə bildi ki, yuxu görür. Ancaq bu yuxu deyildi...

Adamlar doğma bir dildə danışdılar... Bu dil onu dərin bir quyudan qaldırmağa qadir bir güc, qüvvə idi. Yadına bir rus atalar sözü düşdü. “V çujoy stranişke, rad svoj voronişka” (“Qürbətdə vətənin qarğası da adamı sevindirir”)... Ancaq illərdən bəri düşmən tapdağı altında olan bu vətən torpağı qürbət deyildi... Onun gölünün suyu, ayının ziyası qəlbindəki həyat eşqini sönməyə qoymamışdı...

Sevincdən komandirin gözləri yaşardı. Bu doğma səs, bu doğma dil necə gözəl imiş, ilahi!

İstədi əsgərləri səsləsin, onlardan kömək diləsin. Ancaq çəkindi. Düşündü ki, birdən məni Azərbaycan dilini bilən hiyləgər düşmən sanıb gülələyirlər...

Yenə huşa getdi. Yenə doğma səsə ayıldı... İntiqam sevinə-sevinə deyirdi:

-Gözünüz aydın, ay uşaqlar, komandir sağdı. O mənə söz vermişdi ki, gəlib bizə çatacaq, sözünə də kişi kimi əməl elədi... Axır ki, gəlib bizə çatdı...

Sonra İntiqam sevinə-sevinə döyüş əməliyyatının uğurla keçməsi, Füzuli şəhərinin işğaldan azad edilməsi haqqında ona məlumat verdi...

-Gözlərin aydın, ay komandir! İllər boyu yeraltı sən-gərlər düzəldən düşməni məhv elədik, saysız-hesabsız tanklar, zenit qurğuları, hərbi maşınları qənimət götürdük...

Şərəfsizlər o boyda gözəl şəhərdə bir salamat bina da qoymayıblar. Otuz ilə yaxın böyük bir şəhəri söküb, dağıdıb daşları ilə keçilməz sədlər, yeraltı sənqərlər yaradan dığa-mıqanı mıqımığa kimi məhv elədik...

Gözün aydın, qardaşım! Hamımızın gözü aydın! Üzü-müz dədə-babalarımızın məzarı uyuyan Zəngilana, Qubadlıya, Laçına tərəfdi...

Komandir sevindi... Həm də kövrəldi bir az. Şəhid olan bir əsgərin yemək payı neçə gün ac-susuz qalan komandirə qis-mət imiş...

Döyüşçülər torpaqları azad eləyə-eləyə irəliləyirdilər. Viranə qalan evlər, məscidlər, abidələr, dağıdılmış qəbirlər əsgərlərimizin ürəyindəki intiqam hissini daha da alovlandırırdı. Bu cinayətləri, vəhşilikləri törədənələrə nə ad vermək olardı görəsən?

Döyüşçülər söhbət zamanı deyirdilər ki, Allah eləməmiş, əgər bu vandalizmin yüzdə birini bizim əsgərlərimiz eləsəydilər, indi bütün dünya azərbaycanlıların vəhşiliyindən, qaniçənliyindən danışardı... Ermənilərin elədiklərinə isə göz yumurdu ədalətdən, insan hüquqlarından dəm vuran böyük ölkələrin ürəksiz, haqsız, riyakar rəhbərləri...

Zaman göstərdi ki, Qarabağ probleminin sülh yolu ilə həlli yox imuş... Sülhdən dəm vuranlar Qarabağın hər qarışını silah-sursatla doldurmuşdular. Havadarlarının köməyi ilə

atəşkəs dövründən səmərəli istifadə edən düşmənlər təpədən dırnağa qədər silahlanmışdılar. Özü də onlar bu silahları pul verib almamışdılar, bu silahlar “sülh tərəfdarı” olanların hədiyyəsi idi ermənilərə. Onları silahlandırır, bizimsə başımızın altına “sülh yastıqları” qoyub yatızdırmağa çalışırdılar...

“Münaqişə yalnız sülh yolu ilə həll oluna bilər” deyənlərin istəyi bu idi ki, vaxt uzansın, qaçqınların, köçkünlərin yaşlı nəslə dünyadan köçsün. Onlar güman eləyirdilər ki, Qarabağın, ətraf rayonların üzünü görməyən yeni nəsil bu torpaqlar uğrunda döyüşməyə həvəsli olmayacaqlar. Məcburiyyət qarşısında qalıb, istənilən sülh təklifi ilə barışacaqlar...

Lakin düşmənlərin arzuları gözlərində qaldı. Onlar unutuldu ki, qəhrəmanlar diyarı olan Azərbaycan yeni-yeni oğullar yetişdirəcək. Onlar unutuldu ki, iqtisadi qüdrət hərbi potensialı yüksəldən ən aparıcı amillərdəndir... Onlar düşündülər ki, biz fil qulağında yatmışıq... Lakin xəbərləri yox idi ki, iqtisadi, hərbi qüdrətini artıran ölkədə vətənpərvərlik tərbiyəsi də lazımı səviyyədə imiş...

Onlar unutuldu ki, genetik qan yaddaşı yeni nəslə intiqama səsləyəcək nə vaxtsa... Belə də oldu...

Hərbi uğurlar davam eləməkdəydi... Oktyabrın 25-də bir sıra kəndlərlə bərabər Qubadlı şəhərinin işğaldan azad olunması Azərbaycan ordusunun zəfər yürüşünü finişə yaxınlaşdırırdı... Amansız döyüşlər gedir, düşmən əsgərləri məhv edilir, hərbi qənimətlər ələ keçirilirdi... Dron səksəkəsi düşmənləri tankın içində də rahat qoymurdu. Onlar tarakan sürüsü kimi tanklardan, döyüş maşınlarından düşüb ora-bura qaçışır, canlarını qurtarmağa çalışırdılar...

Bu döyüşlərdə də itkilərimiz az olmadı. Əslən Qubadlıdan olan, Aprel döyüşlərində göstərdiyi misilsiz qəhrəmanlığa görə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülən Şükür Həmidov doğma torpaq uğrunda döyüşlərdə şəhidlik zirvəsinə ucalanlardan biri oldu. Bu istiqamətdə gedən döyüşlərin rəhbəri general Mais Bərxudarovun qəhrəmanlığı əsgərlərə nümunə idi. Onun hərbi səriştəsi, qələbəyə hədsiz inamı, sadəliyi, təvazökarlığı əsgər və zabıtlərin ürəyində ruh yüksəkliyi yaradırdı...

İntiqam ilk dəfə idi ki, haqqında çox eşitdiyi Həkəri çayını görürdü... Döyüş səslərindən sonra Həkərinin səsi məlhəm kimi yayılırdı döyüşçülərin ürəyinə... Əslən bu yerlərdən olan əsgərlərin, zabıtlərin dizlərini yerə qoyub çaydan su içmələri İntiqamı əməlli-başlı kövrəltmişdi... İlahi, təbiətimiz necə gözəl imiş...

Həkəri boyu sıralanan Xanlıq, Çaytumas, Mollu, Sarıyataq kəndlərinin bir-birinin ardınca işğaldan azad edilməsi həm Laçına, həm də Qubadlı şəhərinə yaxınlaşdırırdı döyüşçüləri... Yazı düzündə gedən qanlı vuruşlarda xeyli itki verən düşmən əsgərləri Qubadlıni təhvil vermək məcburiyyətində qaldılar.

Mahmudlunun üstündən Bərgüşada gözəl bir mənzərə açılırdı... İntiqam bilirdi ki, bu çay onun da dədə-baba yurdunun içindən keçib gedən bir çaydır... O, həm mənzərələrə baxıb ləzzət alır, həm də onu lentə alıb atasına göndərirdi...

Təbiətin gözəlliyi dağıdılan evlərin, kəndlərin, şəhərlərin ağrısını unuttururdu. Yenidən bu yerlərə qayıtmaq, ata ocağının çırağını yandırmaq arzusu bütün ağrıları, acıları arxa plana keçirirdi sanki... Düşmənlərə təslim olmaq istəməyən təbiət elə

bil onlara meydan oxuyurdu. Hətta sahilində yulğun kollarından başqa bir şey bitməyən çaylaq da meşəyə çevrilmişdi. Ağacları torpağın əlində nizələrə bənzəyirdi...

Zabitlərə, əsgərlərə qələbə əzmi verən Haqq işi uğrunda mübarizə aparmaları, sonsuz vətən sevgisi idi. Həm də bu müharibə namus, qeyrət məsələsi idi. Xocalı faciəsini görən insanın ürəyindəki intiqam hissini çətin ki, söndürmək mümkün olardı. Özü də bu hiss otuz il yığılıb, yığılıb nəhəng bir dəryaya çevrilmişdi. Ali Baş Komandanın bircə əmri kifayət idi səbr bəndinin dağılmasına, nifrət, intiqam selinin qaynayıb daşmasına... Əsgərlər döyüşə toy-bayrama gedirmiş kimi gedir, müqəddəs torpaqlarımızın imdadına çatmağa tələsirdilər.

Komandirlərin vur əmri əsgərləri ruhlandırır, dur əmri isə onları məyus edirdi...

Yanına düşən qrad mərmisi neçə-neçə əsgərimizi şəhid, neçə-neçə əsgərimizi qazi eləmişdi. Bunların hamısı İntiqamın gözləri qarşısında baş vermişdi. O da ya qazi, ya şəhid ola bilərdi, ancaq şəhid oldu. Gözlərinin qarşısında baş verən bu qanlı döyüş səhnələri, düşmənlə ölüm-dirim mübarizəsi yaddaşdan silinə bilməzdi. İntiqamın bu döyüşlərdən salamat çıxması əsil möcüzə idi. Oğlan ölməkdən qorxmurdu, ancaq ölmək də istəmirdi. Ən azı ona İntiqam adı qoyan sinəsi dağlı atasına döyüş hesabatı verməli idi İntiqam. Bu, onun alın yazısı idi...

Atasının arzularını reallaşdırmaq, analarımızın, bacılarımızın qisasını almaq, torpaqlarımızı işğaldan azad etmək

missiyası var idi İntiqamın boynunda. O, mütləq, mütləq yaşamalı, bu tarixi missiyanı yerinə yetirməliydi...

İntiqam döyüş yollarında kimlərlə üz-üzə gəlməmişdi? Vətən uğrunda ölüm-dirim müharibəsində gözlərini itirən, buna zərrə qədər də peşman olmayan igidlərimizi görəndə oğlan kövrəlirdi. İstər-istəməz Laçının Güləbird kəndində dəfn olunan Sarı Aşığı, onun dərin mənalı bayatıları düşürdü yadına.

“Sağ gözüm sənə qurban,

Sol gözümle dolannam” - deyən Sarı Aşığın müdrikliyi İntiqamı heyran edirdi. Bax budur, vətənə öz gözünü qurban verməyə hazır olan əsgərlərin, vətən övladlarının sonsuz yurd sevgisinin göstəricisi...

Yanına bomba düşəndə kontuziya alan, yaddaşını itirən atasının, anasının adını da, hətta öz adını da unutmuşdu. Ancaq unutmadığı bircə şey var idi: Vətən, Azərbaycan bayrağı...

Vətəni vətən eləyən məhz bu cür oğullar imiş, doğrudan da. Oğul vətənin dayağı, vətən oğulun mayacağı imiş...

Xarıbülbulün yanında başını yerə qoyub dincəlmək istəyən əsgərin əbədiyyət yuxusuna getməsi də çox təsirli bir mənzərə idi...

Bunların heç biri nağıl, uydurma deyildi. Gözləri ilə gördüyü, şahid olduğu hadisələr İntiqamın yaddaşına əbədi həkk olunmuşdu...

...Bu döyüşlərdə şəhid olanlar da oldu, ayağını, gözünü, əlini, qolunu, yaddaşını itirənlər də... Bircə ləyaqətini itirmədi heç kim... Qələbəyə inamını itirmədi heç kim...

Yaralı Vətən torpağı xoşbəxt idi. Onun övladlarının ürəyi eyni ahənglə vururdu...

XII fəsil

ŞUŞA DÖYÜŞLƏRİ

Düşmən bütün gücünü, qüvvəsini Füzulidən sonra Ağdamda toplamışdı. Hücumu da elə burdan gözləyirdi... Silahların bolluğuna, yeraltı səngərlərinin “topdağıtmaz”lığına arxayın olan yağı ümid eləyirdi ki, məhz burda Azərbaycan ordusunun zəfər yürüşünü dayandıra, onu biabırcasına məğlubiyyətə uğrada biləcək... Bu bədbəxtlər unudurdular ki, Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında hər gün yeni-yeni taktiki variantlar hazırlanır...

Müharibə də şahmat oyunu kimi bir şeydi əslində... Yalnız güc, silah bolluğu yox, həm də ağıllı taktiki gediş qələbəni şərtləndirən ən böyük amildir. Yüksək rütbəli komandirlərdən başqa heç kəsin xəbəri yox idi bu taktiki planlardan...

Düşmən Ağdamda gözləyə-gözləyə qalanda, Azərbaycan ordusunun Cəbrayıl, Zəngilanda, Qubadlıda baş tutan uğurlu əməliyyatları onları məyus eləmişdi... Həkarəi çayı boyu kəndlərin bir-bir azad olunması Laçın dəhlizini tutmaq ehtimalını artırırdı... Bu, erməniləri və onların havadarlarını çıxılmaz vəziyyətə salmışdı... Əslində nə eləyəcəklərini, necə eləyəcəklərini bilmirdilər onlar... Vahimə içində devikə-devikə qalmışdılar... Bir tərəfdən Zəngilan, Qubadlı, o biri tərəfdən Xocavənd, Ağdərə istiqamətində olan hərbi uğurlar lap tezliklə düşmənin üzük qaş kimi mühasirəyə alınacağından xəbər verirdi...

İntiqamın Zəngilan, Qubadlı, Laçın istiqamətindən, Vüsəlin Suqovuşandan, Elşənin Hadrutdan çəkib göndərdiyi

şəkillərə, videolara baxmaqdan doymurdu Ümid kişi. Şəlalə onu arabir məzəmmət eləyir, ərkyana deyirdi ki, nə olar, ay kişi, qoy bir az da biz baxaq neçə illərdən bəri üzünə həsrət qaldığımız yerlərə...

Ümid bu mənzərələrə baxdıqca, tanınmaz hala düşən, xaraba qalan yurd yerlərini gördükcə ürəyindən qara qanlar gedirdi... Bərgüşada, Həkəriyə isə həyəcənsiz baxa bilmirdi... Dağıdılan möhtəşəm körpülər onu nə qədər məyus eləyirdisə, çaylaq boyu yaranan meşələr kişinin gözlərini oxşayırdı... Öz-özünə deyirdi ki, biz başımızı götürüb qaçsaq da, bizsiz qalan ana torpaq düşməyə təslim olmayıb...

Azərbaycan torpağının hər qarışı əziz idi onu azad eləyən əsgərlər, zabitlər üçün... Bir az bundan əvvəl səninlə çiyin-çiyinə addımlayan, məqam gələndə sürünə-sürünə, özünü qoruya-qoruya düşmən hədəfinə sarı irəliləyən döyüş dostunun beş-on dəqiqədən sonra yoxluğu ilə adam barışmaq istəmirdi... Ancaq ölüm saçan mərmilər nə “mən ölüm” bilir, nə “sən öl”.... Yanına düşüb partladımı, hər şeyə son qoyur bir anın içində...

Torpağa hopan əsgər qanı elə bil onun dəyərini, müqəddəsliyini birə on artırırdı... Ulu babaların damarında axan qanın öz məkanını dəyişə-dəyişə keçmişdən üzü gələcəyə axmasında da böyük bir hikmət var idi... Əslində bu, bir nəslin, bir xalqın varlığını təmin eləyən həyat çayı idi... Bu nəslin damarından o biri nəslin damarına ötürülən bu qan yeni nəslin genetik yaddaşını itməyə qoymur, onu daim təzələyirdi...

Aralarında bu yerlərə bələd olan, onun hər qarışını tanıyan bələdçi döyüşçülər olsa da, yeni nəsil bu yerləri görmə-

mişdi... Ancaq qəribə idi, qan yaddaşı çox güclü idi... İlk dəfə gördükləri bu dərələri, təpələri, dağları, qıjıltılı dağ çaylarını görən yeni nəslin həmin yerlərə qanı qaynayırdı bircə dəfə baxmaqda. Bu vurğunluq onların mübarizə əzmini bir az da artırırırdı.

İntiqam Şuşanın sıldırımli bir dağın üstündə salındığını bilirdi. Hələ onun bu şəhərə ayağı dəyməmişdi. Hələ onun gözləri Cıdır düzündən ətrafa baxmamışdı. Ancaq Daşaltı tərəfdə gizləndikləri yerdən Şuşaya tərəf baxan oğlan öz-özünə düşünürdü ki, aşağıdan belə gözəl mənzərə açılsa, gör Şuşadan aşağılara baxmağın ləzzəti necə olarmış...

Şuşanın Qala adlandırıldığını da bilirdi İntiqam. Şəhər elə yerdə salınmışdı ki, o, elə təbii bir qalanı xatırladırdı...

Düşmən əsas qüvvəsini Şuşanın girişinə toplamışdı. Arxayın idi ki, Azərbaycan əsgərləri məhz burdan hücum eləyəcək, şəhərə daxil olmaq istəyəcəklər. Ona görə bu hissədə hərbi texnikadan keçilməz bir sədd yaratmışdılar... Arxayın idilər ki, şəhərə can atan Azərbaycan əsgərlərini məhz burda kütləvi şəkildə qırmağa, onların Şuşaya girmək arzusunu gözlərində qoymağa nail olacaqlar...

Hərbi rəhbərlik bütün bunları bilirdi. Ona görə şəhərin alınması üçün ağılagəlməz döyüş planı hazırlanmışdı... İntiqamgilin kəşfiyyat qrupunun üzvləri Daşaltı kəndi yaxınlığındakı dərədə gizlənmişdilər. Onlar gecə-gündüz ermənilərin nə iş gördüklərini müşahidə edirdilər...

Sıldırım qayanın dibindəki Daşaltı kəndində yaşayanların başına daş düşmüşdü elə bil. Onlar çox narahat idilər. Buldozərlə yeri qazıb sığınacaq düzəldir, sonra onun üstünü ağaclarla örtürdülər. Kəşfiyyatçılar müşahidə əsasında öyrən-

dilər ki, hərbi təchizat, qida əvvəlcə bura gətirilir, sonra Şuşaya göndərilir...

İntiqam onu da yaxşı bilirdi ki, birinci Qarabağ müharibəsinin başlanğıcında düşmənlər məhz bu kənddə təcrübəsiz, ancaq vətənpərlik ruhu güclü olan döyüşçülərimizi pusquya salıb hamısını qırmışdılar. İntiqam onu da bilirdi ki, Xəlil Rza Ulutürkün oğlu Təbriz də məhz burda şəhid olanların sırasında imiş...

Kəşfiyyatçılar səbrlə neçə gün gözlədilər, hər şeyin “cikini-bikini” öyrəndilər. Sonra gecə ikən qəflətən düşmənin başının üstünü aldılar. Onların hamısını məhv edib səssizcə səngərdə dayandılar...

Səhərisi gün hərbi təchizat gətirən düşmən əsgərlərinin hərbi kalonu kəndə daxil oldu. Maşınları boşaltmaq üçün Daşaltı müdafiəçilərini səsləyəndə cavab eşitməyib şübhələndilər. Dönüb geriye qaçmaq istədilər. Ancaq mümkün olmadı... Düşmənlərin it mırıltısını xatırladan danışiq səsləri kəsildi...

Gecənin bir aləmi Azərbaycanın igid oğullarına, xüsusi təyinatlı döyüşçülərinə sıldırım qalxmaqla Şuşaya girmək əmri verildi... Əməliyyat dəqiq planlaşdırılmışdı... Sıldırımdan Cıdır düzünə qalxan, kol-kos basdığından unudulan, ermənilərin varlığından xəbərziz olduqları Qırxpilləkən Azərbaycan ordusunun kəşfiyyat qrupunu zəfər zirvəsinə qaldırdı o gecə...

Ermənilər çaş-baş qalmışdılar. Nə edəcəklərini, hara qaçacaqlarını bilmirdilər. “Allahü əkbər” səsi onları vahiməyə salırdı. Hər kolun, ağacın dibindən bir igid çıxıb düşmən əsgərlərini cəhənnəmə vasil eləyirdi. Özü də hadisələr bircə göz qırpımında baş verirdi. Necə deyərlər, düşmən göz açmağa belə

macal tapmırdı. Elə bil Şuşanın hər daşı, hər ağacı, hər kolu bir əsgər idi... Erməni dığaları Vətən sevdalı döyüşçülərimizin yaratdıqları vahiməli hiddət selinin üstündə çör-çöpə bənzəyirdilər...

Sonralar həmin günün Şuşa döyüşlərini dəhşətlə xatırlayan muzdlu peşəkarın, Fransadan könüllü olaraq Qarabağa gəlmiş erməninin etirafları əsgərlərimizin şücaəti haqqında çox söz deyir.

Həmin xatirələrdən biri belə idi: *“Şuşa döyüşləri dəhşət idi. Onların gəlişi sanki ölüm mələyinin gəlişi idi. Gecələr ova çıxmış ac canavara bənzədirdik biz onları.*

Ən böyük qorxumuz onların bəd duaları idi. Duaların səsini eşitdinsə, artıq ölmüsən. Onlardan qaçmaq mümkün-süzdü. Vızılı eşitdinsə, demək artıq nişangahdasan. Və nə etsən də, hara qaçsan da ölümədən qurtuluşun yoxdu.

Onlar ən çox gecələr, dumanlı və çiskinli havalarda gəlirdilər. Üç-dörd nəfərlə səngərdəki silahlanmış 20-30 erməni əsgərini öldürürək gəldikləri kimi də yoxa çıxırdılar.

Bir az real çıxmasa da, bəzən düşünürdük ki, onlar real insan deyillər. Bəlkə də ya zombi, ya da remboçu idilər. Üstümüzdə gələndə pulemyotla vururduq, yıxılırdılar. Bir az yerdə eşələnirdilər. Sonra yenə qalxıb üstümüzdə şığıyirdılar.

Mən özüm dəfələrlə şahidi olmuşam ki, bu gün öldürdüyün əsgər sabah dirilərək üstümüzdə gəlirdi. Deyirlər ki, 1500 erməni əsgəri 3-4 Azərbaycan əsgərinin qarşısından qaçırdı. Bəli, qaçırdıq, çünki qaçmasaydın, ölümün mütləq idi.

Yenə deyirəm, onlar insan deyillər, nəşə ölümsüz bir şey idilər. Öldürmək olmurdu, yenidən dirilib üstümüzdə gəlirdilər.

Şuşa döyüşləri daha dəhşətli idi. Biz onların gəlişini başqa yerdən gözləyirdik. Ancaq bir də ayılırdıq ki, onlar canavar sürüyə girən kimi aramıza giriblər, həm də yalın əllə. Çox dəhşətli bir döyüş idi. Erməni əsgərlərini dişləriylə parçalayırdılar. Xankəndinə gətirilən meyitlərin əksəriyyətinin boyunlarındakı şah damarları dişləri ilə qoparmışdılar. İnsan bunu edə bilərmidi? Əlbəttə ki, yox. Deyirlər ki, Arşakda bir də müharibə olayacağı. Bu zombiləri görən əsgər və zabitlər bir də Arşakda döyüşlərdə iştirak edə bilməz. “

Düşmən hardan biləydi ki, əsgərlərimizə bu gücü, qüvvəni verən sonsuz Vətən sevgisidir? Onlar hardan biləyirdilər ki, Xocalı soyqırımını unutmayan qəhrəman oğullarımızın ürəyindəki intiqam alovudur? Bu vaxta qədər məğlubiyyətlərinin səbəbini dronlarda, müasir hərbi texnikada görənlər dərk elədilər ki, Azərbaycanın qəhrəman oğulları əliyalın olsalar belə, çox güclü, çox qadırdılar! Onların qarşısını ən müasir silahlarla da almaq mümkün deyildi...

Bizim əsgərlər iş görməyi xoşlayırlar, boş-boş danışmağı, lovğalanmağı yox. Uzun illərdən bəri döyüşə can atan igidlərimizin səbr kasası dolmuşdu. Bircə himnə bənd idi onların hamısı. Mərd oğullar özlərinə çox güvənirdilər. Onlar düşməni məhv etmək üçün xüsusi hazırlıqlar keçmişdilər. Bu hazırlıq ürəkdəki vətən sevgisi ilə yoğrulanda qarşısıalınmaz bir qüvvəyə çevrilirdi.

Ümid Şuşa döyüşləri ilə bağlı öz əsgərlərimizin xatirələrini oxumağı çox xoşlayırdı. Bu xatirələri ermənilərin xatirələri ilə müqayisə edir, nəticə çıxarmaq, toxtaqlıq tapmaq istəyirdi. Onu da bilirdi ki, xüsusi təyinatlılarımız Şuşanı ağır

artilleriyadan, dronlardan istifadə etmədən xilas etmişdilər. Əlbəyaxa döyüşlər, bıçaqdan, tapançadan istifadə etməklə aparılan döyüşlər Azərbaycan əsgərinin nələrə qadir olmasının göstəricisi idi.

XTQ üzvü, Şuşa qazisi Alik Məmmədovun sözləri Şuşa döyüşləri haqqında dolğun təsəvvür yaradırdı. Döyüşçünün sözləri adamın ürəyində qürur hissi doğururdu: *“Yarım metr qarda 14 saat kəşfiyyatdan sonra, 400 nəfər o dağı dırmaşmalı idi. Bıçaq, tapança, limonka ilə döyüşə gədirdik. Bizi nə gözləyir, bilirdik. 500 erməni diğasının biz daxil olan tərəfdə olduğu məlumatını əldə eləmişdik. Ən az sayda bu tərəfdə yerləşmişdilər, başqa mövqelərində ağır artilleriya və canlı qüvvə sayı burdakından azı üç dəfə çox idi. Çünki onlar bizim oradan hücum edəcəyimizi güman edirdilər. Heç bir insanın ağına gəlməyəcəyi sıldırımları dırmaşib, döyüşə artilleriyasız gircəyimizi düşünmürdülər. Nəinki onların, heç kəsin ağına gəlməzdi ki, biz bıçaqla Şuşanı almağı düşünürük. Generalımızın (XTQ komandanı Hikmət Mirzəyev) düzgün döyüş tapşırığı, düzgün koordinatları olmasaydı, məhv ola bilərdik. Amma hər şey zərgər dədiqliyi ilə ölçülüb biçilmişdi. Biz qayaları dırmaşib, əlbəyaxa döyüşə girdik. Dəqiq deyə bilməyəcəm, təxmini desəm, 40-a yaxın erməniyə bıçaq salıb çıxartmışam həmin hücum anı. Onların arasına düşən təşviş belə general tərəfindən hesablanmışdı. Təşviş yaranan kimi tapşırıq əsasında hərəməz dəstə-dəstə əks istiqamətlərdə dağılışdıq. Ermənilər artıq həyəcan və qorxudan özlərinə atəş açdılar. Onlar hətta öz əsgərlərinə belə inanmırdılar,*

yaxınlaşan erməni ermənini vururdu, çünki onların formasında belə biz ola bilərdik”.

XTQ kəşfiyyatçısı, Şuşa qazisi Sirus Müsüzadənin xatirəsi də Azərbaycan əsgərinin nəyə qadir olması haqqında təsəvvürü əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirirdi, çox maraqlı idi: *“Biz iki gün Şuşanın Daşaltı hissəsində şəhərin kəşfiyyatında qaldıq. İki gündən sonra hücum keçdik. Gecə saat təxminən 2 olardı ki, Şuşaya doğru irəlilədik. Əlimizdə olan tək silah avtomat idi, ancaq onlar bizim üstümüzdə bütün silahlardan atırdılar. Aşağıdan yuxarı sıldırım qayaları qalxırdıq. Çox çətin idi, dizin-dizin dağı qalxırdıq. Düz qalxmaq qeyri-mümkün idi. Qayadan əlimizlə tuturduq, dizlərimiz yerdə, iməkləyə-iməkləyə qalxırdıq sıldırım qayaları... Dağa qalxanda inilti eşitdim. Bildim ki, kimsə yaralanıb. Gördüm döyüş yoldaşımıdır. Düzdür, tanıyırdım şəxsən, ancaq mən ona kömək etməli idim. Vəcdanım yol verməzdi ki, onu bu vəziyyətdə, yaralı halda qoyub gedim. Qolundan tutdum, yuxarı qaldırdım, bir qolumda yaralı yoldaşım, digər əlimdə silah, o vəziyyətdə döyüşdüm. Sürünə-sürünə qalxdıq yuxarı. Hətta orada ağır çəkiddə olan döyüşçülər var idi. Onları daşımaq çox çətin idi. Biz nə şəhid olan yoldaşımızı, nə də yaralanan qardaşlarımızı döyüş meydanında qoya bilərdik... Şuşaya qədər təxminən 4 gün yol getdik. Gecə saat 2-də Şuşaya girdik, səhər saat 8-ə qədər döyüşdük. Ora ən vacib yüksəklik idi, biz həmin yeri yaralı-yaralı qoruyub saxladığımız ki, şəhərin özünə girənlər üçün çətinlik olmasın. Döyüş yoldaşlarım Şuşaya girəndə mermiləri bitib, mühasirədə qalmışdılar. Ürəkləri rahat olsun deyə silahı atıb əlbəyaxa davaya girirdilər. Qisaslarını bu cür alırdılar”.*

366-cı alayın tankları, topları ilə silahsız insanları qətlə yetirənlər, Xocalı faciəsini törədənlər bilməli idilər ki, nə vaxtsa bir gün onların yaxası haqqın, ədalətin qadir əllərindən qurtula bilməyəcək! Axır ki, o gün gəlib çıxdı. Əlbəyaxa döyüşdə yüz-lərlə erməni döyüşçüsünü məhv edən Azərbaycan əsgərinin qəhrəmanlığı təkcə düşmənləri yox, onların havadarlarının da canına qorxu, vicvicə saldı...

Hücuma keçən döyüşçülərin uca səsle “Allahü əkbər” söyləməsi yeri-göyü titrədirdi. Ermənilər silah-sursatlarını atıb dovşan kimi qaçır, canlarını qurtarmağa çalışırdılar... Bir vaxt əli yalın, ayağı yalın, başı açıq günahsız insanları: qocaları, qadınları, uşaqları qurd-quşa yem eləmək istəyənlər unudurdular ki, buynuzsuz qoçun qisası buynuzlu qoçda qalmaz... Çaqqallar unudurdular ki, əvvəl axır onların murdar leşləri çaqqal sürüsünün bayram süfrəsinə çevriləcək... “Yan”lar yanlarına nə qədər “yan”lar yığıb bizə yandıq versələr də, öz yandırdıqları oda özləri yanırdılar... “Yan”lar yana-yana gedirdilər.

Elə bil Qarqar çayı bu gün ayrı dildə nəgmə oxuyurdu. Onun dediyi “bala, yan!”, “bala, yan!” “bala, yan!” sözləri sıldırım-larda əks-səda verirdi. Balayanlar isə quyruqlarını qısıb qaçırdılar. Nə qədər qulaqlarını yummağa çalışsalar da, əks-səda verən bu sözlər onların ürəyini partladırıdı:

-“Bala, yan!”

-“Bala, yan!”

-“Bala, yan!”

XIII fəsil

YUXU VƏ REALLIQ

Yaşadığı faciəli həyat həmişə yuxu kimi gəlirdi Ümidə. Bu dəhşətli, qara-qorxulu yuxular bitmək bilmirdi ki, bilmirdi... Doğrudur, Şəlalə ilə ailə qurması, oğul-uşaq sahibi olması onun sağalmaz yaralarına məlhəm olmuşdu istər-istəməz. Həyat mücadiləsi onu ümitsizlik diyarından qismən də olsa, xilas eləyə bilmişdi. Ancaq bu xoşbəxt həyat belə onun bitib-tükənmək bilməyən ağrıların, əzablarının, sızıltılarının, göynərtilərinin üstündən çalın-çarpaz xətt çəkə bilmirdi ki, bilmirdi...

Danılmaz fakt idi ki, Ümidin içindəki boşluq xərabələrini heç onun təzə həyatı da, mehriban, xoşbəxt ailəsi də, övladlarının xoşbəxtliyi də, nəvələrinin gülüş səsləri də doldura bilmirdi. Bu xoşbəxtliyin alt qatında bitib-tükənməyən ağrılar seli çağlayırdı...

Ümidin bir gözü gülsə də, o biri gözü daim qan ağlayırdı... Elə hesab eləyirdi ki, düşmənlərin sonsuz əzabla öldürdüyü keçmiş həyat yoldaşının ruhu daim onu qınayır. Dərisi soyulan on üç yaşlı uşağın üsyan dolu fəryadı, pərən-pərən düşən arvad-uşağın ah naləsi qulaqlarından getmirdi ki, getmirdi...

Əslində qara-qorxulu həyatla qara-qorxulu yuxular bir-birinə elə qaynayıb qarışmışdı ki, Ümid bəzən nəyin yuxu, nəyin reallıq olmağını da ayırd eləyə bilmirdi... Reallıqla yuxu arasındakı sərhədi müəyyənləşdirmək mümkün idi... Ona görə ki, elə onun həyatı da arzuolunmaz yuxuya bənzəyirdi...

Yenə dünyanın ən nəhəng ağ kəfəninə bənzəyən qarlı düzlər, yenə qanla yoğrulan qırmızı qar, yenə hərəsi bir tərəfə sərilmiş saysız-hesabsız cəsədlər, “hay”ların it hürüşünə bənzəyən “qalibiyyət” mırıltısı, onlarla həvirləşən quduz sarı köpəklərin amansız züü səsləri, zingiltisi... Yenə nahaqqın pəncəsində inləyən zavallı haqqın ürək göynədən fəryad səsləri...

Bu qədər haqsızlıq olarmı, ay Allah?! Bu zülm nə vaxta qədər davam eləyəcək, İlahi? Bu namərdlər, kafirlər təkcə bizim özümüzü, ailəmizi yox, inancımızı, dinimizi, imanımızı da təhqir eləməkdən çəkinmirlər. Ya Rəbbim, mərdi namərdin pəncəsindən xilas elə!

Yuxu ilə reallıq arasında sərgərdan qalan Ümid nə eləyəcəyini bilmirdi. Bitib-tükənmək bilməyən ağırlı düşüncələr onun ürəyini üzürdü...

Birdən elə bil möcüzə baş verdi... Qarlı düzlər bəyaz yüyrük kimi yellənməyə başladı. Ümidin Nəsimi kimi dərisi dabanından soyulan on üç yaşlı oğlu ayağa qalxıb erməni cəlladlarının üstünə yeriməyə başladı. Düşməni vahiməyə düşdü... Ay aman, bu nədi, başı dağılan, qolu, qıçı kəsilən, gözləri oyulan, döşləri kəsilən insanlar ayağa qalxıb düşmənlərə sarı yeriməyə başladılar...

Elə bil qarın altından saysız-hesabsız novruzgülülər baş qaldırırdı... Elə bil bənövşələr kol dibindən boylanırdılar... Xarı bülbül alayı düşməni mühasirəyə almışdı... Balayan zor bəla ilə ayağa durub zingildəyə-zingildəyə qaçır, o birilər siçan kimi girməyə dəşik axtarırdılar...

Havada İtiqovanlar uçur, Bayraqdarlar şığıyır...

Qara zurnanın səsi yeri-göyü götürmüşdü... “Cəngi” səsi igidləri cəngə səsləyirdi... Bu da “Yallı”... Azərbaycan əsgərləri Cıdır düzündə “Yallı” gedirdilər... Həmişə havadarlarının verdikləri yalla yallanan köpəklər isə ümitsizcəsinə hürə-hürə, ləhləyə-ləhləyə, yalmana-yalmana, quyuq bulaya-bulaya Qarabağdan, Şuşadan qaçırdılar...

Ümid gördüklərinin yuxumu, həqiqətmi olduğunu dərk eləyə bilmirdi. Azərbaycan əsgərləri Cıdır düzündə “Yallı” gedirdilər... Onların çəkmələri altında bir vaxt lovğalanıb bu yerlərdə bizə yandıq vermək üçün “Yallı” gedən düşmən ayaqlarının izləri ufuldayır, nalə çəkirdi...

Ümid televiziya ekranına baxırdı. Yox, bu, dəyəsen yuxu deyildi. “Yallı” gedənlərin sırasında öz oğlunu da görən Ümidin arzuları çin olmuşdu bu gün...

Şuşada üçrəngli Azərbaycan bayrağı ilə qoşa ay-ulduzlu qızıl türk bayrağı da yellənirdi... Bu bayraqların yellənməsindən yaranan tufan, qasırğa düşməni də, onun havadarlarını da çörçöp kimi qabağına qatıb Qarabağdan aparırdı...

Ümidə elə gəlirdi ki, indi bu əzəmətli qələbə yallısına Şuşanın dağları da qoşulub... Üçmıx dağı da, Kirs də, Qırxqız da, Murov da, Qoşqar da, Dəlidağ da, Kəpəz də, Zəngəzur, Mehri dağları da, Savalan da qoşulmuşdu. Dəstənin başında gedən Ağrı dağının zirvəsində isə qoşa türk bayrağı yellənirdi...

44 günlük müharibə zəfərlə başa çatmışdı. Qələbə xəbəri başqa soydaşları kimi Ümidi də sevinc göz yaşlarına qərq eləmişdi və bu göz yaşları saralıb solan ümid çiçəklərinin də yenidən qönçələnməsinə səbəb olmuşdu... Ancaq başı daşdan-

daşa dəyən, ailə itirməyin, övlad itirməyin nə demək olduğunu yaxşı bilən, ev-eşiyi yağmalanan, öz dogma ocağından didərgin salınan, xalqımızın başına gətirilən müsibətlər tarixindən xəbərdar olan bütün soydaşlarımız: qaçqınlar, köçkünlər, didərginlər kimi Ümidin də ürəyi səksəkədə idi, narahatçılığı davam eləməkdə idi... Neyləsin bu zavallı insanlar? Onları qınamaq da olmurdu. Atalar demişkən, “İlan vuran ala çatıdan qorxar”...

Bu məsələ ilə bağlı çox müzakirələr olurdu qonşular arasında. Deyirdilər ki, başımıza gətirilən bu müsibətlərin əsl səbəbkarlarının ipinin üstünə indi də odun yığmalı deyil... Ancaq toxtaqlıqları əsrlər boyu zəfərlər tarixinə imza atan Türk qardaşlarımızın, pak niyyətli pakistanlı qardaşlarımızın bizim haqq işimizə dəstək verməsi idi. Ali Baş Komandanın məntiqli, tutarlı arqumentlərlə ayrı-ayrı ölkənin jurnalistlərinə verdiyi müsahibələr həqiqətin geniş miqyasda yayılmasına səbəb olur, xalqımız, onun haqq işi, tarixi, mədəniyyəti, əxlaqı haqqında yeni fikir formalaşdırırdı...

Döyüş təkcə cəbhədə getmirdi. İnformasiya müharibəsi də kimin kimliyini açıqca nümayiş etdirirdi...

Ümid çox yaxşı bilirdi ki, tərəqqipərvər rus ziyalıları həmişə haqqın, ədalətin tərəfdarı olublar. Onlar həmişə haqsızlığa qarşı öz səslərini qaldırıblər. Lakin bu, imperiya siyasətini yerinə yetirən yuxarı dairənin adamlarına qətiyyənlə sərf eləməyib. Ya bu fikirləri qulaqardına vurub unudurmağa çalışıblar, ya da fikirlərində israrlı olan ziyalıları bu və ya digər yollarla aradan götürüblər. Həmin məsələ ilə bağlı o qədər sirli, gizli məqamlar var ki, yəqin ki, əvvəl-axır üzə çıxacaq. Tarixdə heç

nə gizli qalmır. Hər bir cinayətin üstü əvvəl axır açılır, həqiqət üzə çıxır. Açılmalı məqamlar, gizli xəyanət planları o qədərdir ki... Lakin gün kimi aydın olan məsələlər də var. Həmişə həqiqət carçısı kimi tanınan, ermənilərin, eləcə də onların havadarlarının iç üzünü açan əsərlər yazan “Sən qulsan, sən qorxaqsan, sən ermənisen” deyən böyük rus şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin taleyini hansı məlumatlı ziyalı xatırlamır ki? Onun taleyini başqa şəkildə yaşayan Mixail Yuriyeviç Lermontovun “Şairin ölümünə” adlı şeiri çox qaranlıq mətləblərin üstünə işıq salmırmı? Həmin məşhur şeir bu misralarla bitirdi:

Siz ey həyatında fəhşə dadanmış,
Məşhur rəzalətlə şöhrət qazanmış
Xain atalardan nişan xələflər!
Taleyin qurduğu əyləncələrlə,
İncik nəsilləri işgəncələrlə
Qul kimi tapdayıb aşan xələflər!
Ey taxt ətrafında üşüşən yığın,
Şərəfin, namusun və azadlığın
Qəddar cəlladları, enin, enin siz!
Qanun arxasında pərdələnin siz!
Sussun qarşınızda qanun, ədalət,
Sussun qarşınızda bu qara dəhşət.
Fəqət ey rəngbərəng əxlaqsızlığın
Qarşısında gedən şərəfsiz yığın.
Bilin ki, Tanrının məhkəməsi var,
O dəhşətli hakim sizi qarşılar.
Altun cingiltisi uzaqdır ondan,

O hər fikri, işi uzaqdan bilir.
Yapdığınız işə sizin o zaman
Nifrət yağdırmanız hədə bir işdir.
O, sizə bir kömək etməyəcəkdir,
Şairin günahsız qanını hey siz,
Qara qanınızla təmizləsəniz,
Nə qədər yusanız getməyəcəkdir...

Ümid bu şeiri hələ tələbə vaxtı əzbərləmişdi. Şeirdəki üsyanı, harayı, etirazı indiki kimi dərk eləməsə də, taleyi elə Puşkinin, Lermontovun taleyinə uyğun gələn Müşfiqin tərcüməsində bu şeiri hər üç şairə ehtiram əlaməti kimi əzbərləmişdi... O vaxt dərk eləməsə də, indi anlayırdı ki, elə xalqını, torpağını, dilini, dinini sevən, əsərlərində türkçülük təbliğ eləyən Müşfiqin ölümündə də erməni barmağı varmış. Şairi “Buruqlar arasında” poemasında Qurgenlə Güləndamın sevgisindən yazmağa vadar edənlər yaxşı bilirdilər ki, Müşfiq son dərəcə istedadlı bir düşməndir. Elə o vaxt “taxt ətrafında üşüşən yığın”ın böyük bir qismi elə ermənilər idi. Müşfiq o vaxt hardan biləydi ki, onu da qarşıda öz sənət müəllimlərinin – Hüseyn Cavidin, Əhməd Cavadın taleyi gözləyir?

“Başına gələn başmaqçı olar”, – deyirlər, Ümid də başına gələn müsibətlərdən sonra çoxdan oxuduğu əsərləri bu günün reallığı prizmasından dəyərləndirməyə çalışırdı. Bütün bunlar isə məsələnin mahiyyətini anlamaqda ona çox kömək edirdi.

Cəfər Cabbarlının “1905-ci ildə” əsərində söylənilən “Atan kazaklardır” ifadəsinin mahiyyətini də indi daha yaxşı anlayırdı Ümid. Uzun illər, əsrlər “Parçala, hökm sür” siyasə-

tinin qurbanına dönübmiş insanlar... Düzdür, zaman dəyişib, ancaq o siyasət indi də başqa formada özünü göstərir. Ümid şəirin son misralarında kiçik bir dəyişiklik eləmişdi. Şairin sözünü çıxarmış, onun əvəzinə “xalqların” sözünü əlavə eləmişdi:

Xalqların günahsız qanını hey siz,
Qara qanınızla təmizləsəniz,
Nə qədər yusanız getməyəcəkdir...

Ümid oxuduqları ilə gördüklərini müqayisə edərək anlayırdı ki, Çarizmə öz imperiya siyasətini yerinə yetirmək üçün “qul, qorxaq, oğru” xislətli ermənilər tərəqqipərvər ziyalılardan daha çox lazım imiş. Bu mütərəqqi düşüncəli ziyalılar ən yaxşı halda “Cənub Sibiri”nə - Qafqaza, “quldurlar, başkəsənlər, mədəniyyətsizlər” yaşayan mühitə göndərilirdilər ki, onlar məhrumiyyətlərə məruz qalsınlar, sınınsınlar, əyilsinlər. Ancaq tükü tükdən seçməyi bacaran bu tipli adamlar mədəniyyətsiz, əxlaqsız deyilən zümrədən mədəniyyət, əxlaq dərsi aldılar, çox şey öyrəndilər. Burada yaşayan “vəhşi tayfa”nın – türklərin yüksək mədəniyyəti, əxlaqı, quldur damğası vurulan insanların kişiliyi, mərdliyi, sözübütövlüyü onları heyran etdi...

Ermənilər isə həyasızcasına öz əməllərini davam etdirirdilər. Ümid Amerikadan gələrək Kəlbəcərdə özünə restoranlar şəbəkəsi yaradan bir erməninin ayrı-ayrı zamanlarda lentə alınmış iki çıxışına qulaq asmışdı. Ürəyində bu süjeti hazırlayanlara əhsən demişdi...

Birinci çıxışında lovğa-lovğa danışan, azərbaycanlılara “özünüzü yaxşı aparmasanız, Bakını da əlinizdən alacağıq”

deyən daşnak indi hönkürə-hönkürə fəryad edirdi... O, Kəlbəcəri tərk etmək məcburiyyətində qalmışdı. Tikib-qurduğu restoranı türklərin əlinə keçməməsi üçün yandırması, ona baxa-baxa fəryad eləməsi, hönkür-hönkür ağlaması səhnəsi Ümidə ləzzət eləmişdi. Azərbaycan ordusunun qəhrəman oğulları ermənilərin anasını ağlar qoymuşdu...

Yekə “kişi”nin, bir zaman hünərdən, qoçaqlıqdan dəm vuran, indi isə çarəsiz şəkildə ağlayan erməniyi görəndə Ümid kinayəli şəkildə belə demişdi o vaxt:

-Sənin kişi boyunu yerə soxum! Sizin hamınız beləsiniz...

Kəlbəcərdən köçmək, neçə illər öz evləri kimi yaşadıkları azərbaycanlıların evindən çıxmaq məcburiyyətində qalan ermənilər elə şivən-qiyamət qoparırdılar ki, guya öz dogma evlərindən ayrılmaq zorunda qalıblar... Onlar əllərinə keçən nə vardısı öz dədələrinin malı kimi maşınlara doldurub aparırdılar. Ağacları da kəsib daşıyırdılar. Hələ bu harası idi? Tualetin oturacaq hissəsini çıxarıb maşına qoyan cındır erməniyi görəndə Şəlalə də özünü saxlaya bilməmişdi:

-Kül başınıza, bax, siz busunuz...

Ümid də arvadının sözünə haqq vermişdi:

-Sən Allah, bir bunların həyasızlıqlarına bax! Neçə il yaşadıkları özgənin evini öz evləri hesab eləyirlər. Naxələflər bu evlərdən çıxanda həyasızcasına onlara od vururlar...

-Hə, ay kişi! Özün də yaxşı bilirsən ki, bu, onların köhnə vərdisidi... Zaman-zaman nə qədər evləri xaraba qoyublar bu şərəfsizlər... Allah onların kökünü kəssin!

-Amin!

Zaman dəyişsə də, quruluş, ictimai formasiya dəyişsə də “böyük siyasət elementləri – planları” dəyişmədi. Puşkinlərdən, Lermontovlardan sonra gələn Sergey Yeseninləri, Vladimir Mayakovskiləri, onlarca ziyalıları da öz xələflərinin taleyi gözləyirdi. Bütün mütərəqqi düşüncəli ziyalıların həm türklər, həm ermənilərlə gündəlik ünsiyyəti onların gözün açdı, insanlar haqqın hansı tərəfdə olduğunu gördülər və bu haqda həqiqəti yazmaqdan çəkinmədilər. “Böyük planın icrasını” isə öz axarından saxlamaq gücündə deyildi bu cür tərəqqipərvər ziyalılar... Ona görə ki, “parçala, hökm sür” siyasətinin böyük fiqurlarına bu cür ziyalılarındansa, “satqın, etibarsız, ləyaqətsiz, əxlaqsız, həyasızcasına ağa qara deməyi bacaran ermənilər” daha çox lazım idi. Belə olmasaydı, onlar ermənilərin iç üzünə bələd olan A.Qriboyedovun həyəcan signalını xatırladan məktublarını nəzərə alardılar.

Böyük diplomat Rusiya imperatoruna göndərdiyi məktubda yazırdı: *“Bu ermənilər nə murdar adamlardır! Onlardan heç biri məni tanımaq istəmir. Ancaq həmişə qulağıma pıçılda-yaraq deyirlər ki, ruslar onların havadarlarıdır. Sözdə belə deyir, ancaq əslində erməniləri təpik altına salmağa hazır olan farslara satılırlar.”*

Hadisələrin inkişaf istiqaməti, ağılasığmaz qanlı olaylar, sadə, günahsız insanların başına gətirilən müsibətlər diplomatın bu qənatlərində nə qədər haqlı olduğunu göstərdi.

O dövrdə hadisələrin başqa iştirakçılarının fikirləri də həm ermənilərin rəzil simasını, həm də bütün bunlara rəğmən, çarizmin çirkin, riyakar siyasətini ifşa edən faktlar kimi çox dəyərlidir.

Ərzurum artilleriyasının komandanı və 2-ci Ərzurum qala artilleriya alayının komandiri, podpolkovnik Tverdoxlevun xatirələrindən götürülən bu cümlələr erməni xislətinin indi də nə üçün dəyişməməsini mahiyyətini anlamağa kömək edir: *"Biz, Ərzurumda müsəlman əhali ilə, demək olar ki, iki il yaşamış və onlara yaxşı bələd olmuş rus zabitləri, üsyanın olmasına inanmırdıq və erməni qorxaqlığını açıq şəkildə lağa qoyurduq". "Ermənilər, bu qaniçən və azadlıq uğrunda qorxaq mübarizlər, bizim arxamızdan türklərin aciz qoca, qadın və uşaqlarını doğrayaraq incitməyə başlayırlar". "Mənfur ermənilər döyüş meydanındakı əsl əsgərlərdən qorxaqcasına qaçırlar, əsasən qocaların, qadınların, uşaqların və əliyalın insanların üstünə kütləvi hücumlarda mərd və cəsurdurlar".*

Bu da rus tarixçisi N.Şavrovun həqiqəti açmağa kömək edən sözləri: *"Ermənilər yalançı şahidlərdən geniş istifadə edərək, torpaqsız gəlmələr kimi, böyük həcmdə dövlət torpaqları ələ keçirdilər".*

Rus diplomatı, general Mayevskinin *"Ermənilərin törətdiyi kütləvi qətlər"* kitabındakı bu sətirələr olduqca dəyərlidir və hayların xisləti haqqında dolğun təsəvvür yaradır: *"Görəsən kimsə ermənilərin xalq qəhrəmanlığı haqqında eşidibmi? Onların azadlıq uğrunda döyüşçülərinin adları harada həkk olunub? Heç yerdə! Ona görə ki, ermənilərin "qəhrəmanları" öz xalqının xilaskarından daha çox onun cəlladı olublar".*

Diplomatın bu qənaətləri də tarixi həqiqəti əks etdirir: *"Qarabağın tarixi kökləri antik dövrə gedib çıxır. Qarabağ Azərbaycanın tarixi əyalətlərindən biridir. Bu region Azərbay-*

canın mühüm siyasi, dini, mədəni mərkəzidir. Bədnam Qarabağ problemi ermənilərin tarixi saxtalaşdırma ideyasının "məhsuludur."

Məşhur tarixçi Anninskinin bu fikirləri də çox maraqlı görünürdü Ümidə, məsələnin mahiyyətini öyrənməkdə ona kömək edirdi: *"Qədim ermənilərin keçmiş siyasi qüdrətinin və mədəniyyətinin əhəmiyyətini sübuta yetirən heç bir sənədin qorunub-saxlanmaması göstərir ki, onların heç nəyi olmamışdır. Bu onu göstərir ki, qədim ermənilər azsaylı vəhşi qəbilə üzvləri olmuşlar. Ermənilərin bədii yaradıcılığının son dərəcə miskinliyi də bununla əlaqədardır. Onların elmliliyi barədə danışmağına da dəyməz. Ermənilər mövcudluqlarının bütün dövrü ərzində heç bir orijinal şey meydana çıxara bilməmişlər."*

Onlarla xalq mahnılarımızı, milli xörəklərimizi, maddi və mədəni abidələrimizi öz adlarına çıxan ermənilərin bu hərəkətinin mahiyyətini anlaya bilməyən Ümid bu haqda söylənilən fikirləri toplayıb oxuduqca hər şey ona aydın olurdu. O, öz faciəsinə də bu tarixi həqiqətlər prizmasından baxmağa çalışır, bu nifaqın tarixi köklərinin çox qədimlərə getməyinin şahidi olurdu.

Tədqiqatçı V.Yelixovskayanın bu fikirləri məsələnin mahiyyətini anlamaqda Ümidə çox kömək eləmişdi: *"Dünyaya səpələnmiş ermənilər birgə yaşadıkları xalqların adətlərini, ənənələrini, geyimlərini tez mənimsəyirlər. Buna görə də Türkiyədə erməni türkdən, İranda isə farsdan seçmək olmur."*

Ümid bu materialları səbrlə toplayır, dönə-dönə oxuyur və düşünürdü ki, həmin siyasət indi də davam edir. Yoxsa heç Xocalı faciəsi də baş verməzdi...

Dərd, ağrılar Ümidi tədqiqatçıya döndərmişdi. Əldə eləyib topladığı yüzlərlə faktlarla tanışlıqdan sonra öz-özünə düşünürdü ki, görəsən bunlardan 21-ci əsrdə yaşayan sivil insanların xəbəri yoxdurmu? Haqqın, ədalətin zəfər çalacağına ümidini heç zaman itirməyən Ümid qəlbinin dərinliyində günahkarın kim olduğunu anlayırdı. Ancaq onu da bilirdi ki, gücsüzün söylədiyi həqiqət güclünün yalanları ilə mübarizədə çox acizdir hələ də...

“İt itin ayağını basmaz”, “İtlə dostluq eləsən də, çom-bağını əlindən yerə qoyma” və sair bu tipli onlarca atalar sözləri baba-nənələrimizin, əcdadlarımızın zaman-zaman başına gətirilən müsibətlər haqqında az söz demirdi... Ümid yaxşı dərk eləyirdi ki, dövr, zaman dəyişsə də, müdrik ataların bu tipli qənaətləri öz aktuallığın indi də saxlayır. Onu da bilirdi ki, erməniləri türk dünyasının arasına soxan böyük qüvvələr birliyimizi həmişə pozmağa çalışıblar. Dili bir, qanı bir xalqı bir-birindən ayıran kimlər idi? Bəs erməniləri Qərbi Azərbaycanda, onun dilbər guşələrində məskunlaşdıranlar necə? Qərbi Azərbaycandakı qədim türk torpaqlarının hamısını ermənilərə hədiyyə edənlər əslində onlardan çox özləri haqqında düşünürdülər və indi də düşünürlər. Özlərini “sülhməramlı” kimi ortaya soxanların tarixi məramları indi də bu yeni pərdə altında davam edir... Allah axırını yaxşı eləsin. Bu cür dostu olana heç düşmən lazım deyil...

Ümidi narahat eləyən ayrı bir məsələ də var idi. Baş daşlardan daşlara dəyən, zəngin həyat təcrübəsinə malik bu insan yaxşı bilirdi ki, hər xalqın öz namus, əxlaq meyarları var. Bu da təsdüfi deyildi. Çünki, o, namusa, ləyaqətə xüsusi önəm

verən, “Namusi itə atdılar, o da yemədi” deyən bir xalqın nümayəndəsi idi axı... Bu xalqın əxlaqi meyarları onun müdrikliyindən, sözübütövlüyündən, ləyaqətindən, sülhpərvərliyindən, humanizmindən xəbər verib həmişə. Bir-birinin qəddar düşməni olan əsl Azərbaycan kişiləri qanını belə içməyə hazır olduqları düşmənlərini öz qadınlarının yanında heç vaxt alçaltmayıblar. Bu məsələ ilə bağlı o qədər saysız-hesabsız faktlar var ki, saymaqla qurtarmaz. Uzaq getməyə, elə yaxın keçmişdə Qarabağda qan tökülməsin, faciələrin miqyası böyüməsin deyə qızıışan, intiqam alovuyla yanan gənclərimizin ortaya atılan yaylığı tapdalayb keçməmələri çox önəmli, xalqın əxlaqi keyfiyyətlərini üzə çıxaran bir detaldır...

Bu sözləri arvadlarını başqa xalqların kişilərinə satan ilk “xalq” – ermənilər haqqında demək mümkündürmü? Dünyanın görkəmli, sayılıb-seçilən adamları bu haqda nələr deməyiblər?

Hələ bu bir yana, indinin özündə də hamı yaxşı bilir ki, bütün dövrlərdə ermənilər öz iyrənc məqsədlərinə çatmaq üçün qadın faktorundan istifadə ediblər. Hələ oxuduqları bir yana, həyatda gördükləri Ümidə bu fikirləri söyləməyə əsas verirdi ki, kişiləri “yan”lamaq, onların qılığına girmək “yan”ların əsas peşəsi olub zaman-zaman.

Elə uzaq getməyə, sovet dövründə idarə müdirlərinin əksəriyyətinin katibəsinin erməni qızlarının, qadınlarının olması hamıya məlumdur. Hələ başıboş müdirlərin əksəriyyəti onlarla ailə də qurublar. Erməni bətnindən çıxanlar öz cildlərini dəyişib maskalansalar da, indi də iş başındadırlar, millətin başına turp əkməklə məşğuldular... Necə deyərlər, südlə girən sümüklə çıxar...

Ümid lətifə danışmaq hayında olmasa da, o vaxt eşitdiyi bir hadisəni xatırladı. Əslində bu lətifə deyildi, olmuş əhvalat idi. Ancaq hamı onu lətifə kimi danışar, ünvanı azdırdı... Çünki bu tipli “lətifə qəhrəmanları” o vaxt az deyildi...

Belə deyirdilər ki, idarələrin birinə təzə müdir təyin edirlər. Bütün təzə gələnlər kimi, o da yeniliyə öz kabinetindən başlayır, artıq olan əşyaları çıxartdırır, yerinə başqasını gətirirdi.

Elə birinci gün müdir işdən çıxıb evə getmək istəyəndə görür ki, milliyyətə erməni olan katibəsi hönkür-hönkür ağlayır. Təəccüblənən müdir ondan soruşur:

-Ay xanım, niyə ağlayırsan?

Sualı eşidən qadın bir az da bərkdən ağlayır və yanaqlarından yaş axa-axa soruşur ki, müdir, mənə nə üçün işdən çıxarırsan?

Müdir təəccüblənir:

-Nə danışırısan, ay qız? Mənim hələ kimsəni işdən çıxarmaq fikrim yoxdur.

Qadın nazlana-nazlana deyir:

-Müdir, əgər belə fikrin yoxdursa, otaqdakı divanı nəyə görə çıxartdırıb atmısan?

Ümid indinin özündə də erməniyə müdirləri, erməniləri özlərinə həyat yoldaşı eləyənləri görəndə həmin lətifəyəbənzər hadisəni tez-tez xatırlamalı olurdu istər-istəməz...

Xocalı faciəsini törədənlər bizim xalqın namus məsələsinə münasibətini bildiklərindən, yaralı yerimizə toxundular, gözümüzü qorxutmağa çalışdılar. Onlar bilirdilər ki, qorxmaz, döyüşkən, ölümün gözünə dik baxmaqdan qorxmayan millətin

nümayəndələrinin yalnız bir qorxusu var: “Namus ləkəsi”... Bu ləkə isə yalnız qanla yuyulur...

Elə ikinci Qarabağ müharibəsində də ermənilər öz köhnə üsullarından, köhnə silahlarından istifadə eləməyə çalışdılar. Kişilərinin müharibədə biabırcasına uduzmaları onları qadınlardan ibarət batalyonlar yaratmağa vadar elədi...

Şəlalə yarı kinayə, yarı zarafət ərinə dedi ki, ay kişi, bu əxlaqsızların qadın batalyonu yaratmaları məni yaman qorxudur. Bizimkiləri ram eləsə, bu batalyon ram oləcək...

Ümidin dodaqlarının səyridiyini, əllərinin əsdiyini görən Şəlalə sözünü malalamağa, onun qılığına girməyə çalışdı:

-Ay kişi, hirsənmə, vallah yandığımın deyirəm bunu...

Ümid heç nə demədi. Ancaq ürəyinin dərinliyində arvadının dediklərində həqiqət olduğunu anladı və bu, onu bir az üşəndirdi də... Ancaq bir az toxtaqlıq tapdı ki, dövrün tələbi ilə vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə alan cavanlar bizim buraxdığımız səhvləri yəqin ki, təkrar eləməzlər. Onlar ayrı dövrün uşaqlarıdılar... Tükü tükədən seçməyi, dostu düşməndən ayırmağı bacarırlar. Elə bu sonuncu müharibədə onların şir kimi döyüşmələri, xalqımızın əxlaqi meyarlarını nə dərəcədə uca tutmaları bir daha sübut olundu. Ermənilərdən fərqli olaraq onlar qocalara, qadınlara, uşaqlara, ümumiyyətlə aman diləyənlərin heç birinə əl qaldırmadılar, onları alçatmadılar, təhqir eləmədilər...

Televiziya baxdığı bir səhnə Ümidi lap duyğulandırmışdı. Başlarını qoyub qaçan ermənilər nəinki taqəti olmayan qocaları, hətta uşaqları da atıb getmişdilər. Balaca bir uşaq tək qalmışdı. Azərbaycan əsgərləri ona mərhəmət göstərəndə, başını

sığallayanda, yemək verəndə Ümid kövrəlmişdi. Özündən asılı olmayaraq demişdi:

-Bu biz, o da siz, ay insanlıqdan dəm vuran vəhşilər. Bizim əsgərlərin yerinə siz olsaydınız, o uşağın dərisin soymuşdunuz indi. Şaqqalayıb ətini ac itlərin qabağına atmışdınız...

Ən dəhşətli o idi ki, o şərəfsizlər öz qocalarına, uşaqlarına, yerdə qalıb üfunət iyi verən əsgərlərinin meyitlərinə belə sahib çıxmaq istəmirdilər... Bu qədər amansızlığı, şərəfsizliyi görənlərin matı-qutu quruyurdu... Onların özlərinin isə heç nə veclərinə deyildi...

Ermənilər erməniliklərindən əl çəkmək istəmirlər ki, istəmirlər. Gürcü yazıçısı Serqi Sacaya çox doğru deyirdi ki, ermənilər şir yox, güclü dövlətlərə qulluq göstərən çaqqallardır.

Ümidi həтта qələbədən sonra da narahat eləyən bu idi ki, bu çaqqallar yenə də öz çaqqallıqlarından əl çəkməmişlər... Onların sülhməramlıların qılığına girmək cəhdləri də bu narahatçılığın əsas səbəblərindən idi... Özünü dost göstərənlərə belə inanmaq istəmirdi Ümid. Hələ uzaq tarix bir yana, Xocalı hadisələrini törədənlər 366-cı alayın əsgərləri və zabitləri deyildirmi? İndi özlərinin imam, peyğəmbər övladları kimi göstərməyə çalışırlar... Ancaq Ümid onu da dərk eləyirdi ki, xalq da, onun rəhbəri də kimin kimliyini çox yaxşı bilir... Müharibə qələbə ilə bitsə belə, hələ görüləsi işlər çoxdur... Sərvaxt olmaq, ayıq olmaq, ehtiyatı əldən verməmək, öz hərbi qüdrətini artırmaq, iqtisadiyyatı gücləndirmək bu xalqa hava-su kimi lazımdır. Çünki kim güclüdürsə, o haqlıdır. Çünki qalibi mühakimə edən olmur...

Düşmən məğlubiyyətdən sonra da öz inadından, məkrindən əl çəkmirdi. Müqaviləyə əsasən Qarabağda bir nəfər də olsun əlisilahlı erməni əsgəri olmamalı idi. İlk nəzərdə bu müqaviləyə əməl olunurdu. Ancaq müqavilənin şərtlərini gizli şəkildə pozub hər an təxribat törətməyə hazır olanlar tülki kimi pusquya yatıb məqam gözləyirdilər. Onlar həm də sülhməramlılara arxayın idilər. Ağdərədə, Xocəvənddə quruculuq işlərinə maneçilik törədirdi bu rəzillər... İşıq xətlərini, yolları, digər kommunikasiya xətlərini bərpa etmək istəyənləri snayper hədəfinə çevirirdilər. Ərazinin demək olar ki, hər yeri minalanmışdı. Elə Vüsal da, Elşən də bu ərazidə minaya düşüb həyatlarını itirmişdilər. Bu, bir ailənin faciəsi idi... Ümid də, Şəlalə də, Ümidə də göz yaşlarına hakim ola bilmirdilər. Ancaq el ilə gələn qada-bala toy-bayramdır deyiblər. Şəhidlər xiyabanına dəfn olunmaq üçün o qədər gül üzlü, el demişkən “bığ yeri təzəcə tərləmiş” balalar gətirirdilər ki, ağrının böyüklüyündən adamın öz şəxsi kədəri də yadından çıxırdı...

İntiqamın isə doğmalarının qəhrəmancasına həlak olmasından xəbəri yox idi hələ. Ancaq burada qeyri-adi bir şey də yox idi. Müharibəyə gedənlərin heç biri şəhid olmaqdan qorxmurdu... Hamı öz canını ana vətən yolunda qurban verməyə hazır idi...

Azərbaycan ordusunun igid döyüşçüləri qarlı bir gündə tülkü kimi marıqda yatan erməni quldurlarının dərslərini verdilər. Təslim olmayanlar öldürüldü. O birilər isə silahlarını atıb yalmanmağa, yalvarmağa başladılar. Düşmən döyüşçüləri əsgərlərimizin qarşısında suyu süzülmüş cücəyə dönmüşdülər.

Onların bu görkəmini görən komandirin üzünə acı bir təbəssüm qondu. Əsir düşən ermənilərə əmr elədi ki, “Cücələrim” mahnısının oxusunlar... Cücəyə dönmüş rəzillərə, qorxaqlara bu mahnı elə yaraşırdı ki... Ləzzətli, həm də ibrətamiz bir tamaşa idi...

Əsgərlərdən biri söz atdı:

–A şərəfsizlər, bizi görməyəndə xoruzlanırdınız, nə oldu bəs? İndi lap yoluq cücəyə dönmüsünüz ki!

Təkcə düşmən əsgərləri yox, onları məqsədli şəkildə bura göndərənlər də cücəyə dönmüşdülər. Onların hərbi əsirlər kimi geri almaq istəyənlərin ümidləri gözlərində qaldı. Məntiq qarşısında aciz qaldılar. Onlardan soruşuldu ki, əgər bunlar təxribatçılar yox, hərbiçilərdilərsə, niyə müqavilə vaxtı bitəndən sonra Qarabağı tərk etməyiblər?

Ermənilərin bu oyunlarının mahiyyətini təkcə siyasətçilər yox, adi insanlar da anlayırdılar. Baş daşdan-daşa dəyən, ermənilərin hər üzünə bələd olan Ümid həmişə dediyi sözü tez-tez xatırladırdı: “Harda erməni toxumu varsa, mütləq orda münaqişə cücərməlidir. Ta buna şəkk-in-şübhən olmasın. Dünyanın hər yerində törənən terrorun arxasında bir erməni barmağı var...”

Sapı özümüzdən olan baltalar isə Ümidi lap yandırır yaxırdı. Deyirdilər ki, başqa millətin nümayəndələri ilə evlənməkdə qəbahət yoxdur. Buna şəriətimiz də icazə verir. Ancaq bəla burdadır ki, bunların arvadları müsəlmanlığı qəbul etməkdənsə, özləri erməniliyi qəbul eləyiblər, erməni dəyirmanına su tökməklə məşğuldular... Gör bunlardan törəyənlər nə olacaq hələ?

XIV fəsil

ZƏFƏR YOLU

44 günlük müharibənin uğurları hamını, hamını sevindirirdi. Ancaq bu qələbə necə qazanılmışdı, bu qələbə hansı qurbanlar bahasına əldə edilmişdi, bunu o hadisələrin içində olanlar daha yaxşı bilirdilər. 44 günlük müharibənin 44 günlük zəfər yürüşündən, Azərbaycan oğullarının dillə ifadə etmək mümkün olmayan qəhrəmanlığından, mərdliyindən, qeyrətindən, hünərindən 44 il fasiləsiz yazsan belə deməyə sözün tükənməz. 44 günlük müharibənin ağrısını, acısını, məşəqqətini, əzabını, onun ürəklərə vurduğu yaranı 44 ilə sağaltmaq da mümkün olmayacaq yəqin ki... Ancaq qələbə sevinci, azğın düşməndən intiqam almaq rahatlığı, namus və qeyrətin, xalqın şərəf və ləyaqətinin qorunması, torpaqlarımızın azad olunması xəbəri gözəgörünməz sehrli məlhəmə dönmüşdü xalqın yaralarının üstündə. Ümumi, böyük qələbə fərdi ağrıları, fərdi itkilərin əzabını arxa plana keçirmişdi...

“Mənə başsağlığı vermək üçün gəlmisinizsə, çıxın bu evdən, şəhid anası olduğuma görə gözyaşını vermək, təbrik etmək istəyirsinizsə, xoş gəlmisiniz”, - deyən şəhid anaları necə vüqarlı, necə müdrik, necə uzaqgörən imiş, ilahi! Onların qarşısında necə baş əyməyəsən, onların əlindən necə öpməyəsən! Vətəni Vətən eləyən, onu alınmaz bir qalaya çevirən təkə oğullarımız deyil, həm də ləyaqətli analarımız, bacılarımızdır...

Könüllü şəkildə müharibəyə gedən, şəhidliyi gözünün altına alan cavanlarımızın böyük əksəriyyətinin “bax, mən ölsəm, ağlamayın, ha” söyləmələri də təsadüfi deyildi... Ailəli cavanların müharibəyə getməmişdən əvvəl uşaqları ilə oynayıb bunu videoya çəkdirməsi də nəzərə alınası faktlar sırasındadır... Kiçik oğullarına “Bax, mən Vətəni qorumağa gedirəm, sən də evdə ananı, bacını qoruyarsan” - deyənlər də az deyilmiş...

Qələbəni şərtləndirən amillər çox idi. Ən əsas amillərdən biri isə o idi ki, Azərbaycan xalqı, Azərbaycan dövləti öz torpaqlarını azad etmək üçün peşəkar döyüşçülər yetişdirmişdi. Bu günün əsgəri ilə 30 il bundan əvvəlki əsgərin arasında zəmin-asiman fərq var idi peşəkarlıq baxımından. Bir vaxt 20 Yanvar şəhidlərinin məzarlarının üstünə qoyulan güllələri götürüb döyüşə gedən igidlərimiz nə qədər vətənpərvər, cəsur olsalar belə, Daşaltıda pusquya salınıb öldürülmüşdülər. Buna bir tərəfdən sıralarımızda olan xainlər səbəb olmuşdusa, bir tərəfdən də hər b elminin sirlərini bilmədən döyüşlərə atılmaq uğursuzluğa səbəb olmuşdu... İndi isə Azərbaycan ordusunun Hikmət Mirzəyev, Mais Bərxudarov kimi peşəkar generalları var idi. Onların böyük peşəkarlıqla, incəliklərinə qədər hazırlanmış döyüş planlarını yerinə yetirən zabitlər, əsgərlər də peşəkar idilər...

Ümid müharibədən sonra qazilərin xatirələrini dinləyir, elə bilirdi ki, onlarla birlikdə cəbhənin müxtəlif istiqamətlərində gedən döyüşlərdə o da iştirak etmiş, o da yaralanmışdır. Budur, o qəhrəman, vətən sevdalı döyüşçülərdən biri danışır. Minaya tuş gəlməmək üçün gecələr onların çay yuxarı necə hərəkət etmələri səhnəsini öz gözləri ilə görürdü elə bil Ümid əsgər danışdıqca... Onların kəşfiyyata gedərkən sıldırımlı dağlarla

necə hərəkət etmələri, qalxmaları, enmələri əsl möcüzə idi... Hələ silahların, sursatların ağırlığı... Ancaq kəşfiyyatçılar bu ağırlığı çiyinlərində vətənin haqqı kimi daşıyırdılar və bu düşün-cə işlərini xeyli dərəcədə asanlaşdırırdı onların...

Beş-altı, on-on iki nəfərlik qruplar çəkinmədən düşmən mövqeyinə girir, onların hərəkətlərini izləyir, əsas hədəflərin koordinatlarını ötürürdülər mərkəzə... Səhərisi gün dəqiq artilleriya zərbəsi ilə düşmənin külü göyə sovrulurdu... Nə qədər çətinliklər çəksələr belə, dizlərini qayalar çapsa da, sıldırma dırmanmaqdan əlləri, barmaqları qan içində olsa da, düşmən snayperinin gözlənilməz güllələrinə tuş gəlsələr belə, qələbə həzzi onları bütün ağrıları, acıları unuttururdu... Qərribə idi, bu həzzin ömrünü bir az da uzatmaq üçün döyüşçülər müharibənin də tezliklə bitməsini heç istəmirdilər. İstəyirdilər ki, düşmən ordusunun daşını daş üstündə qoymasınlar...

Ölüm-dirim müharibəsində göstərdikləri qəhrəmanlıqdan çox döyüşçülərimizin xarakteri, mərdliyi, düşüncə tərzı duyğulandırırđı Ümidi. Telefonla danışb kiçik qardaşına vəsiyyət eləyən, “mən ölsəm, övladlarıma həyan ol” deyən igid qardaşının da həmin zaman döyüşdə olduğunu bilib çox qürurlanmışdı... Ataları, dayıları Birinci Qarabağ müharibəsində şəhid olan bu oğullar o şərəfli yolu davam etdirmək əzmində idilər. Qardaşlardan biri yaralanmışdı, o birisi isə çoxlu düşmən gəbərtsə də, sağ-salamat evinə, ailəsinin üstünə qayıtmışdı. O, deyirdi ki, indiyədək atamın, dayımın qəbrini ziyarətə gedəndə onlardan utanırdım elə bil. İndi isə şax gedirəm, vüqarlıyam. Bilirəm ki, atamın da, dayımın da ruhu şaddır. Onların getdiyi döyüş yolunu biz davam etdirmişdik, onların torpağı azad

etmək, Xocalının intiqamını almaq arzusunu biz reallaşdırmışdıq... Cəbrayıl Dövlətzadə adlı bir gəncin erməni generalını boğub öldürməsi xəbəri qəhrəmanımızın illərdən bəri qövr eləyən ürəyindən tikan çıxarmışdı elə bil... Onun arzuladığını bu cavan yerinə yetirə bilmişdi...

Bu cür igidlərin çoxluğu Ümidi qürurlandırır, onun xalqın gələcək taleyinə inamını artırır... Deyirdi ki, halal olsun igidlərimizə, bizim görə bilmədiyimiz işləri onlar gördülər. Var olsunlar ki, hamımızı xəcalətdən xilas elədilər...

Müharibə bitmişdi... Ancaq gözləri yollara dikilən nigaran anaların, bacıların ürəyi səksəkədə idi... Hamı döyüşlərdən zəfərlə çıxan övladını, qardaşını, sevgilisini, atasını sinəsinə muştuluq kimi sıxmaq arzusuyla yaşayırdı... Ancaq sən saydığını say deyib atalar...

Qarabağdan ölkənin kəndlərinə, şəhərlərinə bayraqlarla bəzədilmiş küçələr, yollar uzanırdı... Əlində bayraq döyüşə gedənlərin bir qismi o bayraq örtüklərin altında doğulduqları kəndlərə, şəhərlərə qayıdırdılar... Adamlar bu bayraqları çiynlərinin üstünə qaldırıb ölkənin müqəddəslik, qeyrət rəmzinə çevrilən şəhidlər xiyabanına aparırdılar.

Qarabağdan ölkənin ayrı-ayrı kəndlərinə, şəhərlərinə bayraqlarla bəzədilmiş yollar uzanırdı... Bayraq örtüklərin altında, çiynlərin üstündə yol gedirdi şəhidlər... Xalqın sonsuz sevgisi, ehtiramı onların ruhunu şad eləyirdi...

Şəlalə ana döyüşdən zəfərlə qayıdan oğlunun qarşısına yüyürdü, onun boynuna sarılıb öpdü, öpdü... Sevinc yaşları

oğlunun üzündə çaya döndü... Ümidləri, arzuları çin olan Ümid kişi də oğlunun qarşısına qaçmaq, onun boynuna sarılmaq, təşkkürünü bildirmək istədi. Ancaq ayaqları sözünə baxmadı kişinin. Oğlunu çağırmaq istədi. Səsi çıxmadı. Həyəcandan onun ayaqları da, dili də tutulmuşdu elə bil...

Handan-hana özünə gələn İntiqamın gözləri uzaqda heykəl kimi dayanan atasına sataşdı. Kişi elə bil qəm heykəliydi... Üzünün hər qırışından ağrılar boylanırdı... Bəmbəyaz saçları Xocalının ucsuz-bucaqsız qarlı düzlərindən rəng almışdı elə bil. Yol çəkən gözləri harasa uzaqlara baxır, baxırdı... Bu gözlərin önündə qarlı, qanlı mənzərələr canlanırdı. Qulaqlarına vay-şivən səsləri gəlirdi...

İntiqam atasının yanına qaçdı. Onu qucaqladı...Öpüşlərə qərq elədi... Gözaydınlığı vermək istədi... Ümidin isə elə bil qolları da tutulmuşdu, sözünə baxmırdı ki, oğlunu qucaqlasın...

...Ayaqları, dili tutulan Ümidin qollarına girib onu içəri apardılar, çarpayısına uzatdılar... Şəlalə qorxdı ki, kişinin beyninə qan sızmış olar... Ancaq həmin anda heç ağlına da gəlmədi ki, Ümidin yaraları otuz ildi ki, qan verir... Otuz ilə yaxındı ki, Ümid şam kimi yanır, əriyir, gözlərindən ipisti damlalar düşür yerə... Otuz ilə yaxındı ki, Ümidin küskün baxışları bütün dünyaya dilsiz üsyan eləyir...

Azərbaycan əsgərinin hünər və şücaəti qarşısında diz çökən, məğlubiyyət aktına qol çəkən düşmənin torpaqları sahiblərinə qaytarmaqdan başqa çarəsi yox idi. Noyabrın 8-də Şuşa işğaldan azad edildi. Bu xəbəri Ali Baş komandanın dilindən eşidən Ümid özünü ağlamaqdan saxlaya bilməmişdi. Bu, adi

sevinc ağlaması deyildi, könüllər yaxan, yeri-göyü silkələyən bir üsyan hönkürtüsü, zəfər himni idi elə bil.

10 noyabrda imzalanan sənədə əsasən Kəlbəcər, Ağdam, Laçın boşaldıldı, Azərbaycan ordusuna təhvil verildi... Laçın dəhlizi ilə şivən qopara-qopara öz xarabalarına qayıdan ermənilər sözün həqiqi mənasında həyasızlıq eləyir, ah-nalə qoparırdılar. 27 il özgənin evində yaşayanlar hər şeyi söküb aparır, evlərə od vurub yandırırtdılar. Əslində yanıb külə çevrilən təkə azərbaycanlıların evləri deyildi, xəbis, məkrli niyyətləri gözlərində qalan ermənilərin arzuları, xam xəyalları idi... Bizimkilər yenə humanistlik eləyirdilər. Azərbaycanlıları 27 il əvvəl qırıb-çatan, sağ qalanları ayaqyalın, başıaçıq qarlı düzlərlə qovanlar indi maşınlarla dolub rahatca geri qayıdırtdılar. Ancaq hikkələrindən ürəkləri partlayırdı, həyasızlıq eləyirdilər, bütün günahları bizimkilərin üstünə atmaq cəhdi göstərirdilər. Kimin kimliyini aydınca görürdü dünya...

27 il öz yurdundan ayrı düşən, valideynləri gözlərinin qarşısında öldürülən o dövrün uşaqları bu dövrün müzəffər əsgərləri kimi qayıdırtdılar öz el-obalarına. Xarabaya çevrilmiş evlərinin görüşünə dizin-dizin sürünərək gedən insanlara həyəcənsiz baxmaq olmurdu... Adamlar öz həmkəndlilərinin uçulub xarabazara çevrilmiş evlərinin video görüntüsünü çəkib yurd yerlərinin sahiblərinə göndərirdilər...

Bu videolara göz yaşlarını boğa bilməyən, kövrələn, ağrılar içində belə özünü xoşbəxt sanan nə qədər insan baxırdı... Bu videolar dost-tanışa göndərilir, sosial şəbəklərdə paylaşılırdı... Ümid bu videolara baxanda kövrək səslə deyirdi ki, İlahi, bu vaxta qədər Azərbaycan torpağının, dağlarının, dərə-

lərinin, çaylarının, bulaqlarının gözəlliyini indiki qədər duymamışıq... İgidlərin qanı bahasına geri qaytarılan bu torpaqları cana gətirmək, şəhərləri, kəndləri bərpa etmək, vətəni yenidən gülüstana, Cənnətin bir guşəsinə çevirmək hamımızın, hamımızın borcudur indi...

Ancaq qarşıda o qədər işlər durur ki, hələ... O qədər xarici köpəklər xalqımızın taleyinə mırıldayır ki, hələ... Ancaq hər şey, hər şey gücə tabedir... Nə qədər hürsələr, zingildəsələr belə quduz köpəklərin boynuna zəncir vurub Azərbaycan əsgərləri... Ancaq onlar indən belə babaların bu sözünü gərək heç vaxt unutmasınlar ki, itlə dostluq eləyənin gərək çombağı həmişə əlində ola... Əslində daha dostluqdan keçib. O xainlərin iç üzünü görənlər heç vaxt dostluğa can atmazlar. Ancaq bir danılmaz həqiqət də var ki, onlarla qonşuluq şəraitində yaşamağa məhkum edilmişik...

Müharibə qələbə ilə bitsə də, onun söz-söhbəti hələ də bitmək bilmir ki, bilmir... Çox qaranlıq mətləblərin üstü açılıb. Erməniləri bütün tarix boyu silahlandıranların özləri də məğlub olublar əslində... Ancaq onlar öz sülhməramlı libaslarında belə altdan-altdan yeni nifaqlar üçün zəmin hazırlayırlar... Onlar üçün kimin qalib, kimin məğlub olması o qədər də önəm kəsb eləmir. Ancaq önəmli olan bir şey var ki, onlar Qarabağı həmişə münaqişə ocağı kimi saxlamaq istəyirlər. “Parçala, hökm sür” siyasəti indi başqa bir tarixi şəraitdə altdan-altdan davam etdirilir. İndi bunu təkcə siyasətçilər yox, böyükdən kiçiyə hamı bilir...

Rəzillər həyasız-həyasız ən dağıdıcı silahları müzakirə eləyir, bizə xox gəlmək istəyirlər yenə də... Özü də gizli yox,

açıq-açıqına müzakirələr gedir... Bu söhbətləri eşidəndə adamın üzünə acı bir təbəssüm qonur. Açıq-açıqına düşmənçilik eləyəndən daha qorxuludur pambıqla baş kəsənlər, sənə dost deyib, özgə dəyirmanına su tökənlər...

Bunların “İsgəndər”ləri də elə bizim Mirzə Cəlilin yaratdığı Kefli İsgəndər kimi bir şey imiş sən demə... Müharibə qələbə ilə bitib, bunların “İsgəndər” davası bitmir ki, bitmir. Biri deyir ki, “İsgəndərlər” keyfiyyətsiz idi, atırdıq, partlamırdı. İnsanları məhv etmək üçün düşməni “İsgəndər”lə silahlandıran isə deyirdi ki, sən mənim silahıma şər atma. Bu silah yeri-göyü məhv etmək gücündədi. Sadəcə sən onu vaxtında atmalı idin...

İşə baxın, “sülhməramlı” düşməni silahlandırmağını heç gizlətmir də... Aydınca görünür ki, nə qədər günahsız insanın qırılması, məhv edilməsi onun üçün əhəmiyyətli deyil, ən əhəmiyyətlisi silahın dağıdıcı gücünü nümayiş etdirmək, ölkələrə “xox gəlmək”dir... Ancaq onlar unudurdular ki, indi Azərbaycan ordusu 90-cı illərin əvvəlinin ordusu deyil...

İllər, aylar, qərirlər boyu müsəlmanı silaha yaxın qoymayan, əsgərlikdə onları tikintidə, mətbəxdə işlədənlərin ağlına da gəlməzdi ki, Azərbaycan oğulları nə vaxtsa hərbin sirlərinə mükəmməl yiyələnəcəklər. Hərbi güc, hərbi texnika, hərbi məharət vətən sevgisi ilə yoğrulanda onun qarşısını heç nə ilə almaq mümkün olmayacaqdı... Bunu 44 günlük müharibə də əyani şəkildə sübut elədi... Düşmənlər və onun havadarları gördülər ki, Artıq Azərbaycan əvvəlki Azərbaycan deyil. O, inkişaf edir, ayağa qalxır, dirçəlir, dost-düşməni tanıyır...

Müharibədən sonra işğaldan azad edilmiş torpaqlarımız minalardan təmizləndirdi... Əsgərlərin özlərinin çəkib göndərdikləri videolara baxan Ümid və onun kimilərin ürəyindən qara qanlar gedirdi. Peşəkar çəkilişlər ümumi mənzərəni, faciənin miqyasını göstərmək baxımından daha əhəmiyyətli görünürdü Ümidə... Bir-bir işğaldan azad edilmiş kəndlərin, şəhərlərin ürək göynədən mənzərələrini verirdilər televiziyalar... Alçaqlar daş üstündə daş qoymamışdılar. Evləri talan eləyəndən, var-dövlətimizi oğurlayıb daşıyandan sonra yerdə qalan nə var idisə, uçurub dağıtmışdılar. Şəhərləri, kəndləri, evləri, məhlələri, küçələri tanınmaz hala salmışdılar. Ağacları kəsmişdilər, meşələrimizi talan eləmişdilər...

Gördüklərindən dəhşətə gələn insanlar düşünürdülər ki, doğrudanmı dünya ictimaiyyəti bu hadisələrə göz yumacaq? Ümid yana-yana deyirdi ki, bu müsibətləri ermənilərin başına biz gətirmiş olsaydıq, indi bütün dünya ayağa qalxmışdı, türkləri qəddar, qaniçən adlandırmışdılar. İndi isə bu vəhşilikləri öz gözləri ilə görən, ayrı vaxt haqq-ədalətdən, insan hüquqlarından dəm vuranların heç tükü də tərpənmirdi elə bil...

Səfirliklərin nümayəndələrinin tez-tez dağıdılmış şəhərlərə, kəndlərə aparılması faciəni bütün dünyaya çatdırmaq missiyasını yerinə yetirirdi. Bunun çox böyük əhəmiyyəti var idi... Ancaq adamı yandıran o idi ki, bizdən erməni tərəfə atılan hər güllənin haqq-hesabını soruşanlar, dillərini soxmuşdular qarınlarına. Jurnalistlər qır-saqqız olub belələrindən söz qoparmaq istəsələr də, məqsədlərinə nail ola bilmirdilər. Ermənilərin havadarları burda da susmağa üstünlük verirdilər... Ancaq Ümid

ümid eləyirdi ki, gec-tez bu sükut pozulacaq. Çünki dünya yaxşı adamlardan xali deyil. Haqq-ədalət əvvəl axır öz yerini tutacaq.

İnsafən, haqq işimizi dəstəkləyənlər də az deyildi. Onlar açıq-aşkar gördüklərindən dəhşətə gəldiklərini söyləyir, erməni vandalizmini pisləyirdilər. Çox şeydən xəbərsiz dünya ictimaiyyəti artıq kimin kimliyini görürdü istər-istəməz. Xalq demişkən, cıdanı çuvalda gizləmək mümkün deyildir...

Bir yəhudi qadının dünyasını dəyişən ərinin gözlərini donor kimi gözləri tökülən bir azərbaycanlı döyüşçüyə hədiyyə verməsi hamı kimi Ümidi də çox duyğulandırmışdı. Bu jestin əvəzi yox idi... Düşmən də, dost da dar gündə bilinir. Yaxşı insanlar yaşamağa stimül verir həmişə...

Ancaq Ümid onu da bilirdi ki, bu xəmir hələ çox su aparacaq... Neçə ki, belə nankor, rəzil qonşularımız var, neçə ki, onları dəstəkləyənlər var, bizə rahatlıq olmayacaq... Bu münafiq nəsil-nəsil davam eləyəcək... “Parçala, hökm sür” siyasətini yürüdənlərə də bundan artıq daha nə lazımды ki?

Ancaq Ümid onunla təskinlik tapırdı ki, artıq dünya dəyişib. Yeni reallıqlar meydana gəlib. Xalq öz həqiqi dostunu və düşməninə yaxşı tanıyır... İndi arxamızda qadir Türkiyə dayanır. İndi Pakistan kimi haqq işinə qahmar çıxan ölkələr var... Əlbəttə, sapı özümüzədən olan baltalar da az deyil. Düşmən dəyirmanına gizlicə su tökən bəzi müsəlman dövlətləri əsl müsəlman olsaydılar, haqqın tərəfini saxlayardılar, nahaqqın yox. Onlar müsəlman olsaydılar, cəhənnəm odunda yanmaqdan qorxar, haqlı olan müsəlman qardaşlarının tərəfini saxlayardılar...

Ancaq yaxşı ki, dilindən, dinindən asılı olmayaraq haqqın tərəfini saxlayanlar da az deyilmiş yer üzündə... Məsələnin

mahiyyətindən yavaş-yavaş xəbərdar olan beynəlxalq ictimaiyyətin yavaş-yavaş haqqın tərəfini saxlaması da bu günün reallığı idi...

Ümid müharibədən sonra şəhidlər haqqında verilən verilişlərə baxdıqca həm ürəyindən qara qanlar gedir, həm də qürur duyurdu... Bəşəriyyəti fəlakətə sürükləyən, insanlar, xalqlar arasında nifaq toxumu səpənlər onsuz da cəhənnəmlikdilər. Ancaq onlar elə bu dünyada da öz acgözlükləri, murdar əməlləri ilə bütün bu qanların, qadaların, müharibələrin səbəbkarına çevrilirlər. Nə özləri adam kimi yaşayırlar, nə də başqalarını adam kimi yaşamağa qoyurlar...

Xaraba şəhərlər, kəndlər, dağıdılan müqəddəs məbədlər, ölən igidlər, övlad dağı çəkən valideynlər, sevib-sevilmək, dünyadan həzz almaq vaxtında ərsiz qalan gəlinlər, ata nəfəsinə, ata nəvazişinə, ata qayğısına əbədi tamarzı qalan uşaqlar müharibənin yadigarlarıdır...

Birinci Qarabağ müharibəsində atasını, anasını, sevimli həyat yoldaşını, oğlunu, qızını, bütün qohumlarını itirən Ümid İkinci Qarabağ müharibəsində uşaq evindən götürüb adını Ümidə qoyduğu qızlığının doğma qardaşını – Elşəni, kürəkəni Vüsəli itirmişdi... Utandığından bir zaman evinə təzə həyat gətirən, bu ailənin yenidən dirçəlməsi üçün Uğur mələyinə çevrilən Ümidənin yol çəkən nəmli gözlərinə, üzünə baxa bilmirdi Ümid... Hardasa özünü də günahkar sayırdı... Öz-özünə deyirdi ki, bəlkə də bu qızı mən yox, başqa bir xoşbəxt taleli insan övladlığa götürsəydi, heç yazığın başına da bu müsibətlər gəlməzdi...

İnsan gec, ya tez öz taleyi ilə barışmalı olur... Ümidə də atasının əzab çəkdiyini görürdü. Ürəyindən qara qanlar getsə də, atasının – Ümidin üzünə təbəssümlə baxmağa çalışırdı, gününün çoxunu öz evində qalmır, oğlunu da götürüb atasının evinə gəlirdi... Dərdi bir yerdə çəkəndə bir az yüngülləşir elə bil...

Yeni il axşamı idi... Ancaq bu yeni il əvvəlkilərə bənzə-mirdi... Onlar əllərində gül Şəhidlər xiyabanında uyuyan Vüsa-lın və Elşənin qəbrini ziyarət eləməyə getmişdilər... Gözlərinə inanmadılar... Burada o qədər adam var idi ki, iynə atsan yerə düşməzdə... Bayraqlar dalğalanır, cavanlar bir ağızdan deyirdilər: “Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz”..

Xalqın bu sayğı və ehtiramı Ümidi çox kövrəltmişdi. Elə bil ayaqları da tutulmuşdu, yeriye bilmirdi. Bunu hiss eləyən Ümidə atasının qoluna girdi... Birlikdə irəli gedib gətirdikləri gülləri Elşənlə Vüsalın qəbrinin üstünə qoymağa tələsdilər. Ancaq o qədər adam var idi ki, irəli yeriye bilmədilər. Gülləri elə yaxınlıqdakı şəhid məzarlarının üstünə qoydular.

Ümid dərk elədi ki, burda mənim, sənin söhbəti yoxdu... Hər bir şəhid kimliyindən asılı olmayaraq hamının övladı kimi bütün xalq üçün doğmadır, əzizdir... Qələbə sevincimiz də ümumidi, kədərimiz də...

Onlar Şəhidlər Xiyabanından evə qayıdanda artıq köhnə il öz yerini təzə ilə təhvil verməyə hazırlaşdı. Ümid divanın üstündə əyləşsə də, fikri uzaqlarda idi... Əlli dərənin suyu bir-birinə qarışmışdı xəyalında...

Elə bu vaxt nəvəsi, Ümidənin oğlu babasının yanına gəlib dedi:

-Ay baba, deyəsən Şaxta baba da şəhid olub, bu il heç bizə hədiyyə gətirmədi...

Kişinin bütün bədəni titrədi. Şəlalə ananın gözləri bahar buluduna döndü qışın bu oğlan çağı...

Ümidə hönkürtü ilə ağladı. Nə Şəlalə, nə də Ümid ona təskinlik vermək gücündə deyildilər. Onların da gücü elə göz yaşlarına çatırdı...

Gecəni dirigözlü açdı Ümid də, Şəlalə də. Ümidə qızlarından çox narahat idilər. Qorxurdular ki, bu talesiz qız həyat yoldaşının, doğma qardaşının itkisinə tab gətirə bilməyə. Şəlalə pıçıltı ilə ərinə deyirdi ki, bu qız havalanmasa yaxşıdır... Qızın gözlərini içinə baxmağa da qorxurdu Ümid. Elə bilirdi ki, bütün bu müsibətlərin səbəbkarlarından biri də elə onun özüdür...

Səhər Ümidə hamıdan tez yuxudan durmuşdu. Çay süfrəsi düzəltdi. Uşaqlar hələ yuxudan oyanmamışdılar. Ümid qızı ilə söhbətləşməyə, onu ovundurmağa məqam gəzirdi... Ancaq söhbəti hardan, necə başlayacağını bilmirdi...

Ümidə atasının köməyinə çatdı:

-Ay ata, yuxumda Elşənlə Vüsalı gördüm. Onların ikisi də məni danladılar. Bilirsən nə dedilər? Dedilər ki, biz ona görə şəhid olmamışıq ki, ömrünüz boyu yasımızı saxlayasınız, uşaqlarımızı əylənməyə qoymayasınız. Biz özümüzü ona görə qurban verdik ki, siz rahat, xoşbəxt yaşayasınız...

Ümid doluxsundu. Qızına bir cavab verə bilmədi. Ancaq ürəyinin dərinliyində bu yuxuda söylənilənlərə haqq qazandırıldı. Ataların “ölən ilə ölmək olmaz” kəlamının mənasını elə bil indi anladı. Özünə də söz verdi ki, indən belə nikbin olmağa çalışacaq, nəvələrinin kədərli olmalarına imkan verməyəcək...

Həyat davam eləyirdi... Dədə Qorqud təsadüfi demirdi ki, “Gəlimli, gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya”... Ancaq Ümid onu da dərk eləyirdi ki, nə dünyanın, nə də dərdin, kədərin sonu yoxdur... Ancaq nə yaxşı ki, gedənlərin yeri boş qalmır. Nə yaxşı ki, nəsillər bir-birini əvəz eləyir...

...Müharibə bitmişdi, düşmən məğlubiyyət sənədinə imza atmışdı... Suallar isə bitmək bilmirdi ki, bilmirdi... Hələ qarışda keçilməsi o qədər də asan olmayan ağrılı-əzablı yollar dayanırdı ki... Bəlkə də, daşı daş üstə qalmayan bu qədər xarabalıqları çox sürətlə bərpa edə bildik. Ancaq insanların ürəyinə vurulan yara o qədər dərin idi ki, bu dağıdılmış yurd yerləri onların yanında lap toya getməli idi... Hər şeyə çarə var bu yer üzündə, bircə ölümdən başqa...

Ümid onu da yaxşı bilirdi ki, 44 günlük zəfər yürüşü 200 ildən çox sürən bir müharibənin davamı, yekunu idi... Axır ki, xalqımız 200 illik əzabların, ağrıların haqq-hesabını çəkmişdi bu qırx dörd gündə...

Bu müharibə ikiqat önəm kəsb eləyirdi. Əslində bu qalibiyyət təkcə düşmənlərimizin yox, onların havadarları üzərində də qələbəmiz idi. Bunu düşmənlərin özləri də etiraf edirdilər...

Yerevanda keçirilən mətbuat konfransında Ermənistan silahlı qüvvələrinin keçmiş baş qərargah rəisi, general-polkovnik Movses Akopyanın çıxış edərkən söylədiyi bu sözlər çox qaranlıq mətləblərin üstünə işıq saçır: *“Rusiya müharibə dövründə Ermənistana tələb olunan bütün silahları, hətta daha artığını çatdırırdı. Rusiya müharibənin ilk günlərindən Ermənistanla elə silahlar çatdırırdı ki, biz bu haqda xəyal belə edə*

bilməzdik. Bunlar Ermənistanın hökumət rəhbərinin Rusiya prezidenti ilə danışığından əvvəl edilirdi”...

Ümid deyinirdi:

-Bu da rəsmi adamın rəsmi etirafı. Biz danışsaydıq, deyəcəkdilər ki, camaat ağzına gələnə danışır...

Əslində “ağzına gələnə danışan” camaat çox şeyi bilirdi, çox mətləblərdən xəbərdar idi. Ancaq “qara” camaatın, sırayı insanların dediklərinə məhəl qoyan kim idi ki... Həmişə döyülən də, söyülən də, əzab çəkən də elə sadə insanlar olur...

O vaxt ermənilər Qarabağın işğalını lovğa-lovğa “Dağlarda toy” adlandırmışdılar. 28 ildən sonra Azərbaycan ordusu onlara elə bir toy tutdu ki, səsi, sədası bütün dünyaya yayıldı...

Bəlkə də bu qalibiyyət, zəfər, illərdən bəri bütün xalqın həsrətlə gözlədiyi qələbə olmasaydı, saysız-hesabsız itkilərin, yaraların, ağrıların, əzabların göynərtilərinə dözüb yaşamaq da mümkün olmazdı...

Bəşəriyyətin keçdiyi yol ağrılar, əzablar, qazanclar, itkilər, məğlubiyyətlər, zəfərlər tarixidir. Əsrlər boyu Xeyirlə Şər amansız mübarizə aparıb... Şər nə qədər güclü olsa da, Xeyir əvvəl-axır qalib gəlir... Bu mübarizə isə bitməyib, hələ də davam eləyir...

Yolumuzu gözləyən Zəngəzura yaxınlaşdırdı bizi bu qələbə... Nə qədər əlimizdən alınıb yadların əsarətində qalan yurd yerlərimiz, torpaqlarımız var hələ... Qarşıda hələ mübarizələrlə dolu illər, qərinələr, əsrlər var...

Hər şey axır, hər şey dəyişir... Zamanın qatarı isə dayanmadan üzü gələcəyə sarı yol gedir...

EPİLOQ

Ömür zülmətlərin, ağrıların, əzabların içindən keçən bir yoldur. Bu yolu keçmək o qədər də asan məsələ deyil. Həmişə həyatın sınağından alınacaq, üzü ağ çıxa bilmir. Kimin ki, ürəyində ümid işıqları yanır, ən qatı zülmət belə bu insan üçün qorxulu deyil, ona zaval yoxdur. Bu işıq iman nuru ilə doğrulanda ən güclü tufanlar, qasırğalar, sellər-sular belə onu söndürə bilmir... Bu işıq zülmətə təslim olmağa, doğru yolu azmağa qoymur...

Ümidi həyatın sərt, amansız sınaqlarından sağlam çıxaran da, onu sınamağa, əyilməyə qoymayan da elə onun qəlbində yanan ümid çırağı idi... Durna çırağı gecələr uçan durna qatarına doğru yol göstərdiyi kimi, ümid çırağı da insanı mübarizəyə, qurub yaratmağa, sevib-sevilməyə, həyatdan zövq almağa səsləyir həmişə...

Ömür yolu nə qədər uzun, keşməkeşli, hadisələrlə zəngin, şirinli-acılı olursa, xiffətin sərhədləri də o dərəcədə böyüyür... Xiffətin gələcəyi yoxdur, xiffət bu gündən keçmişə olan həsrətli baxışdır...

Hər dəfə günəş qüruba əyləndə Ümid bu haqda düşünürdü istər-istəməz... Xiffət onun ürəyini üzürdü, qəlbinə göyüm-göyüm göynədirdi... Ancaq qərribə idi ki, içini güvə kimi hər gün yeyən bu xiffət insan həyatının dadı-duzu idi elə bil... Özü də sağalmaz yaraların üstünə səpilən duz kimiydi o, adamı göyüm-göyüm göynədirdi...

İman adamıydı Ümid. Ancaq ağılına gələn qərribə fikirlərdən bəzən üşənirdi bu başı daşdan-daşa dəyən insan. Dərd

adamı filosof eləyərmiş, İlahi! Ümid düşünürdü ki, biz keçmişi anıb düşüncələrə daldığımız kimi, görəsən o dünyada olan əzizlərimiz də bu dünyanın xiffətini eləyirlərmi?

Bu düşüncələrə dalan Ümid bir şair dostunun “Xiffət” şeirini tez-tez oxuyurdu. Ona elə gəlirdi ki, bu şeiri özgəsi yox, elə onun özü yazıb. Ona görə ki, bu şeirin ruhuna, canına, mayasına yurd həsrətindən, gəlimli-gedimli dünyanın ürək-göynədən itkilərindən əzab çəkən bir şairin düşüncələri hopmuşdu...

Düz deyirlər ki, insanların taleyi arasında bir oxşarlıq var... Ulu Yaradan ömür yollarında hərəni bir cür sınağa çəkir. İnsanlar ölüb getsə də, insanlıq həmişə yaşayır. Ümid onu da dərk eləyirdi ki, neçə ki, gəlimli-gedimli dünya var, neçə ki, insanlıq var, neçə ki, nəsillər bir-birini əvəz edir, xiffətdən də yaxa qurtarmaq mümkün deyil...

Payız, qış tanımır həsrət gülləri,
Şirin xatirələr bizi isidir.
Xiffət – nostalgiya ötən günlərin
İçimizdə qalan ayaq izidir...

Zənginə döndərir bizi əzablar,
Baxırıq nisgilli təbəssüm ilə...
Xiffətin içində sevgi, əzab var,
Doğma dərdimizlə xoşbəxtik hələ...

Həsrətin əlində qalıbdır yaxam,
Xiffət acı-acı gülümsəməkdir.

Rəfiq Yusifəli. Xiffət (roman)

Xiffət bir dəfəlik əlindən çıxan
Gözəl günlər üçün qəribsəməkdir...

Bəzən xoşbəxt olur xəyala dalan,
Xiffət sanki ümid piyaləsidir...
Xiffət bir qəribin gözündə qalan
Vətən həsrətinin son şöləsidir...

Həsrətdir közərdən sevgi odunu,
Xiffət qarı deşən çiçək kimidir.
Xiffət içimizdə qəm buludunu
Yağışa döndərən şimşək kimidir.

O, zülməti yaran işıq səsidir,
Bizi tənha qoymur qarda, sazaqda.
Xiffət xatirələr xəzinəsidir,
Açarı bizdədir, özü uzaqda...

Başına zamanın qarı ələnmiş,
Arxadan doğmalar səsləyir bizi...
Xiffət diyarında qəmə bələnmiş
Sevdalı bir mələk gözləyir bizi...

Ümid zəmisini döyür qar, dolu,
Özü yox olanlar qəlbimə köçür...
Keçmişə uzanan xiffətin yolu
Ağrılar körpüsü üstündən keçir...

Rəfiq Yusifəli. Xiffət (roman)

Xiffət ürəyimi qəmə bələyir,
Ona nə əl çatır, nə də ün yetir...
Xiffət haray çəkir, aman diləyir,
İlan ağzındakı quş kimi ötür...

Yaralı bir nəğmə dinləyirəm mən,
Xiffət qəm sazının sarı simidir...
Xiffət uca dağlar ardına enən
Qürub günəşinin təbəssümüdür...

... İşğaldan azad olunmuş Xocalıda, öz evinin xərəbəlikləri üstündə təzə bir ev tikdirmişdi Ümid kişi. Həyat öz axarına düşmüşdü. Hamı yatmışdı. Ümid kişinin gözlərinə isə yuxu getmirdi. O, öz balkonunda oturub xəyala dalmışdı... Arabir üzünü xiffət buludları örtəsə də, qəlbində ümid qığılımları sayırırdı... Xocalının, Şuşanın, Kəlbəcərin, Laçının, Qubadlının, Zəngilanın, Cəbrayılın, Füzulinin, Ağdamın, Xocavəndin, Suqovuşanın işıqları yanırdı... Şəhidlərin ruhu isə pərvanələrə çevrilib o işıqların başına fırlanırdı elə bil...

2013-2021

Rafiq Yusifəli. Xiffət (roman)

İçindəkilər:

“Xiffət” romanı

Oxumaq istədiyim roman (Ön söz əvəzi)	3-4
Proloq.....	5
I fəsil. Qanlı qar dənizi və qisas dalğaları.....	6-18
II fəsil. Yaylaqda keçən uşaqlıq illəri.....	19-27
III fəsil. Ümidin əsgərlik xatirələri.....	28-39
IV fəsil. Qaçmaq məcburiyyəti.....	40-49
V fəsil. Ömrün yol ayrıcında.....	40-60
VI fəsil. Taleyin yeni sınaqları və iztirablar.....	61-73
VII fəsil. Çiçəklənmiş ümidlər və yaralı xatirə.....	74-82
VIII fəsil. Bacı-qardaş nağılı.....	83-94
IX fəsil. Dəhşətli faktlar, əzablı düşüncələr.....	95-154
X fəsil. Aprel döyüşləri və ümid közərtiləri.....	155-164
XI fəsil. Qisas müharibəsi.....	165-201
XII fəsil. Şuşa döyüşləri.....	202-210
XIII fəsil. Yuxu və reallıq.....	211-228
XIV fəsil. Zəfər yolu.....	229-243
Epiloq.....	244-247

Rafiq Yusif oğlu. Xiffət (roman)

Rafiq Yusif oğlu

(Əliyev Rafiq Yusif oğlu)

XİFFƏT

(roman)

Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2021

Rəssamlar: İ.Tofiqoğlu

K.Əkbərova

Korrektor: F.Əliyeva

Arzu və təkliflərinizi bu ünvana göndərməyi xahiş edirik:

rafig_yusifoglu@mail.ru

*Çapa imzalanmış 20.09.2021-ci il
Kağız formatı 60x84^{1/16}, çap vərəqi 16
Sifariş 232, sayı 300*

*ADPU-nun mətbəəsi
Bakı, Ü.Hacıbəyli küçəsi, 68
Tel: (+99412) 493-74-10
Email: poliqrafiya@mail.ru*